

'ארץ תפקוד בגשם': קטעי פיוט משבעתות גשם קדומות

שולמית אליצור

מבוא

השבעתא היא ביסודה פיוט קצר וסימטרי, המביא חטיבת פיוט אחת כנגד כל אחת משבע ברכות העמידה של שבת או חג.¹ שבעתות הטל והגשם, המפייטות את תפילות המוספין בראשון של פסח ובשמיני עצרת, חורגות מכלל זה, והן מורחבות מאוד, כידוע, בברכה השנייה, היא ברכת מחיה המתים.² ההרחבות מוקדשות לציון החלפת ההזכרה של הטל והגשם בברכה זו. ואולם בניגוד לכמה קרובות מורחבות אחרות, אשר לקטעי השיר המרחיבים את אחת מחטיבותיהן לא נקבעו סדר ותוכן מכוונים, באים קטעי ההרחבה בשבעתות הטל והגשם שבידינו על פי תכנית קבועה וסדורה.

את חטיבת ההרחבות בשבעתות הטל והגשם פותח בדרך כלל פיוט נטילת רשות, ובסופו באים פסוקים אופייניים. לאחריו בא פיוט המכונה 'סדר עולם' או 'סדר בריית עולם', ובו מתוארים תולדות העולם תוך קישור מתמיד לעניין הטל או המים. הפיוט הבא מכונה גם הוא 'סדר' או 'סדר פסוקים', והוא מפיט סדרה של פסוקים העוסקים בטל ובגשם.

⁴ תודתי נתונה למורי פרופ' עזרא פליישר, לידידי פרופ' ירחמיאל ברודי ולתלמידי מר יהושע גרנט, על הערותיהם למאמר.

¹ בחגים הסימטריה איננה מושלמת, שכן החטיבה המוקדשת לברכה האמצעית, ברכת קדושת היום, מקיפה מחברותיה. חטיבה זו מכונה 'נוף'. ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 194–196, ולהלן, הערה 3.

² קרובות מורחבות הן קרובות שיש בהן קטעים שאינם מעבירים לתחנה ליטורגית אלא באים לשם ההרחבה בלבד. שבעתות מורחבות, מלבד שבעתות הטל והגשם, אנו מוצאים בלילי ימים טובים החלים במוצאי שבתות, ובהן מורחבת ברכת ההודאה כדי לקלוט פסקה העוסקת בהבדלה (ראה: ע' פליישר, 'שבעתות הבדלה ארץ-ישראליות', תרביץ, לו [תשכ"ז], עמ' 342–365), וכן בחפילות המוספין של חג השבועות, שבהן משולבים פיוטי האזהרות בברכת קדושת היום (פליישר, שירת הקודש, שם, עמ' 73). קרובות "ח מורחבות הן, דרך משל, קרובות הפורים המתרחבות בברכת מכניע זדים; קרובות התעניות הכוללות את הסליחות בברכת 'סלח לנו'; וקרובות תשעה באב המורחבות על ידי הקינות בברכת 'בונה ירושלים'. ראה על כל אלו אצל פליישר, שם, עמ' 196–198, 202–206.

בתקופה הקלסית של הפיוט מעתירים המשוררים על קטע זה קישוטי תבנית רבים, ובראשם נושאי קבע כמינין החודשים, המזלות, שבטי ישראל או אבני החושן. עם סיום סדר הפסוקים באים בדרך כלל פיוטי תבנית קצרים בעלי אופי רהיטי, ואחריהם קטע המעביר לחתימה של ברכת מחיה המתים, תוך הכרזה על נוסחת 'מוריד הטל' או 'משיב הרוח ומוריד הגשם'. בנקודה זו מסתיימות ההרחבות, והשבעות חוזרות למתכונתן הקבועה.³

תבנית זו של שבעות הטל והגשם הייתה ידועה עד לא מכבר בעיקר מפיוטים קלסיים, ובראשם שבעות הטל והגשם הקליריות ששרדו במחזורי אשכנז.⁴ לפני קרוב לשלושים שנה פרסם עזרא פליישר מתוך כ"י קמברידג' Add. 3360 שבעות טל קדומה יותר, אשר אפשרה לעמוד על שורשי המסורות הקליריות בתקופת הפיוט האנונימי, הקדם-קלסי.⁵

3 ראה לכל זה במתואר אצל פליישר, שירת הקודש, שם, עמ' 196–198; וכן: ע' פליישר, 'לקדמוניות פיוטי הטל (והגשם): קרובה קדם-ינאית לגבורות טל', קבץ על יד, ח (ניח) (תשל"ו), עמ' 93–139, בעיקר בעמ' 97–98. יש לציין שהחזרה למתכונת הקבועה אין פירושה חזרה לסימטריה מלאה, משום שמדובר בשבעות תג המביאות בחטיבתן הרביעית קטע ארוך מחבריו, הוא ה'גוף', כפי שציינו לעיל, בהערה 1. אולם בניגוד לפיוטי ההרחבה שבברכה השנייה, אשר אינם מובילים לשום תחנה ליטורגית, הגוף אינו קטע הרחבה אלא פסקה תקנית, אמנם ארוכה מחברותיה, אך בעלת תפקיד ברור: להעביר אל הפסוקים הליטורגיים שהיו משולבים בברכת קדושת היום על פי הנוסח של בני ארץ ישראל הקדומים. השווה גם: ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 103–118.

4 הן השבעות 'בדעתו אביעה חידות' לטל (דוידזון, ב 162; ו' פרנקל, מחזור פסח לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשנ"ג, עמ' 208–242) ו'אף ברי אותן שם שר מטר' (דוידזון, א 7091; ד' גולדשמידט ו' פרנקל, מחזור סוכות, שמיני עצרת ושמחת תורה לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשמ"א, עמ' 403–432). במחזורי אשכנז נקטעו השבעות לאחר ברכת מחיה המתים, והחטיבות המפייטות את שאר ברכות העמידה וקטעי הגוף נשרו מהן, וכן גם, ככל הנראה, כמה מן הקטעים בעלי האופי הרהיטי שליוו את סדר הפסוקים. חטיבות הסיום נמצאו בגניזה ונדפסו במהדורות שצינו; גם מקצת הפיוטים בעלי האופי הרהיטי מצויים בכמה קטעי גניזה ואפשר לשחזרם; קטעי הגוף משתי השבעות טרם נמצאו.

5 ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3); המאמר כולו מוקדש לפרסום שבעות הטל ולדין בגלמד מתוכה). כתב יד זה, המשמש כפי שנראה בסמוך מקור גם ליצירת המרכיזית המתפרסמת כאן, ראי לציין גם משום היקפו החריג בין קטעי הגניזה (נשתמרו ממנו חמישים דפים) וגם משום תוכנו: הוא מכיל כמה וכמה קומפוזיציות וקטעי פיוט קדומים, בלתי מחורזים, שאינם ירועים משום מקור אחר. גם כמה יצירות קלסיות חשובות לא נשתמרו אלא בו. מנהגי התפילה הנרמזים בו בלתי אחידים: קצתם (בעיקר רמזים לנטח העמידה) ארץ ישראלים מובהקים, וקצתם בבליים (כך דרך משל רמזים לקדושה בשבעות מוסף; ראה להלן, הערה 25 ובסמוך לה); נראה שהוא שימש קהילה של בני חוץ לארץ, משום הערות בפרסית (פעם אחת גם ביוונית) הפזרות בו בכמה מקומות. נוסחי התפילה הארץ ישראלים עשויים היו לבוא אגב גורא עם הפיוטים שהועתקו בו. דפים נוספים מטומוס זה זווהו במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, והם כ"י הספרייה הבריטית Or. 5557Q, דפים 20–29, ואולי גם כ"י קמברידג' ט"ש ס"ח 141.89. על כתב היד ראה גם: מ' זולאי, 'מחקרי ינאי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ב

לפני אותה שבעתת טל מפוארת מועתקת באותו כתב יד גם שבעתת גשם קדומה, והיא מתפרסמת כאן לראשונה.⁶ שבעתא זו קטועה בראשה, אך רוב חלקיה נמצאים בידינו. כמו כן מתפרסם כאן ממקור אחר סדר פסוקים מקיף מתוך שבעתת גשם קדם-קלסית נוספת.⁷ הקטעים הללו מוסיפים נדבך חשוב לתיאור שלבי התגבשותן הקדומים של שבעתות הטל והגשם.

א. קטעים משבעתת גשם קדומה

1. מרכיבי השבעתא ותבניותיהם

שבעתת הגשם שבכ"י קמברידג' Add. 3360 פותחת את חטיבת הטומוס שהגיעה לידינו ומועתקת בו בדפים 1-5. כתב היד פותח בחלקו האחרון של פיוט ארוך (קטע א), שהיה מיוסד על תשר"ק כפול בראשי טוריו (לפנינו עומד הפיוט מסופו של הטור השני שפתח בח'). אחרי פיוט זה מועתק סדר עולם. על פי הסדר המקובל בשבעתות הטל והגשם היה הפיוט המקוטע שלפנינו צריך לכאורה לשמש כרשות. ואולם אין בו כל רמז לנטילת רשות: הקטע כולל המנון לכורא, המתמקד בצפוי בעיקר בכריאת המים, ויש בו ביטויים של בקשה ותחינה להורדת הגשם.⁸ אך לא רק תוכן הפיוט מלמד שאין הוא משמש כרשות, שכן פיוטי רשות חותמים בסופם בפסוק או בשרשרת פסוקים קצרה, ופסוקים אלה יש בהם תמיד מעניין בקשת הרשות, כגון 'ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך' (תהלים נא, יז) או 'ברוך אתה ה' למדני חֲקִיךְ' (שם קיט, יב).⁹ לעומת זאת הפיוט שלפנינו חותם אמנם

(ברלין תרצ"ו), עמ' שלא, כ"ו 36. לעניין מנהגי התפילה של המעתיק השווה גם: פליישר, הטל והגשם, שם עמ' 104.

6 רק קטעים ספורים מתוכה נדפסו בעבר, והפחות מקיפים דווקא: את הקטע הראשון (א) הדפיס מ' זולאי, 'מתפילת גשם לפייסן קדמון', הארץ, כ"א בתשרי תש"א (23 באוקטובר 1940); וראה לאחרונה גם: מ' זולאי, מפי פייטנים ושופכי שיה, ירושלים תשס"ה, עמ' כח-כט. את הקטעים 'אדמה תאמץ בגשם' ו'ארצך תפקוד בגשם' (ד, ה) הדפיס א"מ הברמן, עתרת רננים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 100-101.

7 גם מן הפיוט הזה לא נדפס עד כה אלא קטע קטן: את ראשו (טורים 1-12) הדפיס ע' פליישר, 'תפילה לגשם', דבר, כ"א בתשרי תשל"ג (29 בספטמבר 1972).

8 אמנם בתקופה הקלסית אנו רואים שבפיוטי הרשות לטל ולגשם גולשים לעתים הפייטנים מבקשה כללית להצלחת בתפילתם (ממקובל בפיוטי רשות) לבקשה קונקרטיית למים; ראה: ש' אליצור, פיוטי ר' פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 106. אפשר היה אפוא לשער שמהלך דומה עבר גם על מחבר הפיוט שלפנינו, ומדברי רשות מקובלים בתחילת הפיוט (שאיננה לפנינו) הוא עשוי היה לעבור לתפילה על הגשם. אבל סיום הפיוט מלמד שאין זו רשות, כפי שנפרט בפנים.

9 ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 175.

בפסוק, אך אין בו דבר מעניין בקשת הרשות והוא עוסק כולו בשבח ה' הכרוך בהופעת העננים, הברקים, המטר והרוחות (שם קלה, ז).¹⁰

טורי הפיוט הנידון נחתמים במילה הקבועה 'מים'. בכל אחד מהם ארבע צלעיות, אך מקצבן נראה רחב יותר מן המקובל: במקום צלעיות בנות שתי הטעמות כל אחת, הטיפוסיות לתקופת הפיוט הקדם-קלסי,¹¹ באות כאן לכאורה שלוש הטעמות מלאות בכל צלעית.¹² מקצב משולש-הטעמות בטור מצוי בפיוט הקדום בהקשרים של טורים עצמאיים קצרים בני שלוש הטעמות או של טורים בני שש הטעמות,¹³ וצירוף ארבע צלעיות תלת-הטעמתיות לטור אחד נדיר מאוד בתקופה זו.

הפיוט הבא בשבעתא (קטע ב) הוא סדר עולם. זהו פיוט מקיף, המיוסד על אקרוסטיכון אלפביתי ישר אשר כל אות חוזרת בו שמונה פעמים, בראש כל טור ובאמצעו (בפתיחת הצלעית השלישית). בנוסף על כך כל טורי הפיוט קשורים זה לזה בשרשור, ומילות השרשור כלולות גם הן ברצף האקרוסטיכון. המילה החותמת כל טור כלולה אפוא גם היא ברצף האלפביתי של הקטע. הפיוט נחתם בפסוק, כמקובל במקום זה גם בקומפוזיציות קלסיות.

אחרי פיוט זה בא, כנהוג, סדר הפסוקים (קטע ג), שנועד לשמש מסגרת לפסוקים הקשורים בגשם שהיו נאמרים ככל הנראה בעת ההחלפה של הזכרת טללים בגשמים.¹⁴

10 כאשר אנו משווים את ההרכב שלפנינו לקרובה הקדומה המקבילה לטל שבאותו מקור, אנו רואים שהמעתיק הציב בה פיוט העוסק בשינוי העונות בין הרשות לבין פיוט סדר עולם (אם כי אין כל פסוק בסופו של פיוט זה), ועל כן קיימת האפשרות שגם הקטע שלפנינו בא לאחד הרשות המקורית.

11 על מקצב זה, האופייני לנכבדים שבפיוטי התקופה הקדם-קלסית, ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 84.

12 במאמץ רב של צירופים ניתן להיחזק ולמנות שתי הטעמות בכל צלעית, אך המקצב התלת-הטעמתי חלק יותר. ראה דרך משל את הצלעיות: 'עשבים ודשאים ישמחו בך / בתיתך למו בעיתם מים' או 'משפרד שמים ברוח ומים' (טורים 12–13). צלעיות בנות שתי מילים כמעט שאינן מופיעות, והן באות רק בשני מקרים, שבהם מצטרף לשם העצם כינוי חבור (זהו בקוצותיך, 'תוך גבורתך', טורים 9–10); שמות בעלי כינויים מן הסוג הזה נמנים בפיוטים הקדומים כבעלי שתי הטעמות (ראה: ע' פליישר, 'עיונים בדרכי השקילה של שירת הקודש הקדומה', הספרות, 24 [תשל"ז], עמ' 70–83).

13 ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 84. טורים בני שש הטעמות נחלקים בדרך כלל לשלוש צלעיות דו-הטעמתיות (שם, עמ' 85), אך יש גם מקרים של חלוקה לשלוש-שלוש הטעמות.

14 ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 98–102. בכך דומה סדר הפסוקים לגשם לפיוטים אחרים המשלבים בתוכם פסוקים שהיו במקור חלק מתפילת הקבע, כתקיעות לראש השנה וכקטעי הגוף בשבעתות החגים. גם סדרי הפסוקים החותמים את הברכה הרביעית בקדושתאות ליום הכיפורים (פיוטי 'שבח היום'; השווה: פליישר, שירת הקודש, שם, עמ' 172) לא נוצרו אלא כדי לשמש מסגרת לצרור הפסוקים החותם את נוסח הקבע של הברכה במקום זה (ראה גם פליישר, תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 134–135).

בסדר שלפנינו מובאים עשרים ושניים פסוקים כנגד עשרים ושתיים אותיות האלפבית.¹⁵ לפני כל אחד מהם ניצב טור מרובע אחד. הטורים מסודרים באקרוסטיכון אלפביתי ישר, הקולט ברצף גם את ראשיהם וגם את אמצעיהם. האות שבאמצע הטור היא האות הבאה בסדר האלפבית אחרי זו שבראש הטור, והיא נכפלת גם בראש התיבה האחרונה שבטור. ראשי הטורים קשורים בשרשור אל הפסוקים שלפניהם.¹⁶ הפסוקים נבחרים אפוא על פי סדר אלפביתי של מילותיהם האחרונות, כדי להתאימם לנדרש על פי האקרוסטיכון לפתיחת הטורים שאחריהם.¹⁷ כל הפסוקים הללו קשורים, כמובן, גם לנושא הפיוט: בכלם נזכרים 'גשם', 'מטר' או 'מים';¹⁸ רק לעתים רחוקות מדובר בהם על הורדת גשם בלי להזכיר לשונות אלו.¹⁹ לפסוקים בפיוטנו אין סדר מכוון על פי מקומם במקרא, כנראה משום לחץ האקרוסטיכון. סדרים אחרים מביאים את הפסוקים בסדר של תורה־נביאים־כתובים או תורה־כתובים־נביאים, ואילו אצלנו הם באים בערבוביה.²⁰

מעניין מעמדה של התיבה האחרונה בטורי הקטע. כפי שצינו, היא כופלת את אות האקרוסטיכון הבאה גם לפני (באמצע הטור) וגם אחריה (בראש הטור הבא). שיטה זו נהוגה בדרך כלל בקטעים המשורשים, אך בקטע שלפנינו משתרשים הטורים מסופי הפסוקים שלפניהם, ולא ממילת הסיום של הטורים שלפניהם. כפילת האקרוסטיכון באה אפוא לשם קישוט ולא מתוך צורך האקרוסטיכון; וכבר נרשמו כמה מקרים של הופעת האקרוסטיכון בסופי הטורים לשם קישוט בלבד. השיטה ידועה בתקופת הפייטנות

15 בסדרים קלסיים לטל ולגשם באים בדרך כלל בין שנים־עשר לשישה־עשר פסוקים. בסדר הקדום הנדפס בחלקו השני של המאמר ישנם עשרה פסוקים בלבד.

16 גם הטור הראשון קשור בשרשור אל הפסוק שלפניו, הוא הפסוק החותם את פיוט סדר עולם; על משמעות הדבר ראה להלן, סעיף 3.

17 גם הפסוק שאחרי הטור האחרון מסתיים בקדמו בתיבה הפותחת בת', לכאורה שלא לצורך; וראה לעניין זה עוד להלן, סעיף 3, ובהערה 58.

18 הזכרת המים איננה קשורה בהכרח בעניין הגשם, ונראה שאילוצי האקרוסטיכון והשרשור הביאו את הפייטן לעתים לוותר בעניין זה ולהסתפק בהזכרה טכנית של לשון מים (ראה בפסוקים שאחרי טורים 4, 6 ועוד).

19 כך בפסוקים שאחרי טורים 3, 21. מהלך זה הוא היפוכו של המהלך המתואר בהערה הקודמת: התוכן הממשי (פתיחת ארובות השמים והשקיית הארץ ברביבים) מחליף את ההזכרה הלשונית הטכנית.

20 סידור הפסוקים על פי דרישות האקרוסטיכון ולא על פי סדרם במקרא דומה כאן להופעת פסוקי המלכויות והזיכרונות בפיוט תקיעתא קדום שנמצא בגניזה; ראה: ש' אליצור, 'שרידי נוספים של תקיעות בנוסח יוסי בן יוסי', תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 227–236. ואולם, אם בתקיעתא גרמו אילוצי התבנית לשיבושים גם מבחינת התוכן וההלכה (כגון שילוב פסוקים שהזכרת המלכות בהם איננה מתייחסת כלל למלכות ה'; או הבאת פסוקים של פורענות), הרי הפסוקים שבסדר שלפנינו אינם מעוררים כל קושי.

הקדם-קלסית, אם כי אין היא שכיחה.²¹ ייתכן שהפייטן הושפע כאן מן הפיוט הקודם (סדר עולם), שבו הוא אכן נצרך להציב את אותיות האקרוסטיכון גם בסיומי הטורים לשם השרשור. מכל מקום, במהלך הפיוט שלנו מתרחשת תופעה ייחודית: למן הטור השלישי ואילך מסתיימים הטורים לעתים קרובות במילים החותמות גם את הפסוקים שלאחריהם; כך נקשר כל טור וטור אל מה שלפניו במעין שרשור כפול: הוא נצמד גם אל הטור הקודם לו וגם אל הפסוק. מילים אלה משמשות, כמובן, גם כחלק מן המעבר הלשוני מטורי הפיוט אל הפסוקים שאחריהם. אבל הפייטן לא היה עקיב בנקודה זו, ומדי פעם בפעם סטה ממנהגו והתאים מילות סיום שונות לטוריו.²²

בסדרי פסוקים קלסיים, למן ימיו של הקלירי, נהגו הפייטנים לשלב נושאי קבע שונים, כגון שמות השבטים, החודשים או המזלות, כפי שכבר ציינו. בסדר שלפנינו אין כיוצא בהם.²³

עם סיום סדר הפסוקים באים בכתב היד שני פיוטים קצרים הדומים באופיים לרהיטים שבקדושתא (קטעים ד-ה). בשני הפיוטים טורים קצרים, בני שלוש הטעמות כל אחד, הנחתמים במילה 'גשם'. בשניהם גם אקרוסטיכון אלפביתי ישר הבא בראשי הטורים. מוסף הפיוט הראשון על השני, שאות האקרוסטיכון חוזרת גם בתיבה השנייה בכל אחד מטוריו,

21 כך דרך משל מיוסדת קדושתא קדומה, שנמצאה על פאלימפסט, על אקרוסטיכון אלפביתי ישר בראשי טוריה, ובמקביל על אלפבית הפוך בראשי התיבות האחרונות שבכל טור. ראה: 'יהלום', פאלימפסט מינכן והקדושתא הקדומה, תרביץ, לח (תשל"ט), עמ' 379-383. טורים שבהם חוזרת אות האקרוסטיכון שבפתיחתם גם בסוף תיבתם האחרונה באים בקדושתא קדם-קלסית למוסף של ראש השנה שהדפיס R. Edelman, *Zur Frühgeschichte des Mahzor*, Stuttgart 1934, חלק עברי, עמ' 1-2.

22 מלבד שני הטורים הראשונים, באה מילת סיום שאינה זהה לסוף הפסוק בטורים 5, 6 (כאן המילה דומה: צירוף הסמיכות 'קני ישראל' הוחלף ב'קנים' סתם), 10, 11 (בשינוי קל של 'לאוכל לחם' במקום 'לחם לאוכל'), 22 ('תלואים' במקום 'תלוה', אך במקרה זה ייתכן שהנוסח נשתבש; ראה בביאור לטור). סטייה גדולה יותר קיימת בטור 12: כאן לא העמיד הפייטן כלל מילה הפותחת באות הדרושה (מ'), ובמקום מילת השרשור 'מים' בא הצירוף (המושפע גם הוא מהפסוק המתפייט) 'ממטר שמים'. סטייה זו מתבנית השיר תמוהה, ואין לדעת אם התחשב הפייטן באות הפותחת את הצלעית כולה ('ממטר') כאות הנדרשת, או שמא ראה בתיבת 'מים' הכלולה ב'שמים' תחליף ראוי.

23 גם בסדר הקדום המקביל לטל אין נושאי קבע, ובמקומם הוא מיוסד על סדרה מקיפה של פתיחות מקראיות: מפויטים בו כל קע"ו הפסוקים שבתהלים קיט; ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 119-128. סדר זה שונה מן הסדר שלפניו גם בהיקפו הגדול: הפסוקים משתלבים בו רק לאחר חטיבת פתיחה מקיפה בת שבעים ושניים טורים, וכנגד כל פסוק באים בו ארבעה טורים מרובעים ולא טור אחד. לעומת זאת, מספר הפסוקים קטן מזה שבסדר שלפניו ועומד על שישה-עשר בלבד (בסדר קבוע של תורה-נביאים-כתובים, וחתימה בפסוק מן התורה). חותם אותו קטע סיום מקיף. מכל הבחינות הללו שונה הסדר לטל מהסדר לגשם הנידון כאן. סדר פסוקים קדום לגשם ובו כמה נושאי קבע ראה להלן, בחלקו השני של המאמר. ועיין גם להלן, הערות 70-71.

לאחר האות ת'²⁴ גם המקצב בפיוט הראשון מדוקדק יותר, ובכל אחד מטוריו שלוש תיבות

בדיוק; שלוש ההטעמות שבטורי הפיוט השני עולות לעתים גם מארבע תיבות.

לאחר הקטעים הרהיטיים הללו מועתק משפט ההכרזה 'כי אתה אלהינו משיב הרזח ומוריד הגשם', בתוספת משפט מהמשך הברכה: 'מימית ומחיה ומצמיח ישועה', ולאחריו באה ברכת מחיה המתים.

החטיבה הבאה (ו) מעבירה לברכת האל הקדוש. כאן מועתק קטע פיוטי העומד על טור מרובע אחד המכיל מעבר לעניין קדושת השם. הטור פותח באות ג', ונראה לכאורה שהוא חלק משבעתות גשם קדומה שכל אחת מחטיבותיה שכנגד הברכות הכילה טור אחד. אין בטור זה כל קישוטי תבנית נוספים.

לפני ברכת האל הקדוש סימן המעתיק רמז לאמירת הקדושה ('כנ>תוב> וקרא'). על פי המנהג הקדום של בני ארץ ישראל לא נאמרה קדושה בתפילות המוספין של ימי חג,²⁵ ואין כל ספק שמנהג זה משתקף גם בקרובה שלפנינו, שהרי אין בה תיקון פיוטי לפסוקי הקדושה. אך מנהגו של מעתיק כתב היד היה שונה, וגם בשבעתות הטל הסמוכה הוא ציין לקדושה. דרך טיפולו בשילוב הקדושה בשתי הקרובות שונה: בשבעתות הטל הוא הפך את הקטע האחרון בסדרת הפיוטים דמויי הרהיט למעין סילוק, סימן בראשו 'לך תעלה' ואחריו 'ונעריצך ונקדישך ונשליש לך קדושה', ואחרי הציין לקדושה הביא קטע מעבר עצמאי לברכת האל הקדוש.²⁶ כאן הוא הסתפק במועט, והביא טור אחד בלבד המשמש מעבר גם לקדושה וגם לברכה.²⁷

24 תיבה זו היא תמיד פועל בעתיד. ה' שבראשה היא ת' של אית"ן המציינת את הפנייה לנוכח (הפיוט מנוסח בפנייה אל הקב"ה), ואות האקרוסטיכון היא אות השורש הראשונה שבפועל.

25 ראה: M. Zulauf, *Zur Liturgie der babylonischen Juden*, Stuttgart 1933, p. 12; ע' פליישר, 'לתפוצתן של קדושות העמידה והיוצר במנהגות התפילה של בני ארץ ישראל', תרביץ, לח (תשכ"ט), עמ' 255-284. עם זאת, דווקא לגבי תפילות מוסף של ראשון של פסח ושמיני עצרת ייתכן שהיה בקצת מקומות בארץ ישראל מנהג שונה, כמשתמע מהופעת פיוטי קדושה קליריים מובהקים בשבעתות הטל הקלירית בסדר חיבור ברכות האיטלקי (הדפיסם לראשונה: A. Schechter, *Studies in Jewish Liturgy*, Philadelphia 1930, p. 121), כפי שציין פליישר, שם, עמ' 266, וביתר הרחבה גם במאמרו: 'בחינות בשירת פייטני איטליה הראשוניים', הספרות, 30-31 (תשמ"א), עמ' 157 (ראה בעיקר בהערה 136); ובספרו: היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 665-666 (בשני פרסומים אלה שב פליישר והדפיס את הפיוטים, ואף דן בבעיית אמירתה של הקדושה במוסף של ראשון של פסח ושמיני עצרת). יש להדגיש (כפי שמציין פליישר) שבעל סדר חיבור ברכות נוהג דרך שיטה להצמיד פיוטי קדושה מתוך קדושתאות קליריות לשבעתות מוסף, והעדות לכאורה על אמירת קדושה בארץ ישראל בראשון של פסח אינה עולה מעצם הבאת פיוטי הקדושה הקליריים בשבעתות הטל אלא מהזכרת הטל המובלטת בפיוטים עצמם (בעיקר בראשון שבהם).

26 ראה בפירוט אצל פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 103-104.

27 לשון המעבר בטור זה, 'כי במו תוערץ בסוד מקהלות קודש', נראה לכאורה מתאים יותר כמעבר לקדושה

לאחר ברכת האל הקדוש בא בכתב היד הציון 'אתה בחרתה', הרומז לנוסח הקבע של בני ארץ ישראל בברכת קדושת היום,²⁸ ולאחריו קטע מקיף ('ה'גוף') המפייט ברכה זו (קטע ז). קטע זה מיוסד על תשר"ק בראשי טוריו המרובעים, אך לפנינו הוא מועתק רק מן האות כ', וחסרים בו אפוא אחד-עשר הטורים הראשונים. אין לדעת למה שימשו טורים אלה במקור: קצתם היו עשויים לפייט את שלוש הברכות הראשונות של העמידה, אך מספר הטורים החסרים אינו מתחלק לשלוש, וייתכן אפוא שכמה מהם, ואולי אפילו כולם, עמדו מלכתחילה בראש הגוף עצמו, אלא שנשרו משום מה.

רוב טורי הגוף נחתמים במילה 'שמיני' (כרמז ליום שמיני עצרת), או לפחות מכילים מילה זו באיזו נטייה.²⁹ חמשת טוריו האחרונים מפייטים את הפסוקים ששולבו לפי מנהג ארץ ישראל בברכת קדושת היום בשמיני עצרת, והראשון שבהם הוא הפסוק המיוחד לעמידת המוסף.³⁰ פסוק אחד חריג משולב אחרי טור 11, אך טור זה חורג מן האקרוסטיכון ואולי אינו מקורי.³¹ העובדה שהמשורר מעמיד טור פיוטי כנגד כל אחד מן הפסוקים ראויה לציון: בקטעי ה'גוף' שבשבעות חג קלסיות לא נהגו הפייטנים להקדים מבואות של שיר לכל פסוק ופסוק, אלא העבירו לפסוק הראשון שבצדור ואת שאר הפסוקים צירפו אליו ברצף.³² טיפולו של פייטנו בפסוקי היום דומה לטיפולם של פייטנים בפסוקי המלכויות, הזיכרונות והשופרות בתקיעות לראש השנה.

הקומפוזיציה נחתמת בשלוש חטיבות המפייטות את שלוש הברכות האחרונות של העמידה (ח-י). בכל אחד משני הקטעים הראשונים טור מרובע אחד, ובקטע האחרון שני טורים. שלוש החטיבות הללו פותחות במילים 'ודרך לחזיון קולות', תיבה תיבה בראש

מאשר לברכה, אך נושא קדושת השם משותף לשניהם, ובעד קביעת המעבר המקורי כמעבר לברכה דווקא מדברת העובדה שהטור מתחיל בעניין הגשם ונועד אפוא באופן ברור לתפילת מוסף. מובן שהמעתיק שהוסיף רמז לקדושה עשוי היה גם לשנות במקצת את לשון המעבר שבטור כדי להתאימו לנצרך לו.

28 ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 95.

29 טור 3 חותם ב'שמיני'; בטורים 7, 12 באה המילה 'שמיני' בסוף הצלעית השלישית. יתר טורי הקטע מסתיימים ב'שמיני'.

30 על הפסוקים בקדושת היום בשמיני עצרת ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 107-108; בעמ' 116 שם בא דיון בשבעתא שלנו. בעמידת המוסף משולב הפסוק בממדבר כט, לה; נראה שהרמז לפסוק הראשון, 'ביום השמיני עצרת', מכון לקטע כולו (שם כט, לה-ל, א) ולא רק לפסוק הראשון שבו. רוב הפסוקים האחרים נאמרים גם הם בשמיני עצרת, אך אינם מיוחדים לתפילת מוסף.

31 עמד על כך פליישר, שם, עמ' 116.

32 בברכת קדושת היום של בני ארץ ישראל שולבו הפסוקים בשני מקומות: סמוך לפתיחת הברכה הובאו הפסוקים המיוחדים לכל חג וזוג, ולקראת סיומה הובא הפסוק 'שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו' (דברים טז, טז-יז). הפייטנים הקדימו מבוא נפרד לפסוק האחרון, אך את צדור הפסוקים שבתחילת הברכה הביאו בשרשרת רצופה. ראה: פליישר, תפילה, שם, עמ' 95-120, ובעיקר עמ' 117.

כל חטיבה. ברור שלפנינו סיומו של פסוק מסגרת שהקיף במקורו גם את החטיבות הראשונות של השבעתא,³³ אך מצויים לפנינו שני פסוקים המסתיימים במילים אלו: 'בעשתו למטר חק ודרך לחזיז קלות' (איוב כח, כו) ו'מי פלג לשטף תעלה ודרך לחזיז קלות' (שם לח, כה). נראה שהפסוק הראשון הוא שפתח את המחרוזת החסרות, משום שרק בו נזכר המטר; פייטנים נהגו לבחור לשבעתות הגשם פסוקי מסגרת שלשון 'מטר' או 'גשם' מפורש בהם. מלבד מילותיו של פסוק המסגרת אין בקטעים שלפנינו כל קישוטי תבנית, ואפילו שרידי אקרוסטיכון אינם ניכרים בהם.

מעמדו של הטור האחרון, הנוסף בחטיבה האחרונה, אינו ברור: ייתכן שהיקף החטיבה הוכפל משום נטייתם של פייטנים להאריך ואף להכפיל את יחידות הסיום של יצירותיהם,³⁴ אך טור זה אינו מעוגן בשום דרך בתבנית הקרובה, ועל כן אפשר שהוא תוספת מאוחרת של מעתיק, אולי כדי לתקן את לשון המעבר לברכה.³⁵

2. תכנים ועיצובם הספרותי

הנושא המרכזי בשבעתא כולה הוא, כמצופה, הגשם. נושא זה לובש כמה פנים בקטעי הפיוט השונים, ובקצתם אף מתרחק הפייטן מעניין זה, כפי שנראה בפירוט. עיצוב התכנים במרכיבים השונים של השבעתא יש בו לעתים כדי ללמד על שורשיהם של מהלכים המתגלים בשבעתות הטל והגשם הקלסיות, כפי שנראה בעיקר בסדר עולם.

הקטע הראשון (א) הוא, כפי שצינו קודם, פיוט המנוני בעיקרו, ובמרכזו עומד עניין המים, המשולב באמצעות כינויים להקב"ה ('בורא מים בילדות מים', 'מוליך בלהב ובמים', 'משפרד שמים ברוח ומים'), בתיאור גבורותיו (כגון 'רוח תתה למטר להמות בו קול ומים' ועוד) או בתפילה מפורשת על ירידת הגשם ('זבעתן תן גשם ומים', 'ונגיל במלקוש מים'). המילה הקבועה 'מים' החותמת את טורי הפיוט מנווטת את התוכן ומציבה שוב

33 לעניין הרכב השבעתא בכתב היד שלפנינו ראה להלן, סעיף 3.

34 על התופעה ראה: ע' פליישר, 'עיונים בתהליכי עיצובם התבניתיים של סוגי הפיוט הקלאסיים', תרביץ, לט (תש"ל), עמ' 248–267. חטיבת סיום מקיפה מחברותיה באה בסיום שבעתת הטל הקלירית (ראה: פרנקל, מחזור לפסח [לעיל, הערה 4], עמ' 242). חטיבה כפולה, בת שתי מחרוזות, חותמת גם את שבעתת הטל של ר' פינחס הכהן (ראה: אליצור, פיוטי ר' פינחס [לעיל, הערה 6], עמ' 282–283), אך שם מעוגנות שתי המחרוזות בתבנית הפיוט.

35 הטור הראשון בחטיבה זו מסתיים בלשון 'משם תשקיף לברך עדתך'. לשון זה מתאים לסיום הקרובה, ואף עשוי להעביר לחתימת ברכת השלום בנוסח 'מעון הברכות ועושה השלום' משום לשון ברכה שבו, או לרמוז לברכת הכהנים המשולבת בברכת השלום. אך מעתיק שהשתמש במטבע החיתום 'עושה השלום' (כמסומן בכתב היד שלפנינו) עשוי היה להיות מוטרד מהעדר לשון מעבר לנוסח שבפניו, ולהוסיף ממקור אחר את הטור המסתיים בלשון 'שלום'.

ושוב את המים במרכז הדיון. העובדה שאין אפשרות לקבוע את תפקידו של הקטע בקומפוזיציה, כפי שראינו בסעיף הקודם, מקשה להעריך את השפעת מהלכיו על פיוטים מאוחרים יותר, אך אין כל ספק שלפנינו קטע מלוטש היטב, העוסק בנושא זה במהלך מכונף ומרשים.

פיוט ב הוא, כאמור, 'סדר עולם', וכצפוי הוא מעמיד סיפור רחב של תולדות העולם, מעת בריאתו ועד ליציאת מצרים וקריעת ים סוף. סיפור הבריאה נתון בתוך מסגרת בנויה היטב: קודמת לו יחידת פתיחה בגוף ראשון (טורים 1-4), המשמשת מעין נטילת רשות או פתיחה אישית,³⁶ וטורי הסיום שלו (85-88) מוקדשים לתפילה לשפע של גשמים, ליכול מבורך ולביאת הגאולה.

תיאור הבריאה עצמו מעניין ביותר, ומזכיר כמה מסדרי העבודה הקדומים דווקא, ובעיקר את הסדר 'אזכיר גבורות' של יוסי בן יוסי. בניגוד לרוב פיוטי 'סדר עולם' שבשבעות הטל והגשם, שטוריהם נחתמים במילים הקבועות 'טל' או 'מים',³⁷ לא הציב מחבר הסדר שלפנינו מילה קבועה מעין זו בסופי הטורים, והתייחסותו לסיפור הבריאה חופשית אפוא מכל לחץ מלאכותי. עם זאת הוא השתדל להבליט את נושא המים בכל מקום שיכול היה לעשות זאת. מהלך ייחודי זה יוצר ברוב המקרים קשר תוכני אמיתי בין סיפור תולדות העולם למים.

ייחודי במידה מסוימת סדר האירועים המתוארים בפיוט. ברוב שבעות הטל והגשם המאוחרות יותר מביאים הפייטנים לקט של אירועים הקשורים במים (או בטל) מתוך מעשי בראשית בלא סדר מכונן.³⁸ בסדר שלפנינו מתאר הפייטן את ששת ימי הבריאה כסדרם, ואינו מרשה לעצמו לדלג כמעט על שום פרט מרכזי, גם אם אין הוא מצליח לקשור אותו לעניין המים.³⁹ סדר מדויק זה, הצמוד למקראות שבבראשית פרק א, שומרים הפייטנים כידוע גם בפתיחותיהם לסדרי העבודה ליום הכיפורים. התייחסות ברורה לסדר

36 פתיחה בגוף ראשון ובלשון שיש בו מעין נטילת רשות מופיעה גם בראש סדרי עולם שבשבעות הטל והגשם הקליריות שנזכרו לעיל, הערה 4.

37 כך כבר בשבעות הטל הקדומה, שבסדר עולם שבה 'אזכיר גבורות' נחתם כל טור בחיבת 'טל' (ראה: פליישר, הטל והגשם [לעיל, הערה 3], עמ' 115-119), וכך גם בשבעות הקליריות שנזכרו לעיל, הערה 4; בשבעות הטל של ר' יוחנן הכהן (בשבעות הגשם המקבילה אין סדר עולם שגרת); בשבעות הטל והגשם של ר' פינחס הכהן ועוד.

38 בסדרים אלה הם מסתפקים בדרך כלל בתיאור קצר של בריאת השמים והארץ, מבליטים את בריאת העננים, המים וכל הכרוך בהם, ועוברים ישירות לסיפור תולדות האנושות (גם כאן כמובן תוך בחירת הפרטים הקשורים למים או לטל בלבד), הפעם בסדר כרונולוגי ברור יותר.

39 כך דרך משל אין הוא מדלג על בריאת המאורות או החיות, אף על פי שאינם נוגעים למים כלל. פרט יחיד שלכאורה אין כל התייחסות אליו הוא בריאת האור ביום הראשון, ולא ברור מדוע דילג עליו הפייטן; ייתכן שהוא חשב שציא יי חובת היום הראשון בתיאור המפורט של בריאת השמים והארץ.

ימי הבריאה נותרה גם בשבעתא הקדומה המקבילה לטל.⁴⁰ פיוטים קדומים אלה מלמדים ככל הנראה שסדרי עולם בשבעתות טל וגשם היו קרובים מלכתחילה לאחיהם שבסדרי העבודה, וכללו התייחסות מפורטת וסדורה לנושא הבריאה. ההצטממות בענייני המים בלבד בשבעתות הקלסיות היא אפוא מהלך משני.

מערכת הקישורים בין סיפור תולדות העולם לבין עניין המים בפיוטנו מרתקת ביותר. כפי שצינינו, רוב הקישורים ענייניים: בעת תיאור הבריאה מבליט הפייטן כל פרט ופרט שיש לו קשר למים,⁴¹ ובתיאור תולדות האנושות הוא מתמקד כמעט אך ורק באירועים הכרוכים בהזכרת מים.⁴² במקרים ספורים נוצר הקשר למים באמצעות כינוי⁴³ או דימוי.⁴⁴

40 בניגוד לפיוטנו, הממשיך את תיאור תולדות האנושות עד לקריעת ים סוף, בשבעתות הטל עוזב הפייטן את תולדות העולם אחרי סיפור ששת ימי הבריאה והזכרת השבת ועובר לתאר את החקלאים השמחים בטל ועניינים כלליים כיוצא בזה.

41 כך הוא בתיאור מצב העולם שלפני הבריאה (טורים 5-8); בהדגשת בריאת השמים דווקא ממים וייסוד עמודי הארץ על מים (24-27); בתיאור בריאת הרקיע, חלוקת המים העליונים והתחתונים (29-30) וכינוס המים בימים (31-34); בהבלטת העובדה שהצמחים מושקים במים (36-38); בתיאור בריאת העופות ש'כל אבריהם ממים כוננו' (43) ובהרחבת תיאור בריאת הדגים השטים במים (45-48).

42 בנוגע לאדם הראשון מתייחס הפייטן רק לאד שעלה מן הארץ להשקות את האדמה (טור 57) ולנהרות היוצאים מעדן (58-60). מכאן הוא עובר ישירות לדור המבול ומרחיב בעניינו תוך הזכרה חוזרת ונשנית של מי המבול הזועמים (61-67). גם בסיפורי האבות הוא מבליט כל מקרה שבו נזכרים מים: על אברהם הוא בוחר לספר דווקא שנתן לישמעאל חמת מים (70); יצחק מצא באר מים (71); יעקב 'גל אבן מבאר' והציג 'מקלות ברהטי מים' (72); ויוסף הושלך לבור 'באין מים' (76) ופתר את חלום פרעה על פרות שעלו מן היאור (78). גם מסיפור שעבוד מצרים, המכות והגאולה נזכרים רק הפרטים הקשורים במים: פרעה ש'יעץ לכלותם במים' וסופו שטבע במי ים סוף (80) ומכת דם ש'שיכל מימי יאור' (81). תיאור תולדות העולם מסתיים בקריעת ים סוף ובשירת הים, כאשר 'שבחו בתוך ים עוברי בתוך מים, שירות במים לשמו שינוי' (83). יש לציין שהפייטן דילג ככל הנראה על סיפור דור אנוש למרות המדרש המספר ששליש העולם נשטף אז במימי האוקיינוס (השוואה: ספרי דברים מג, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 97, ובמקבילות). רוב הפייטנים המוזכרים את תולדות העולם נהגו שלא לפסוח על אירוע זה.

43 כך מכנה הפייטן את התורה שקדמה לעולם 'משולת מים' (13), את אברהם 'איש פץ יוקח נא מעט מים' (69) ואת ארץ מצרים 'ארץ מים' (77).

44 בתיאור בריאת הארץ בא למשל הדימוי המעניין: 'זנצבה ארץ כאניה על מים' (24); את סיפור מגדל בבל מצליח הפייטן לשלב באמצעות הדימוי 'פרצו כמים' (68); ועל אברהם אבינו, בנוסף לכינוי הקשור במים (ראה בהערה הקודמת) ולסיפור חמת המים (ראה לעיל, הערה 42), הוא מספר גם שצמח 'כעריבים' על 'חלי מים' (69). יש לציין שדימויים ומטפורות מצויים בפיוטנו גם בלי ליצור קשר ישיר למים. כמה מציורי לשון אלו יסודם במקרא, כגון 'דוק פרס כאוהל' (14), 'כען הקירח' (19), 'בריה ודלתים' (33) או הרחפת עמקי המצולות כסיר (18); וראה בפירוט בביאורים לטורים אלו. לעתים משתמש הפייטן בדימוי מקראי תוך הוצאתו לעניין חדש ושונה: הציור 'הוקפאו אז כגינה' מתאר במקרא את יצירת האדם, ואילו בפיוט הוא נקשר אל בריאת האדמה (ראה בביאור לטור 21). דימויים אחרים נראים מקוריים יותר, כגון התכת השאור שבעיסה כציור ליצירת הארץ (שם), או תיאור אברהם שצץ 'מבין קוצים' (68).

יש בקטע כמה עניינים נוספים שאינם שגורים בתיאורים פייטניים אחרים של תולדות העולם. הפייטן מתאר את מטרת יצירתם של ברואים שונים, וכדרכם של עוד פייטנים הוא מזכיר דרך משל את בריאת הדג שנועד לבלוע את יונה.⁴⁵ ואולם בפיוטנו נרמזת תכלית בריאתם של עוד שני גורמים, והיא מפתיעה: נחלי הזפת והחימר נבראו לשם תיבת משה (27),⁴⁶ והחיות והבהמות נוצרו כדי להכין מטעמים ליצחק (49). יש לציין גם את תיאור חזון אחרית הימים, שבהם 'זאב וטלה ירעו כאחד' (ישעיהו סה, כה), המשולב בסיפור בריאת החיות. מדרש בלתי ידוע מופיע גם בתיאור מכת הדם: הפייטן מציין ששבעת הימים שבהם נעשו המצרים בדם הם כנגד שבעת 'ימי נדה' (82). נראה שכל הפרטים הללו מצביעים על מסורת עתיקה וייחודית שהייתה בידי פייטנו.

למרות כובד לשוני מסוים המקשה על הבנת הפיוט, שמקורו כנראה באילוץ השרשור והאקרוסטיכון, הסדר שלפנינו ראוי להיחשב בין מיטב היצירות שהגיעו לידינו מתקופת הפייטנות הקדם-קלסית, והוא אח לסדרי העבודה המפוארים של יוסי בן יוסי ופייטנים קדומים אחרים.⁴⁷

סדר הפסוקים (ג) הציב אתגר מורכב בפני הפייטן: היחידות הפייטניות הקצרות, הכבולות גם בעבודות השרשור והאקרוסטיכון, והנקטעות פעם אחר פעם על ידי הפסוקים, לא אפשרו לו להעמיד בפיוט מהלך תוכני רצוף או מתפתח. תוכנה של כל יחידה מוכתב כאן באופן עצמאי על ידי הפסוק שאחריה ומושפע במידת מה גם ממילת השרשור שבראשה. אבל הפיוט אחיד מבחינת נושאו הכללי, ומוקדש כולו לבקשה על הגשם, השפע והברכה, לעתים תוך רמז לגאולת ישראל.⁴⁸ למרות הכבלים הסבוכים ניכר גם כאן כישרונו הרב של הפייטן.⁴⁹

45 כך הוא דרך משל בסדר העבודה 'אזכיר גבורות' ליוסי בן יוסי (ראה: א' מירסקי, פיוטי יוסי בן יוסי, ירושלים תשל"ז, עמ' 128, טור 28) וברמז גם בסדר 'או באין כול' (ראה: י' יהלום, או באין כול: סדר העבודה הארץ-ישראלי הקדום ליום הכיפורים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 71, טור 66). עניין זה נזכר במדרש בין התנאים שהתנה הקב"ה עם בראיו; ראה: בראשית רבה ה, ה.

46 עצם הזכרת נחלי הזפת והחימר בעת בריאת העולם ייחודית לפיוטנו, ואינני מכירה כיוצא בה במקום אחר. ייתכן שלחץ האקרוסטיכון והאילוץ לחפש תיבה הפותחת באות ז' הביאו לשילוב הזפת, ואפשר שתיאור 'המון נחלי זפת' בא גם כדי לקשר נושא זה לעניין המים הזורמים גם הם בנחלים.

47 יש לציין שבין סדר זה לבין פיוטי יוסי בן יוסי, ובראשם סדר העבודה 'אזכיר גבורות', קיימים גם קשרים של צירופי לשון וענייני תוכן. ראה דרך משל את המצוין להלן, בביאור לטור 16.

48 ההיבט הלאומי בולט דווקא על רקע הנושא הכללי (הגשם); בקשת הברכה היא לכאורה לעם ישראל בלבד. ראה דרך משל בטור 1 ('בעבור בני ציון יגילו במלכם'), 2 ('תעטר בני אב ראשון'), 3 ('דשן מביאי מעשר').

49 במילות השרשור, העלולות להכביד על הטקסט, הצליח הפייטן להשתמש במיומנות, ואף ניצל אותן

שני הפיוטים דמויי הרהיטים שאחרי סדר הפסוקים (ד, ה) דומים בתוכנם: הבקשה להפריית האדמה בגשם ולהצמחת שפע של יבולים עולה בכל אחד מטוריהם.⁵⁰ החזרה הסטראוטיפית על תוכן דומה בכל הטורים אופיינית לקטעים מן הסוג הזה. בטור המעבר לברכת האל הקדוש (ו) הצליח הפייטן לשלב תפילה על הגשם (בחציו הראשון) ורמז לקדושת השם (בחציו השני), תוך שהוא שב ומדגיש את ההקשר הלאומי ('גאוליד תרווה מגשם יורה') ומנמק את בקשתו בכך שישראל הם המקדישים את הקב"ה בעולם. בגוף שבשבעתא (ז) עוזב הפייטן את נושא הגשם ועובר לעסוק בעניין היום, שמיני עצרת, הוא נושא הברכה המתפייטת. כפי שציינו, רוב טורי הגוף נחתמים במילה 'שמיני' או לפחות מכילים מילה זו באיזו נטייה,⁵¹ ועל ידי כך מתמקד הפייטן שוב ושוב בעניין שמיני עצרת. אך במקרים רבים הוא גולש, כמקובל אצל פייטנים נוספים, להזכרות נוספות של המספר שמונה, ודומז לברית מילה, לנגינה 'על השמינית' וכדומה. הפסוקים המתפייטים קשורים גם הם כמובן ליום השמיני ועניינם נרמז בפיט, ואף הם ממקדים אפוא את הפייטן בנושא המרכזי.⁵² לציין מיוחד ראוי הביטוי 'יום חג עצרת שמיני' (טור 1): בני ארץ ישראל הקפידו מאוד שלא להזכיר שם חג על יום שמיני עצרת בנוסח הקבע של תפילותיהם,⁵³ והחריגה של פייטן כה קדום ממנהג זה יש בה כדי להעיד על חופש ההתנסחות היחסי של הפייטנים, המנוגד להקפדה היתרה בנוסח תפילות הקבע. חטיבות הסיום הקצרות של הפיוט (ח-י) נעות במרחב המצומצם שבין מילות פסוק המסגרת שבראשן לבין לשון המעבר לברכות שבסופן. אך למרות זאת מצליח הפייטן לשלב בכל אחת מהן לשון 'מים', בתוך בקשה מפורשת לירידת גשמים (בחטיבה ט), כמטונימיה לגאולה (ח)⁵⁴ או כחלק מתיאור המנוני של הקב"ה (י).⁵⁵

לעתים ליצירת משחקי מילים מכוונים, תוך הצבת כינוי המכוון ללשונן. כך דרך משל בטור 2: 'בראשון

העטר בני אב ראשון', ובטור 14: 'נרחב תכין ברחבה ונסבה'.

50 הפיוט השני מסתיים בכמה טורים המבקשים על תחיית המתים.

51 ראה לעיל, הערה 29.

52 בהקשר זה יש להזכיר שוב את הפסוק החריג שאחרי טור 11, אשר ה'שמיני' שבו איננו קשור בשום דרך לשמיני עצרת; וכבר ציינו (בסעיף הקודם) שהפסוק איננו כלול בפסוקי הקבע של החג, ואף הטור הרומז אליו חורג מאקרוסטיכון הפיוט וחשוך כחוספת זרה.

53 ראה: פליישר, תפילה (לעיל, הערה 3), עמ' 101-102.

54 ניסוח המים משמש במקרה זה כסמל לגאולה וכחלק מן המעבר לברכת העבודה בעת ובעונה אחת; בנוסף על כך מתוארים המים במהלך מטפורי נאה כבאים 'ממעגי הישועה'.

55 לשון הטור: 'קולות במים שחה / ואדר במרום תתה'. בטור השני, הנוסף בחטיבה זו, אין לשון מים, אך נזכר נהר. כזכור, אין ביטחון במקוריותו של טור זה בפיוטנו (ראה בסוף הסעיף הקודם).

3. שאלת מקוריות הקטעים בקומפוזיציה

עתה, משעמדנו על הרכב השבעתא ועל מהלכיה התוכניים, שומה עלינו לברר אם אכן יצירה אחת לפנינו, שכן למרות קדמותם הברורה של כל חלקיה, זהעובדה שכולם עשויים טורים בלתי מחורזים הכתובים בכישרון פיוטי ניכר, לא ברור אם הקומפוזיציה כפי שהיא לפנינו אחידה ומקורית.⁵⁶ החשד עולה בעיקר משום הסתירה בין חטיבת הפיוט המעבירה לברכת האל הקדוש (ו) לבין החטיבות המפייטות את הברכות האחרונות של העמידה (ח-י): אם החטיבות האחרונות מיוסדות, כפי שראינו, על פסוק המסגרת 'בעשותו למטר חק ודרך לחיזי קלות' (איוב כח, כו), ואין בהן רמז לאקרוסטיכון אלפביתי, הרי חטיבת המעבר לברכת קדושת השם פותחת באות ג, כצפוי בשבעתא אלפביתית, ואין בה זכר לפסוק מסגרת. מסתבר אפוא שבמקרה זה עירב המעתיק חטיבות משתי שבעות שונות. עירוב זה מטיל אפוא חשד של מעשה הרכבה גם על שאר מרכיבי השבעתא, והוא אף מקשה על שחזור חטיבות הפתיחה שעמדו בראשה ואינן מצויות בקטע שלפנינו: ייתכן שחטיבות אלה עמדו כל אחת על טור אחד, הפותח באות מן האלפבית (וחטיבת המעבר 'להאל הקדוש' היא המשכן הישיר) או במילה מפסוק המסגרת (וחטיבות הסיום הן הממשיכות אותו), אך גם אפשר שהובאו ממקום אחר ותבניתן שונה.⁵⁷

מתוך שאר מרכיבי הקומפוזיציה, אין כל ספק ששני הקטעים המרכזיים והמקיפים, קטעי 'סדר עולם' וסדר הפסוקים (ב-ג), קשורים זה בזה ושייכים לקרובה מקורית אחת: בשניהם מופיע שרשור הכלול באלפבית, וסדר הפסוקים אף קשור בשרשור לפסוק החותם את 'סדר עולם'.⁵⁸ לגבי יתר הקטעים הביטחון פחות גדול: מצד אחד אין בהם

56 גם קומפוזיציות קדומות אחרות הבאות בכתב יד זה נחשדו בעבר כמורכבות וכמילכות קטעים זרים. לעניין שבעתת הטל ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 102. קרובה קדם-קלסית נוספת המועתקת בכתב היד היא הקדושתא לשבעות 'אברות אימה', ואף בה יש קטעים זרים, ובראשם סדר עולם של ר' יוחנן הכהן; גם כמה קטעים קדם-קלסיים נראים בה כבלתי מקוריים. ראה: ע' פליישר, 'לקדמוניות הקדושתא: קדושתא קדמינית ליום מתן תורה', הספרות, ב (תשל"ל), עמ' 390-414. במקומות נוספים בכתב היד מציע הפייטן לקדושתאות קלסיות הרכב מחודש, הכולל בהן פסקה קדומה, בלתי מחורזת.

57 בנקודה זו יש משמעות לעובדה ששבעתת הטל הסמוכה מסתיימת גם היא בחטיבות פיוט המיוסדות על סימום של פסוק מסגרת, ואילו חטיבותיה הראשונות לקוחות מקומפוזיציה שונה ובנויות בדומה לחטיבות הפתיחה של קדושתא: הן מקיפות יותר ומלוות בשרשרות פסוקים ובמחרוזות סיום (אם כי נראה שמחרוזות הסיום אינן אותנטיות), כפי שביד פליישר, הטל והגשם, שם, עמ' 105. שבעתת גשם קלסית שחטיבותיה הראשונות בנויות על דרך הקדושתא מצאנו במורשתו של ר' יוחנן הכהן. ראה: נ' יוסנשטרן, פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ד, א, עמ' קלא-קלב; ב, עמ' 163-164.

58 פסוק זה נבחר בכוונה תחילה באופן שיתאים לשרשור, והתיבה האחרונה שבו פותחת בא' הנצרכת לאקרוסטיכון.

סימני תבנית הקושרים אותם זה בזה, אך מצד אחד אין כל סתירה או בעיה בשיוכם לקומפוזיציה אחת. הדבר אמור בעיקר לעניין הקטע הראשון (א) והקטעים הרהיטיים (ד-ה): העובדה ששלושת הקטעים הללו מיוסדים על מילות קבע, ואילו קטעי 'סדר עולם' וסדר הפסוקים הבאים ביניהם משורשרים לכל אורכם, אינה מאפשרת לקבוע את מידת הקשר ביניהם.⁵⁹ חשד גדול יותר של זרות מעורר ה'גוף' (ז) משום תוכנו: זה הקטע היחיד בקרובה שאינו עוסק בעניין הגשם והמים אלא בעניין שמיני עצרת באופן כללי. אלמלא הפסוק המיוחד לתפילת המוספין של בני ארץ ישראל המשולב בו (אחרי טור 8), לא היינו מעלים על הדעת שהוא נכתב לתפילת מוסף של שמיני עצרת דווקא.⁶⁰ החשד לגבי קטע זה אף גובר משום שברור שהמעתיק שלח בו את ידו ולא הביאו כנתינתו, שכן, כפי שציינו בסעיף א, הוא קטוע בראשו וחלק ניכר ממנו חסר.

לא הצלחנו אפוא לקבוע אם מקורם של רוב הקטעים שלפנינו בקרובה אחת או בכמה יצירות, אבל גם אם מעשה הטלחה לפנינו, הרי כל קטע וקטע לעצמו מעיד על חיותם של פיוטי הגשם בתקופת הפייטנות הקדם-קלסית ועל מהלכים קדומים בהתגבשות הסוג ובעיצובו.

4. קדמות השבעתא

חשיבותה הגדולה של שבעתת הגשם שלפנינו, על כל חלקיה, היא בקדמותה הגדולה. היא נראית קדומה משבעתת הטל העתיקה המועתקת באותו מקור. בשבעתת הטל חלקים רבים מחורזים, לעתים אפילו כמעט באופן סדיר,⁶¹ ואילו בשבעתת הגשם עדיין אין כל רמז לחריזה.⁶² סימן קדמות נוסף הוא היקפו הבסיסי והמינימלי של סדר הפסוקים, המעמיד רק טור מרובע אחד כנגד כל פסוק מתפייט; בקטע המקביל בשבעתת הטל בא פיוט רחב ומקיף הרבה יותר. גם מהלכו של פיוט 'סדר עולם', הקשור כפי שראינו אל

59 פייטנים שיסדו את יצירותיהם על שרשור הקפידו פעמים רבות על שרשור מרכיבי הקומפוזיציה כולה, אולם לעתים בחרו לקטש בשרשור כמה מן המרכיבים, ואת האחרים שחררו מן השרשור ואף עיטרו בקישוטי תבנית אחרים. לעניין פיוטנו יש לשים לב לעובדה שהפייטן הקפיד לסיים את סדר הפסוקים בפסוק שתיבתו האחרונה פותחת באות ת, ולכאורה ביקש להצמיד לו בשרשור קטע המיוסד על תשר"ק. עובדה המטילה ספק במקוריותם של קטעים ד-ה; אך ייתכן שבחירת הפסוק באה רק כדי להשלים את סדרת הפסוקים המובאים על פי האלפבית של תיבתם האחרונה, גם כשלא היה בכך צורך לשם השרשור.

60 קיימת כמובן אפשרות שהקטע שלפנינו לקוח משבעתא לערבית (או למנחה), והרמז 'בעצרת שמיני' הוא לא לפסוקי המוספין אלא לפסוק הראשון שבעמידות הרגילות, הכולל את המילים 'ביום השמיני מקרא קודש... עצרת היא' (ויקרא כג, לו). אם כך הוא, העדר כל ציון לגשם בקטע מובן היטב.

61 ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 107.

62 רק במקומות ספורים אנו מוצאים בה חריזה פנימית מקומית, ולעולם אין היא תופסת יותר משתי צלעיות מתוך הטור המרובע. ראה דרך משל: להמסיר / יושבי טיר (ג, 30) או בוריה / אוריה (ג, 45). המרחק בין היקרויות בודדות אלה לבין המחרוזות הנחרזות לכל אורכן בחלקים ניכרים של שבעתת הטל גדול מאוד.

הסדר הבסיסי של סיפור הבריאה יותר מאשר לנושא המים, מצביע על קדמות גדולה. דומה אפוא שעומדת לפנינו שבעתת הגשם העתיקה ביותר שהגיעה לידינו עד כה.⁶³ משום קדמותה הגדולה, חשובות ביותר המסקנות העולות מזיתוח הקומפוזיציה. קודם כול יש להבליט את הלימוד הראשון העולה מתוכה, והוא שהרכבם הבסיסי ותוכנם הפיזי של רוב חלקיהן הייחודיים של שבעתות הטל והגשם כבר נתמסדו בתקופה הקדם-קלסית. סדר עולם המקדים סדר פסוקים מקיף, ולאחריהם קטעים דמויי רהיט, אינם אפוא חידוש של הקלירי ושל בני זמנו. חידושי התקופה הקלסית מתמצים מעתה בפיתוח הייחודי של קטעים אלה, ובעיקר בהתרחקותו של 'סדר עולם' מן הצמידות הבסיסית אל הסדר הכרונולוגי של סיפור מעשה בראשית. לימוד חשוב אחר נוגע ל'גוף': הקדמת מבוא פיזי לכל פסוק ופסוק שונה, כפי שציינו, ממנהגם של הפייטנים הקלסיים להביא את פסוקי החג בצרורות. במקרה זה אין לדעת אם שינו הפייטנים הקלסיים מן המנהג הקדום, או שמא דווקא המהלך המתועד בגוף שלפנינו היה שולי וחיג גם בזמנו.⁶⁴ מהלך חריג משתמע גם ממבחר המקראות המתפייטים בסדר הפסוקים: ריבוי הפסוקים בסדר זה, וסדרם שאיננו מכוון על פי מקומם במקרא, שונה מן המוכר לנו גם משבעתת הטל הקדומה (וכן מסדר הפסוקים שיידון בהמשך המאמר) וגם מן המקובל בתקופה הקלסית.⁶⁵ במקרה זה עולה דווקא מן הפיזיק הקדום מהלך משני של הפגנת וירטואוזיות צורנית על חשבון המסורת המקובלת.

על הזהירות שעלינו לנקוט בהסקת מסקנות גורפות מעיד פרט נוסף בסדר הפסוקים: העובדה שאין הוא משועבד לנושאי קבע, שלא כבסדרים הקלסיים המקבילים, עשויה הייתה להביא למסקנה שהעתרת נושאי קבע על סדרי הפסוקים היא מהלך שנתחדש בתקופה הקלסית; אך מסדר פסוקים קדום נוסף שהגיע לידינו מתברר שלמהלך זה יש שורשים קדם-קלסיים ברורים. נעבור אפוא לרון בסדר פסוקים זה ובלימוד העולה מתוכו.

ב. סדר פסוקים משבעתת גשם עתיקה

הקטע השני הנדפס כאן הוא סדר פסוקים קדום המשולב באופן משני בשבעתא מאוחרת,

63 גם סדר הפסוקים העתיק שיידון בחלקו השני של המאמר מאוחר יותר, כפי שנראה בפירוט בהמשך.

64 העובדה שלא כל 'גוף' קדם קלסי פייט כל פסוק בנפרד מוכחת מן 'גוף' שבשבעתת הטל המקבילה (פליישר, הטל והגשם [לעיל, הערה 3], עמ' 136-138): 'גוף' זה מעביר כמקובל לצדור הפסוקים הראשון ולפסוק 'שלוש פעמים בשנה' (דברים טז, טז) בלבד. וראה עוד לעיל, הערה 32.

65 ראה לעניין זה לעיל, חלק ראשון, סעיף 1, ולהלן, הערה 73.

היא שבעתת הגשם 'ארץ חטה אסמיה תגדיש' של רב סעדיה גאון.⁶⁶ השבעתא מועתקת בקונטרס בן שישה דפי קלף, אשר גיליונו החיצוני שמור בקמברידג' באוסף ט"ש, ס"ח 243.146, ושני גיליונותיו הפנימיים שמורים בספריית הבודליאנה באוקספורד, וסימנם (MS Heb. e. 77 (2851/4), דפים 6–7. הגיליון החיצוני (כ"י קמברידג') קרוע ומחורר מאוד, ואילו שני האחרים שרדו כמעט בשלמותם. העמוד הראשון של הקונטרס שימש שער, ומעמוד ב מועתקת השבעתא של רס"ג, ובתוכה, אחרי הרשות 'אשק על פי',⁶⁷ מועתק הסדר הקדום שלפנינו. לאחר השלמתו שב המעתיק אל השבעתא של רס"ג ומביא את ארבע חטיבותיה האחרונות שכנגד השלמת ברכות העמידה.⁶⁸

הסדר הזה נראה מאוחר יותר מסדר הפסוקים המקביל שבו דנו קודם לכן: אמנם אין חרוזים ברוב חלקיו, אך ברור שמחברו כבר מכיר את השימוש בחרוז, והוא חוזר באקראי את הצלעיות בטורים לא מעטים.⁶⁹ סדר זה גם רחב יותר: לפני כל פסוק ופסוק עומדות בו חטיבות מקיפות של ארבעה טורים מרובעים, במקום טור אחד בסדר המקביל. מכל הבחינות הללו דומה הסדר שלפנינו לשבעתת הטל הקדומה שדובר בה לעיל: גם בה עומדים בסדר הפסוקים ארבעה טורים מרובעים כנגד כל פסוק, וגם בה כבר קיים שימוש מקומי בחרוזים.⁷⁰ פרט משותף נוסף לשני הסדרים הוא ששניהם פותחים בקטע עצמאי מקיף, ורק לאחריו הם מביאים את טורי הפיוט המעבירים לפסוקים, בניגוד למקובל בסדרי הפסוקים הקלטיים בשבעתות טל וגשם, ובשונה ממה שראינו בשבעתת הגשם שתוארה בחלק א.⁷¹

66 ראה: סדור רב סעדיה גאון, מהדורת י' דודזון, ש' אסף וי' יואל, ירושלים תש"א, עמ' שצה ואילך.

67 שם, עמ' שצו–שצז.

68 הם הקטעים הנדפסים שם, עמ' ת–תא, שורות 26–40. אחרי השבעתא, בשוליים התחתונים של העמוד האחרון, כתוב ביד אחרת השם 'עובדיה בר יהודה יזל'. נראה שמדובר בבעל הקונטרס באחד מגלגוליו.

69 שתי צלעיות חרותות זו בזו בטורים 2, 13, 42, 55, 87 (מילה חזרת פעמיים בסופי צלעיות בטורים 32, 34, 38, 40, 75, 80); שלוש צלעיות (או שתי צלעיות בחרוז ברור ושלישית בצליל דומה) נחרזות בטורים 8, 10, 32 (בסיומת דקדוקית), 33, 46, 59, 60 (בסיומת דקדוקית), 66; שני צמדים של צלעיות חרותים ביניהם באים בטור 56; כל ארבע הצלעיות חרותות זו בזו, אם כי בסיומת דקדוקית, בטורים 57, 61. זאת לבר מכמה משחקי מילים בסופי צלעיות אשר אינם בגדר חריזה מדויקת אך ודאי הבליתו את הקישור הצלילי ביניהן; ראה דרך משל: תמים / תאומים (טור 9); אב / עב (19).

70 לעניין החריזה ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 107–108. סדר הפסוקים נדפס שם, עמ' 122–127 (כל טור מרובע בשתי שורות).

71 גם בסדר שלפנינו וגם בשבעתת הטל אין כל ספק בשייכותו של המבוא לסדר הפסוקים, משום רצף האקרוסטיכון האלפביתי ושאר קישוטי תבנית המשותפים לו ולקטעים המפייטים את הפסוקים: בפיוטנו ממשיכה החטיבה המעבירה לפסוקים את רצף האקרוסטיכון שנפתח בהקדמה, וכל חלקי היצירה משורשים, כפי שנראה בסמוך. בשבעתת הטל עומד הפיוט כולו, כפי שצינו, על רצף של פתיחות מקראיות

מבחינת מספר הפסוקים דומה הסדר שלנו לפיוטי פסוקי המלכויות, הזיכרונות והשופרות לראש השנה: מפריטים בו עשרה פסוקים בלבד, מספר מצומצם שלא מצאנו כיוצא בו בסדרי טל וגשם נוספים. גם סדר הפסוקים מכוון: הפייטן מביא פסוק מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים, וחוזר חלילה שלוש פעמים, ושב וחזרתם בפסוק מן התורה – אף כאן בדומה למצוי בתקיעות.⁷² סדר דומה, לעתים אף בצירוף חתימה בפסוק מן התורה, מופיע בשבעות טל וגשם נוספות.⁷³

הפיוט שלפנינו מיוסד על אלפבית מדובע הבא בראשי טודיו. טורי אותיות א–ל באים ברצף; למן טורי האות מ מעביר כל טור רביעי לפסוק. הטורים הללו כולם קשורים בשרשור, כשמילת השרשור כלולה ברצף האקרוסטיכוני: כל טור וטור מסתיים במילה המתאימה לנצרך לאלפבית בטור הבא. הפסוקים נרמזים בטורים שלפניהם וקשורים בשרשור אל הטורים שלאחריהם. מילות שרשור אלה חורגות מן האקרוסטיכון; האות הדרושה באה בתיבה שלאחריהן.⁷⁴ קישוטי תבנית דומים ראינו גם בסדר הפסוקים שבשבעות הטל שתוארה בסעיף א; בפיוט שלפנינו מהלכם צנוע יותר. בולטים במיוחד בסדר שלפנינו נושאי הקבע, המבשרים מהלכים שיהפכו לדפוסי קבע

מתהלים קיט, הקובע גם את האקרוסטיכון האלפביתי. טורי אותיות א–ח מביאים את ההקדמה, ומהאות ט ואילך משלב הפייטן את הפסוקים. טורי האותיות פ–ת אינם מעבירים עוד לפסוקים, ובאים שוב ברצף. למרות אחדותו העקרונית של הפיוט, קיים הבדל ניכר, גם במקצב וגם ברפרנים ובמילות קבע, בין קטע ההקדמה שלו (א–ח) לבין יתר חלקיו. הבדל מסוים קיים גם בין החלק המשלב את הפסוקים לזה שאחריו (המקצב אמנם נשמר, אך הפתיחות המקראיות צפופות יותר, ומילות הקבע נעלמות).
72 במוסף של ראש השנה שכיוו יתור הסדר של תורה–כתובים–נביאים, על פי משנת ראש השנה ד, זו 'מתחיל בתורה ומשלים בנביא', אולם מצאנו גם תקיעות המביאות את הפסוקים בסדר של תורה–נביאים–כתובים, כמו לפנינו (אצל ר' מישאל בן אלסטל; ראה: 'היינומן, מלכיות זכרונות ושופרות', עיוני תפילה, ירושלים תשמ"א, עמ' 66).

73 כך הוא כבר בשבעות הטל הקדומה שהדפיס פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 122–127; בסדר הקלירי 'פתח ארץ לישע' (דוידזון, 3466; מחזור סוכות [לעיל, הערה 4], עמ' 418–427) שבקרובת 'אף ברי' (לעיל, הערה 4), ובדומה (אך ללא חתימה בפסוק מן התורה) גם בשבעות הטל והגשם של ר' פינחס הכהן (אליצור, פינחס [לעיל, הערה 8], עמ' 108) ובשבעות הגשם 'אשפוך לב כמים' של ר' יוחנן הכהן (ויסנשטרן, פיוטי יוחנן הכהן [לעיל, הערה 57], עמ' קלו). בסדר הקלירי לטל 'אליהם ביום מחוס' (דוידזון, א 5126; מחזור פסח [לעיל, הערה 4], עמ' 225–234), וכנראה גם בסדר קלירי לטל ושבת שבשבעות 'בנאות דשא ארביץ המוני' (ראה שרידיו אצל ש' שפיגל, אבות הפיוט, ניריורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 159–160), הסדר הוא תורה–כתובים–נביאים. כך הוא גם בסדר שבשבעות הטל 'אשאלה טל מאימם' של ר' יוחנן הכהן (ויסנשטרן, שם, עמ' קכה) ובשבעות הגשם של רס"ג שזכרה לעיל, הערה 66. בכל הפיוטים הללו מספרם הכולל של הפסוקים גדול ממספר הפסוקים שבפיוטנו.

74 בכמה טורים השמיט המעתיק את מילות השרשור שאחרי הפסוקים, או הביא אותן בהבלטה בשורה נפרדת, בהמשך לפסוק. בהדפסתנו השלמנו בסוגריים מרובעים את המילים החסרות והצבנו במקומן הראוי את המילים המובאות בנפרד.

בשבעתות הטל והגשם בתקופה הקלסית. כידוע, הפייטנים הקלסיים רומזים בדרך כלל בסדרי הפסוקים לנושאי קבע, ובראשם חודשי השנה והמזלות, שבטי ישראל ולעתים גם אבני החושן. בשבעתות הטל הקדומה עדיין לא הובאו נושאי קבע מן הסוג הזה בסדר הפסוקים,⁷⁵ וכן לא בסדר הפסוקים לגשם שתואר בחלק א. בסדר שלפנינו באים נושאי הקבע בהבלטה: בחלק המבוא, לפני שילוב הפסוקים, נזכר בטור הראשון או השני בכל יחידה אחד מן המזלות, ובטור השלישי החודש המתאים. עם השלמת רשימת החודשים והמזלות מסתיים גם המבוא של הפיוט. ביחידות המפייטות את הפסוקים מזכיר הפייטן את שבטי ישראל. מכיוון שנותרו לפייטן עשר יחידות בלבד, הוא מצופף את ארבעת השבטים הראשונים בשתי יחידות.

מחבר הסדר שלפנינו איננו רומז לנושאי הקבע, אלא מזכיר אותם בשמותיהם המפורשים, ואף כופל אותם לעתים בשני טורים סמוכים⁷⁶ ומתאים להם את תוכן הפיוט. לעתים הוא מדגיש את נושא הקבע (בעיקר את שם המזל) על ידי מילים הדומות לו בצליליהן,⁷⁷ או מעמיד לצדו כינויים, דימויים ומטפורות הכוללים את שמו.⁷⁸ טיפול זה של פייטנו בנושאי הקבע שונה מן המקובל ברוב הפיוטים הקלסיים, ובעיקר באלו של הקלירי, המסתפק בדרך כלל ברמזים דקים לנושא המתפייט ומביא אותו כעיטור בלבד.⁷⁹

75 חודשי השנה נזכרו בשבעתא זו דווקא בגוף' המפייט את הברכה הרביעית; ראה: פליישר, הטל והגשם (לעיל, הערה 3), עמ' 107.

76 ראה בטורים 5-6, 19-21, 25-26, 41-42, 45-46, 55-56.

77 השווה: 'תרוה תמים / במזל תאומים' (9); וביתר שאת: 'ועל נהמת אריה... / בבנין אריאל // בכוש צדקת אב... / מכאב אב' (17-19); וכן 'מלומדי קשת / תנה באמרי קושט / תת בענן קשת' (33).

78 כך, דרך משל: 'משון בטלה / לנפקדו בטלאים' (1); הכינוי 'למעלה עקרבים' הבא בסמוך לעיקוץ עקרב' (29-30); הכינוי ליעקב 'קח שני גדיים' המצטרף לדימוי 'בשטעך כגדי' ולמקום 'עין גדי' (37-38); הצבת הצירופים המקראיים 'כמר מדלי' ו'זול מדלי' בצד הזכרת מזל דלי (41-42); והחזרה על 'כדגים בתוך פלג' ו'בשריצת דגים' ולצד הפועל 'תדגיא' והצירוף 'במעמד דוגים' (45-46).

79 הקלירי משלב את נושאי הקבע לעתים תוך שימוש ברמזים לשוניים דקים, המשתלבים מצד אחד ברצף של ההיגד השירי ומצד שני מתגלים כרומזים בצלילים לפרט מתוך הרשימה המתפייטת. כך, דרך משל, בסדר 'פתח ארץ לישע' שבשבעתת הגשם 'אף בדי' (לעיל, הערות 4, 73) רומז הקלירי לחודש ניסן בכינוי 'אביב', לאייר בשמו 'זיר', סיוון מכונה 'שלישי', וכן גם לגבי כמה מן החודשים שבהמשך. באופן דומה הוא נוהג ברשימת המזלות: את מזל טלה הוא מזכיר בכינוי מטפורי לישראל ('יחיו טלאיו'), ולמזל מאזניים הוא רומז בכינוי הקשה 'בפילוס גומש' (לשון פלס והכרעת כף המאזניים). הרמז לחודש אדר ולמזל דגים בא בצמד הפעלים 'לאדרו ולהדגו' (לפארו ולהרבנותו). אבל גם במקומות שבהם נזכר החודש או המזל בשמו הרגיל (גם בסדר זה, ובאופן בולט יותר בסדר שלו לטל 'אלים ביום מחוסך' [רדידון], א 5126; מחזור פסח (לעיל, הערה 4), עמ' 225 ואילך), שבו הציב הקלירי את שמות החודשים והמזלות במפורש בסופי מתרזות והתאים להם את החרוזים), נשמר מעמדו העיטורי של נושא הקבע, ואין הוא הופך למרכז התוכן של הפיוט.

מעניינים במיוחד המקרים שבהם משפיע נושא הקבע על תוכן הפיוט. כאשר מזכיר הפייטן כמה מן החודשים, הוא עובר לפתע לספר על אירועים מרכזיים שהתרחשו באותם חודשים. לעתים הוא מבליט בעניינים אלה את הקשר לגשם. כך גורת הזכרת חודש סיוון את סיפור מתן תורה, אך הפייטן משכיל לספר גם על ירידת הגשם בעת מעמד סיני: 'בַּעַת לְדַת חֶזֶק / בְּרַעַף גְּשָׁמִי דוֹק' (12). ובהגיעו לחודש שבט הוא מספר על משה שלימד את ישראל תורה בחודש זה, תוך שימוש בדימויו של משה עצמו הממשיל את דבריו לגשם: 'כָּל לֶקַח יִרְעִיף / עֲנוֹת כְּמִטָּר // בְּיַרְח עֲשִׂיתִי עֶשֶׂר / הוֹאִיל לְלַמְדָּנוּ' (44).⁸⁰ ואולם במקומות אחרים אין הוא טורח בזה כלל: עם הזכרת חודש תמוז הוא רומז לנשים המבכות את התמוז (16); לעניין אלול הוא מאריך בתיאור ייחוס העדרים, משום שראש חודש זה הוא ראש השנה למעשר בהמה (21–23); חודש תשרי ומזל מאזניים גורים עיסוק בהכרעת ישראל לזכות, בלא להזכיר את הגשמים כלל (25–28); לעניין כסלו נזכרים נרות החנוכה (35); הזכרת טבת גורת את סיפור לקיחת אסתר לבית אחשוורוש, אירוע שהתרחש בחודש זה (40); ועם הזכרת אדר עוסק הפייטן כמובן בנס פורים (47–48). התופעה בולטת עוד יותר בחלקו השני של הפיוט, המוקדש לשבטי ישראל. כאן דומה שאין השבטים בגדר קישוט טכני בלבד: לגבי רובם מוסיף הפייטן דיון בברכות הייחודיות שנתברכו בהם, ושוב במרבית המקרים ללא יצירת קשר ממשי לעניין הגשם והמים.⁸¹ הרמזים לשבטים, וכמותם יתר העניינים המתפייטים בסדר שלפנינו, מבוססים כמעט לכל אורך הפיוט על פסוקי מקרא. עולם המדרש כמעט שאינו נוכח בפיוט, ורק בפינות בודדות שלו ניתן אולי למצוא איזו הסתמכות על דברי חז"ל. גם בכך דומה יצירה זו לשבעת הטל הקדומה.

לשון הפיוט בדרך כלל פשוטה למדי. שימושי לשון פייטניים אופייניים מצויים בו, אך לא בצפיפות רבה.⁸² אבל נקודה אחת בלתי שגרתית ראויה לציון: כידוע, נהגו הפייטנים להטות את הפעלים העלולים בעבר על דרך עו"י בבניין קל, בלא להתחשב בשורשם

80 למקורות הנרמזים ראה בביאור הטורים. יש לציון שבעניין שבט ולימוד התורה על ידי משה ממשך הפייטן גם בטור הבא, אף על פי שבסופו הוא כבר מוקדש לאדר. כוח השפעת הנושא המיוחד של החודש ניכר כאן ביותר.

81 את המים מזכיר הפייטן בהקשר זה רק כשהדברים מתבקשים מאליהם. כך דרך משל הוא מבקש 'לְטַהַר מִקְתָּם רְאוּבֵן // לְכָל יַקְחָא נְפִימִים' (50), אבל לגבי שבטים אחרים, שנכבדותיהם אין מים מפורשים, באים הרמזים לברכות בעד בקשות המים כמעט בלי קשר אליהן. ראה את הפירוט בעניין שבט לוי (53–54), יששכר (57–58), זבולון (62), דן (67–68), נפתלי (69–72), גד (74–75) ואשר (77–78).

82 ראה דרך משל את השמות הפייטניים 'רַעַף' (10, 12, 49) או 'תְּנוּב' במקום תנובה (40). לשימושי הפועל ראה בסמוך, בפנים.

ובגורתם.⁸³ פעלים כאלה המצויים בפיוטנו הם דרך משל 'עֲשֶׂתָהּ' במקום 'עשית' (47) או 'נָט' במקום 'נטה' (58). אבל בעתיד ובציווי אין בדרך כלל שום ערבוב בין גזרות הפועל. והנה בפיוטנו מצאנו לכאורה פעמיים פעלים מגזרת ל"י כשהם נוטים בעתיד או בציווי על דרך עו"י: פעמיים באה הצורה 'תוֹכֵס' (13, 68) במקום 'תכסה' או 'תתכסה', ופעם אחת הצורה 'פִּיִּיךְ' (65) שעניינה הוצאת מים מפכים. צורה אחרונה זו אפשר שהיא פועל דנומנטיבי הגזור מ'פך' ואיננה נטייה של פכ"ה,⁸⁴ אך מכל מקום היא בלתי שגרתית. אפשר שנטיית אלו מעידות על לשון פיוט שעדיין לא הגיעה לכלל גיבוש מלא. עומדים אפוא לפנינו שני שרידים מקיפים ומרשימים מתקופה קדומה בתולדות הפיוט, תקופה שרק מעט מזעיר מן היצירות שהתחברו בה הגיע לידנו, וכל קטע המיתוסף לחשבון זה מעמיק את הבנתנו במהלכי היצירה בתקופה שטרם היות החרוז חובה בפיוטים, ומעשיר את אוצר שירתנו העברית הקדומה.

1. קטעים משבעתות גשם קדומה

א

[... ..] בְּאַבְרָתְךָ / וּבְעֵתָן תָּוּ גֶשֶׁם וּמִים
 זְמַנִּי חֲרוֹן תִּמְחָה מִנִּי / יוֹדֵעַ זְמַנִּי עוֹלָם
 וְנִדְבּוֹת פִּינִי קִבַּל מִנִּי / בּוֹרָא מִים בְּיַלְדוֹת מִים
 זָךְ בְּלִי עוֹן אֶתָּה / וְחֵי בְּלִי מְנוֹת אֶתָּה
 זְכִינִי לְמַעַנְךָ וְהַחֲיִינִי / וְהִרְאִינוּ בְּנִדְבַת מִים
 וְאִין אֵל יִקְדָּמְךָ / וְאִין מֶלֶךְ מוֹלְכְךָ
 מְלַכּוֹתְךָ מוֹשְׁלָה בְּכָל / מוֹלִיד בְּלֶהֱב וּבְמִים
 וְאִין לָךְ גּוֹי כְּמוֹנִי / וְאִין לָנוּ אֵל כְּמוֹךָ
 פּוֹתַח יָדוֹ לְתִשׁוּבָה / וְאַתְרַת לְאוֹצֵר מִים

5

א 3 ונדבות פיננו: על פי תהלים קיט, קח. בילדות מים: השווה תהלים קי, ג. 6 מולכך: מולך עליך (או למיך).
 7 מוליד בלהב ובמים: המוליד את ישראל ומגן עליהם באש ובמים (השווה ישעיהו מג, ב). 8 זאין לך גוי
 כמונו: השווה שמואל ב' ז, כג. ואין לנו אל כמוך: ראה מיכה ז, יח. 9 לתשובה: לשבים אלינו. ואחרת: ואת

83 ראה: פליישר, שירת הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 270; י' יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ-ישראלי
 הקדום, ירושלים תשמ"ה, עמ' 67 ואילך; ל' ייבין, 'חילופי גזרות בלשון חכמים ובלשון הפיוט', מחקרים
 בלשון, ד (תש"ן), עמ' 171.

84 ראה בביאור הטור.

- 10 הוֹלֵכֶךָ בְּלִהְבֵי אֵשׁ / יוֹשֶׁבֶךָ בְּנִהְרֵי מַיִם
 קְדוֹשְׁתֶךָ בְּרִיבּוֹתַי אֵשׁ / סְפִירְתֶךָ בְּנִיטְפֵי מַיִם
 מִן מְלֵאכִים לָךְ יִמְלִיכוּ / וְגַם שָׁרִים לָךְ יִשִּׁירוּ
 מְלוֹךְ מִהֲרָה בְּצִיּוֹן / וְנִגְלִל בְּמִלְקוֹשׁ מַיִם
 דִּיּוֹן רַחֲמִים אֶתָּה / וּמֵאֲרִיךְ קֶץ לְכָל חוֹטָא
- 15 וְאֵלֹהֵי סְלִיחוֹת אֶתָּה / זוֹרֵק וּמְכַפֵּר בְּמַיִם
 דָּר טַל אֶתָּךְ / וְהוּא בְּקוֹצוֹתֶיךָ
 מוֹלִיד מְטָר אֶתָּה / וּמַחְשִׁיר לָנוּ נִיטְפֵי מַיִם
 גִּיבּוֹרֵי מַעְלָה יִמְלָלוּ / תוֹקֵף גְּבוּרְתֶךָ
 מְשַׁפֵּיל גְּבוּרִים אֶתָּה / וּמִיתַגְבְּרָא בְּקוֹלוֹת מַיִם
 גִּיל נִגְלִיל בָּךְ / יִרוּשָׁלַם תִּשְׁמַח בָּךְ
- 20 עֲרַבִּים וּדְשָׁאִים יִשְׁמְחוּ בָךְ / בְּתִיתֶךָ לְמוֹ בְּעִיתָם מַיִם
 בְּשָׁמַיִם שְׁתָּה כִּסְאָךְ / כִּי לָךְ אֲרֶץ וְשָׁמַיִם
 כּוֹנֵן שַׁעַר שָׁמַיִם / מְשַׁפֵּר שָׁמַיִם בְּרוּחַ וּמַיִם
 בִּיטָה מְשָׁמֵי קוֹדֶשְׁךָ / וְרַחֵם מְשָׁמֵי הַדּוֹמָךְ
 נוֹתֵן קוֹל מְשָׁמִים / מְשַׁפֵּיעַ מְשָׁמִים הַמּוֹן מַיִם
- 25

ידו השנייה. לאוצר מים: להשפיע גשם על הארץ; השווה בראשית רבה עג, ד (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 848): 'ג' מפתחות ביד הקב"ה... מפתח גשמים, "יפתח יי לך את אוצרו" וגו' (דברים כח, יב). 10 הולכך: הליכתך. בלהבי אש: השווה תהלים צג, ג. יושבך: שכנותך. בנהרי מים: השווה מכילתא בא, מסכתא דפטחא א (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 3): 'אף על פי שנדבר עמהם (עם יחזקאל ודניאל) בחוצה לארץ ובזכות אבות, לא נדבר עמהם אלא במקום טהור של מים, שנאמר "ואני הייתי על אוכל אולי" (דניאל ח, ב), ואומר "ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל" (שם י, ד), ואומר "היה היה דבר יי אל יחזקאל בן כוזי הכהן על נהר כבר" (יחזקאל א, ג). 11 קדושתך בריבבותי אש: רבבות מלאכי אש משמיעים את קדושתך. ספירתך בניטפי מים: ואתה סופר כל טיפה של מים; השווה ישעיהו מ, יב; איוב לו, כג. 12 לך ישירו: יתנו לך שורה (השווה הושע ח, ד). 14 ומאריך קץ: ומאריך את זמן פרעון החטא. 15 זורק ומכפר במים: על פי יחזקאל לו, כה. 16 והוא בקוצותיך: על פי שיר השירים ה, ב. 17 מוליד מטר אתה: על פי איוב לח, כח. ומחשיר: ומוריד בשפע. 18 גיבורי מעלה: המלאכים (ראה תהלים קג, כ). 19 משפיל גבורים: זולאי הציע לתקן: משפיל גבורים (השווה ישעיהו ה, טו). ומיתגברא: צ"ל כנראה: ומתגבר, ולדעת זולאי צ"ל: ומתגבר. בקולות מים: על פי תהלים צג, ד. 21 ערבים: מלשון 'כערבים על יבלי מים' (ישעיהו מד, ד), וזולאי הציע להגיה: עֲשָׁבִים. 22 בשמים שתה כסאך: השווה תהלים קג, יט; ישעיהו סו, א. לך ארץ ושמים: על פי תהלים פט, יב. 23 שעו שמים: כינוי למקדש, על פי בראשית כח, יז. משפרד שמים ברוח: על פי איוב כו, יג: 'ברוחו שמים שפרה', ומדרשו על בריאת השמים בבראשית רבה ד, ב (עמ' 26). 24 ביטה: הבט. משמי הדומך: מן השמים הנטויים על הארץ שהיא 'הדום רגליו של הקב"ה' (ישעיהו סו, א); אך החזרה על תיבת 'משמי' חשודה. 25 נותן קול משמים: ראה שמואל ב' כב, יד ועוד, והשווה גם תהלים עז, יח. משמים המון מים: השווה ירמיהו י, יג; נא,

אל אַחד אַתָּה / וְיִוָּדַע מַעֲשֵׂה כָּל רוּחַ
 וְרוּחַ תַּתָּה לְמִטֵּר / לְהַמּוֹת בּוֹ קוֹל וּמִים
 אֲמוּצִים בְּרָקִים בְּחֻפְנָיו / וְשׁוֹלַח גְּלָגְלִים בְּרַעַם
 וּמַחִיל אֶל חֵיל יִלְכוּ / עֲשׂוֹת חַפֵּץ יוֹצֵר

כַּכְּתוּב > בּוֹ <בְּרִי> <קְדֻשָׁךְ> מַעֲלָה נְשִׂיאִים > מִקְצֵה הָאָרֶץ בְּרָקִים לְמִטֵּר עֲשֵׂה מוֹצֵא
 רוּחַ מְאוּצְרוֹתָיו < (תהלים קלה, ז) >

ב אָנְהֶם בְּכָל כּוֹחַ / וְאֵיךְ אֶעְצֵר כּוֹחַ // אֶעֱמִיק לְדַבֵּר / צַחֲוֹת אֶמְלֵל
 אֶמְלֵל בְּפֶה / אֲבִיעָה מִלֵּב // אֶחַפֵּס קִרְבֵּיִם / כְּלִיּוֹת אֶחְקוֹר
 אֶחְקוֹר לְהַבִּין / יִרְאֶה נֹתֵן בֵּין // אֲשַׁנֵּן גְּבוּרוֹת / בְּשִׁפְתַי אֲמוֹנוֹת
 אֲמוֹנוֹת נְכוֹנוֹת / עֵיתוֹת נֶאֱמַנּוֹת // אֲמִיץ לְהַצִּיב / תִּיקוֹן עוֹצֵם בְּרִיּוֹת

5 בְּרִיּוֹת מִ.... / עַד לֹא הוֹצֵבוּ // בְּאֶדְרַם מִים נִצְפָן / כִּינּוֹן בְּמוֹשֵׁב
 בְּמוֹשֵׁב < קָדַם / מְעוֹנָה דִּיר אֵינִי // בְּטָרְם הוֹחֵק קְרוֹת / חוֹרֵית לֵל
 בְּמֵאֵמֶר
 בְּ >מֵאֵמֶר < חֲשׂוֹ / מְקוּוֹת מְקוֹר מִים // בְּתוֹהוּ זִיקְקָתָה בּוֹהוּ / בּוֹקְקוֹ בְּמִים
 בְּ >מִים < פְּאָרוֹ הוֹכְמַס / לְדַלַּת חוֹק // בְּטִיסְתּוֹ הַמּוֹ / וּבְקוֹל רַעַם גּוֹעֵשׂוּ

טז. 26 כל רוח: כל חי. 27 תתה למטר: נתת כדי להוריד מטר. קול: רעמים. 28 אמוצים ברקים בחופניו: הקב"ה מחזיק ומאמץ את הברקים בחפניו. גלגלים ברעם: על פי תהלים עז, יט. 29 ומחיל אל חיל ילכו: על פי תהלים פד, ח, ומוסב כאן על הברקים והרעמים.

ב 1-3 אנהם... אמונות: דברי הפייטן (מעין רשות). 2 אחפס קרביים: אחפש ואבדוק את פנימיותי. כליות אחקור: השווה ירמיהו יז, י; ובמילת 'אחקור' נכתבה הח' על גבי ק'. 3 דאה נותן בין: אולי צ"ל: יראת נותן בין, את גדולתו ומוראו של הקב"ה (הנותן בינה לאדם). 4 אמיץ: מוסב על הקב"ה. להציב: לברוא. תיקון עוצם בריות: את הבריות בגדולתן ובתיקונן. 5 מ....: כך (עם נקודות) בכתב היד, ואולי צ"ל: 'מ'קדס' (הצעת פרופ' ע' פליישר), או 'מ'קראשית' (הצעת יהושע גרנט). באדר מים: כנראה: במים אדירים. נצפן: היה צפון וטמון העולם (מעין הקביעה שהעולם בראשיתו היה 'מים במים' [ראה ירושלמי, חגיגה ב א, עז ע"א ועוד]); אך אולי מוסב על הקב"ה (השווה להלן, טור 8). כיון במושב: אולי: והקב"ה במושבו תכנן את הבריאה. 6 במושב... איני: במושבו של הקב"ה בשמים (מעונה; השווה דברים לג, כז), שאותם הוא איווה לו לדידה. מעונה: ע' כתובה על גבי אות מחוקה. בטרם... במאמר: עוד קודם שנברא ('הוחקק') העולם המגולף והמעוצב ('חרות') על ידי הקב"ה שברא הכול במאמרו. 7 במאמר: בדבר ה'. חשו: מיהרו להיווצר. מקנות מקור מים: נראה שתיאור המים כאן שייך עדיין לתיאור העולם שלפני הבריאה, שהיה 'מים במים' (ראה לעיל, בביאור לטור 5). בתוהו זיקקתה בוהו: על שום בראשית א, ב: 'והארץ היתה תהו ובהו', והשווה גם סדר רבה דבראשית, כד-כו (ש"א ורטהיימר, בתי מדרשות, ירושלים תשי"ב, עמ' לב): 'למעלה מתהו בהו'. בוקקו: הורקו או נמסו (ראה תרגום יונתן לירמיהו בא, ג; ישעיהו יט, ג). 8 פארו הוכמס: כבוד ה' נסתר. לדלת חוק: קשה, ואולי צריך להיות: לדת

- ג>עשו< מנוהם / סיתרו בעבים // גולת רוח העזיפה / סך גירותם
 10 ג>רותם< צצה / בהמון כל פועל // גובהי מרום / עד לא גוננו
 ג>וננו< חצובי / אש אוכילה // גדודי להבי להט / לרופף ברעד גנו
 ג>עו< נבראים / מגחלי אש // גברו לשנן / סוד חוקר דת
- ד>ת< ארג / שעשועים יום יום // דעת משולת מים / מאז ועץ דרש
 ד>רש< נעלמה / מעיני כל חי // דלת נסתרה / העמיד דליות
 15 ד>ליות< שורש / מקום מקדשינו // דרך תחתיות / ערכו ברום דוק
 ד>וק< פרס כאוהל / ושם רוח בתוך // דאה מרחף / כרוח על המים

ה>מים< הובדלו / לנבכי תחתיות // הונדפו באומר הירקניח / וכבושם
 הירתיח

חק, רמז לתורה, או [ל]דת חק (כלשון צפניה ב, ב); ואם לשון 'דלת' מכון, אולי הוא רומז לאיוב לח, ח-י, ומדבר בהגבלת המים (הצעת יהושע גרנט), אך הטור כולו אינו מיושב היטב. בסיסותו: ב'רוח אלהים מרחפת על פני המים' (בראשית א, ב). ובקול רעם גועשו: על פי תהלים קד, ז. 9 מנוהם: מנהמת. סיתרו בעבים: הקב"ה, על פי איוב כב, יד. גולת רוח... גירותם: קשה, ואולי משמעו: רוח ה' המגלה את יסודות העולם ומעמקי המים (השווה שמואל ב' כב, טז; תהלים יח, טז) הגדילה את עצמת המים; 'רצונותם' משמעו אולי שפיעתם (מהשורש נג'ר; הצעת יהושע גרנט). 10 גרותם... גוננו: אולי: מקומם של המים היה מרכזי בין כל חלקי הבריאה, עוד קודם שנבראו השמים. גוננו: כאן כמו: כוננו, נבראו (וכן בטור הבא); ואולי משמעו: נמתחו כאוהל המגן על הבריות. 11 חצובי... להט: המלאכים. לרופף ברעד גנו: והגיעו (שעה שנבראו) לעמוד ברעדה לפני ה' (לרופף' גם הוא מלשון רעד וחוסר יציבות, השווה איוב כו, יא). 12 נבראים מגחלי אש: כינוי נוסף למלאכים. חוקר דת: הקב"ה (השווה איוב כח, כז). 13 דת: את התורה. שעשועים יום יום: משלי ת, ל, וראה מדרשו על התורה שקדמה לעולם בראשית רבה א, א, עמ' 1. דעת... דש: משעה שיעץ וחשב הקב"ה לברוא את העולם, דרש את דעת התורה ('משולת מים', ראה דברים רבה ז, ג ועוד); השווה בראשית רבה א, א (עמ' 2): 'היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם'. 14 נעלמה מעיני כל חי: כינוי לתורה, על פי איוב כח, כא. דלת נסתרה: אולי: ומתוך הפתח שפתחה לו התורה הנסתרת. העמיד דליות: ברא את כל העולם ('דליות' מטפורה לבריאה כולה, והשווה גם ליחזקאל לא, ז). 15 דליות שורש מקום מקדשינו: וקודם לעולם ברא הקב"ה את הענפים היוצאים משורשו של המקדש (לכינוי 'דליות' השווה ירמיהו יא, טז, ומדרשו על המקדש בירושלמי, תענית ד, ה, טח ע"ד), והכוונה ככל הנראה למדרש על ששת הדברים שקדמו לעולם, וביניהם 'בית המקדש... דת' "כסא כבוד מדום מראשון מקום מקדשנו" (ירמיהו יז, יב) (בראשית רבה א, ד, עמ' 6). דרך תחתיות: קשה, ואולי הוא רמז לניהנם (שאלו תחתיות) שנבראה גם היא קודם לעולם (בראשית רבה שם). ברום דוק: בגובה השמים (ראה בטור הבא). 16 דוק פרס כאוהל: הקב"ה ברא את השמים, ועל פי ישעיהו מ, כב: 'הנטה כדק שמים וימתחם כאהל לשבת'; והשווה גם 'אזכיר גבורות' ליוסי בן יוסי (א' מירסק, פינטי יוסי בן יוסי, ירושלים תשל"ז, עמ' 124, שורה 11): 'דוק נטה לאהל'. ושם רוח בתוך: והבדיל ברוח בין השמים לארץ (ולמים התחתונים שבה). והשווה שוב 'לאזכיר גבורות' (שם, עמ' 125, שורה 17): 'שת תקרה בתוך', וכאן הרוח היא החוצצת ולא הרקיע. דאה: מוטב כנראה על הקב"ה (השווה תהלים יח, יא). מרחף כרוח על המים: על שום בראשית א, ב: 'ורוח אלהים מרחפת על פני המים'. 17 המים וכ': תיאור הבדלת המים התחתונים מן המים

הַרְתִּיחֵךְ <פְסִיר / עֲמָקֵי מְצוּלוֹת // הִתִּיזוּ הַיַּפְרִיזוּ / גַּג הַעֲלִיזוֹת
הַעֲלִיזוֹת <מִים / קוֹלוֹת הַמּוֹן זָרֵם // הַיּוֹת כְּעֵן הַקִּירָח / שְׂדֵי הַיָּקִים
הַקִּים <זָרֵק / אָבֵן פֶּנֶת חֶלֶד // הוֹצֵק עֶפֶר / לְרַגְבִים וְדוֹבְקוֹ 20

וְדָבְקוֹ וְהוֹקֵפָאוֹ / אֵז כְּגִבְיָהּ // וְהוֹתֵךְ סָאוֹר בְּעִסָּה / וְהִיכֵן וְנַעֲשֶׂה
וְנַעֲשֶׂה <וְנוֹסְדוֹ / עֲמוּדָהּ עַל מִים // וּפְנֵי תְהוֹם הוֹטְבָעוֹ / הַרִים וְעֲמָדוֹ
וְעֲמָדוֹ <עַל רוּחַ / עֲתִידוֹת לֹא הוֹצֵגוֹ // וְרוּחוֹ עַל סַעְרָה / תִּלְוֶיהָ וְנִצְבָּה
וְנִצְבָּה <אַרְץ / כְּאֹנִיָּה עַל מִים // וְרוֹאֵי אֲדָנֶיהָ / עַל בְּלֵי מָה זֹבְדָהּ

זְבָדָהּ <עֲפְרוֹת / כָּל בְּשָׁלִישׁ // זֶה שֶׁקָּל בְּפֶלֶס / גֹּאוֹת הַרֵי זָבֵת 25
זָבֵת <הוֹעֲנֵקָה / גְּבוּהִים לְיַעֲלִים // זְרוּמֵי הַפּוֹכֵי / הַמּוֹן נַחֲלֵי זָפֵת

העליונים (בראשית א, ז). לנבכי תחתיות: למעמקי תהומות; ו'נבכי' על שום איוב לח, טו. הונדפו: התנדפו, הורדו למעמקים. באומד... היתית: במאמרו של הקב"ה שהרתית והסעיר את המים והפיץ בהם ריח טוב; השווה פסיקתא דרב כהנא, נספחים פרשה ב (מהדורת מנדלבויס, עמ' 456): "ירתיח כסיר מצולה ים ישים כמרקחה" (איוב מא, כג), כמעשה בשמים ישים ים, כד"א "רוקח מרקחת מעשה רוקח" (שמות ל, כה). 18 הדתיה... מצולות: ראה במובא לטור הקודם. היתיו... העליות: כאן עובר הפייטן לבריאת השמים והמים העליונים, המכונים 'גג העליות' על שום תהלים קד, ג; ו'היתיו' לשון זריקת נוזלים למרחק, ו'היפריז' כנראה מעניין הגדלה מרובה, אך ייתכן שהוא לשון פרישה (השווה: ש' אליצור, רבי אלעזר בירבי קליר: קדושתאות ליום מתן תורה, ירושלים תש"ס, עמ' 262, ביאור לטור 24). 19 מים קולות המון: השווה ירמיהו י, יג; נא, טו. כען הקירח: כמו: כעין הקרח (המעתיק סימן נקודות לציין שהי"ד שייכת ל'כעין' ולא ל'הקרח'), מראה הרקיע על פי יחזקאל א, כב. 20 זרק אבן פנת חלד: ירה את אבן הפינה של הארץ, על פי איוב לח, ו. הוצק... ודובקו: על פי איוב לח, לח. 21 והוקפאו אז כנבינה: תיאור בריאת הארץ כנוזל שנקרש, והלשון על פי איוב י, י, אך הפייטן מעביר את הדברים מבריאת האדם לבריאת האדמה. ולענין השווה פרקי דר' אליעזר ג: 'הארץ מאיה מקום נבראת, משלג שתחת כסא הכבוד לקח זרק על המים ונקפאו המים ונעשה עפר ארץ'; וראה גם תיאור מקביל של בריאת השמים בבראשית רבה ד, ז, עמ' 31. והותך סאור בעיסה: הפייטן ממשיל את החומר שנורק למים והפכס לארץ (השלג או כיצא בזה) לשאור הניתן בעיסה, ולא מצאתי לכך מקור. ולצירוף תמונת השאור להקפאת הגבינה השווה גם י' יהלום (מהירר), אז באין כול: סדר העבודה הארץ-ישראלית הקדום ליום הכיפורים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 71, טורים 67-68 (הערת יהושע גרנט; ושם מדובר על בריאת האדם). 22-23 ונוסדו עמודיה... וניצבה: לקטע כולו ראה בבלי, חגיגה יב ע"ב: 'הארץ על מה עומדת, על העמודים... עמודים על המים... מים על ההרים... הרים ברוח... רוח בסערה... סערה תלויה בזרועו של הקדוש ברוך הוא'. ופני... הרים: ללשון השווה משלי ח, כד-כו. עתידות לא הוצגו: אין בידי לפרש. וזונה: צריך להיות: ורות. 24 כאוניה על מים: משום שעמודיה נתונים על המים (ראה בטורים הקודמים). ורואי... זבדה: והמתבוננים באדני הארץ וביסודותיה רואים שהיא נתונה ('זבדה') על בלי מה, על פי איוב כו, ז: 'תלה ארץ על בלי מה' (והשווה גם שם לח, ו); ואפשר לנקד גם: 'וְרוֹאֵי אֲדָנֶיהָ', כלומר: ומראה אדניה. 25 זבדה... בשליש: ניתנו לארץ העפרות של הקב"ה ש'כל בשליש עפר הארץ' (ישעיהו מ, יב). זה: הקב"ה, על פי שמות טו, ב ועוד. שקל... זבת: שקל בפלס את ההרים הגאוניים והנישאים של הארץ, על פי ישעיהו שם. וזבת' כינוי לארץ על שום 'ארץ זבת חלב ודבש' (שמות ג, ח ועוד). 26 זבת: הארץ. הונעקה גבוהים יעללים: ניתנו בה 'ההרים

זַפְתָּ הַחֹמֶרָה / בַּחִימָר וּבְזָפֶת // זֹמֶן בְּעֵבֹר / מִלְדֵי הָעֵבְרִים זָה
זַחַה הַיִּשְׁתִּיהָ / כְּמוֹ בְּמַלְבָּן // זַעֲף שְׂאֵר מִים / מִפְּנֵי חֲדָרֶיהָ

חֲדָרֶיהָ מִים / הוֹצֵפְנוּ וְנָחוּ // חוֹפְפוּ בְרוֹם וּבְעוֹמֶק / וּבְבִינָה חוֹלְקוּ
חֲלֶקֶתְךָ לְהַמְטִיר / עַל יוֹשְׁבֵי טִיר // חֶסֶד מוֹדְדִם בְּשׁוֹעַל / הַיִּשְׁכִּילוּ חֲזוֹת
חֲזוֹתְךָ נוֹרָאוֹת / פּוֹעֵל גְּבוּרוֹת // חִילְקֶם לְתוֹךְ יָם / וְסֵד בְּעֵדֶם הוּל
חֲלוֹל גְּבוּל הוֹסֵבֵב / וְגַם לֹא יַעֲבְרָנָהוּ // חֶקְתוּ בְּתֵהוּם / בְּחוֹתָם טֵבַע

טֵבַע חוֹתָם / בְּרִיחַ וּדְלָתִים // טִיפֵי עֲזִים / לְמִקְוֵה יָם טָפָף
טֵפָף הַמַּיִם / וְנִרְאָתָה יְבִשָׁתְךָ // טְהַרְתְּ כוֹחַ יְדֵיו / יִסְדּוּ טְפוּחֶיהָ

הגבוהים ליעלים' (תהלים קד, יח). זומי... זפת: וכן ניתנו בארץ נחלי זפת זורמים. ותיבת 'הפוכי' אינה נהירה, ואולי רומז הפייטן שנחלי הזפת נמוכים ובלתי נעימים, בניגוד להרים הגבוהים; אך ייתכן שיש כאן רמז דק לבריאת גיהנם שבא יידונו הרשעים, המתפכים את דברי ה', בנחלי זפת וגפרית (השווה מסכת גיהנם, פרק ראשון, בית המדרש, א, עמ' 147). 27 חוחמרה: נברא בה חימר. זומן: מוסב על החימר. בעבור... זה: בעבור משה שנאמר עליו 'מילדי העברים זה' (שמות ב, ו), ואמו שמה אותו בתיבה 'ותחמרה בחמר ובזפת' (שם ג). 28 זה: הקב"ה (ראה לעיל, טור 25). הישיתה: שם את הארץ. כמו במלכן: כנאני הבונה בית (השווה נחום ג, יד ועוד). זעף: גירש, הקווה. שאר מים: את המים שנותרו על פני הארץ. מפני חדריה: כדי לברוא את חדרי הארץ, כלומר את חיבתה; ונראה שהפייטן בטור זה מקדים לרמז לייקוו המים' (בראשית א, ט) תוך שהוא מפיט את בריאת הארץ (בראשית א, א), אף על פי שבסמוך יחזור למעשי היום השני. 29 חדריה: כמו: בחדריה. מים הוצפנו: כאן קשה לפרש על חדרי הארץ, ואולי הכוונה לחדרים שבבריאה כולה, גם במרום; השווה איוב לז, ט: 'מן החדר תבוא סופה'; חופפו ברום ובעומק: כנראה: מתחילה חיפו המים וכיסו את העולם כולו, מלמעלה עד למטה. ובבינה חולקו: ולאחר מכן חילק הקב"ה בין המים העליונים למים התחתונים בחכמתו (השווה בראשית א, ו). 30 להמטיר: כאן מכוון הפייטן למים העליונים שעל פי אמונת הקדמונים הם מקור הגשמים; השווה בראשית רבה ד, ג, עמ' 27: 'המים העליונים תלים במאמר... ופירוהיהן אלו גשמים'. על יושבי טיר: על יושבי הארץ, השוכנים ב'טירים' (עיריות קטנות, ראה ספרי דברים, קפ, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 223; והשווה בבלי, מכות י ע"א ועוד). מודד בשועל: הקב"ה ש'מדד בשעלו מים' (ישעיהו מ, יב). הישכילו חזות: ייתכן שמוסב על המים, אך נראה יותר שמדובר כאן על יושבי הארץ הרואים את חסד ה' בעת ירידת הגשמים. 31 חילקם לתוך ים: כאן עובר הפייטן למעשה היום השלישי שבו נקוו המים בימים. וסד: נראה שצריך להיות: וְסָד, לשון גבול ומסוכה, על שום איוב לח, ה. 32 חול... יעברנהו: על פי ירמיהו ה, כב; תהלים קד, ט. חקתו בתהום: את החול, עפר הארץ, חקק הקב"ה על פי התהום; השווה בראשית רבה ל, א, עמ' 300, ובמקבילות: 'זמה הרים הללו נכבשים על תהום שלא יעלה ויצוף את העולם' וכו'. בתהום טבע: והוא חותם את התהום וטבוע על פיו. 33 טבע חותם: המשך האמור בטור הקודם, אך כאן הדברים מוסבים על החול שסיבב הים. בריח ודלתים: על פי איוב לח, ח-י: 'ויסך בדלתים ים... ואשים בריח ודלתים'. עזים: כינוי למים, ואולי הוא רמז לניסיונם להתפרץ בעת הבריאה (כהמשך לתיאור הגבלתם בטורים הקודמים); השווה למובא במדרש כונן (בית המדרש, ב, עמ' 25): 'אמרו המים לא נרד, העיזו לפני הבורא ולכן נקדאו מים עזים, שנא' 'ובמים עזים נתיבה' (ישעיהו מג, טו). למקוה ים: על פי בראשית א, י, טפף: הולך, אך אולי משמעו כאן כמו הסיף, הזיל. 34 ונראתה יבשת: על פי בראשית א, ט. טהרת כוח ידיו: ידיו הטהורות והחזקות של הקב"ה. טפוהיה (ו' תלויה

35 טְּפֹחִיָּהּ < וְשִׁיחִיהָ / צִצּוֹ וְהִצְמִיחוֹ / טַעַם נְעִים / פְּרִים טֹבְלוֹ
טְּבֹלוֹ > מִמַּעַל / מְטוֹר וְגַם טַל // טוֹמֵן שׁוֹרְשָׁם / עַל יְבֵלֵי יָם

יְסֹם < מִתְהוֹם / רוֹבֶצֶת תַּחַת // יִשְׁלַח שְׂרָשָׁיו / לְמַטָּה כְּעֵלֵי יִבּוֹל
י... > יִפְרִיחַ / גִּפְן סוֹרִיקָה // יוֹזֵל מְדֻלִּיו / וּמְלֵכוֹ בְּגוֹדֵל יְרוֹם
יְרוֹם < לְהָאִיר / עֵשׂ שְׁנֵי מְאוֹרוֹת // יַעַץ לִידַע בָּם / לִילָה וְגַם יוֹם
י... > לְזוֹרַע / וּבֹקֵעַ וּפּוֹלַח // יִסְפִּיק טְרָפוֹ לְהִכְיֹן / וּלְהַפִּיק כּוֹחוֹ

פְּחֹחֵי / יְחִלִּיף / נוֹתֵן לְיַעַף כּוֹחַ // כָּאֵז עֲלִילוֹת / עוֹמְדִים בְּדִין
פְּדִין < חוֹלֵל רוּחַ / אֵז בְּמִים // כּוֹנְנוֹ שְׂרָצִים / עִם עוֹף כְּנָף
פְּנָף < טִיפְסוֹ / פְּעֵלֵי כְּנָפִים // כָּל אֲבָרֵיהֶם / מִמִּים כּוֹנְנוֹ
פְּוֹנְנוֹ > לְעוֹפֵף / עַל פְּנֵי רְקִיעַ // כְּבָדוֹ נִשְׂרִים / לְשׁוֹט לְטוֹס

45 לְטוֹס < בְּמִים / צָץ דָּג גְּדוֹל // לְבֹלוֹעַ בּוֹרִיחַ / מְקוֹם לְאוֹרִיחַ
לְאוֹרִיחַ > הוֹכֵן / מַעַת נוֹצָר // לְמַלֵּט נִפְשׁוֹ / מִשַּׁחַת לְחַיִּים

בכ"י: ידוליה (מלשון 'עללי טפחים', איכה ב, כ), את הצמחים. 35 טבולו: נראה שכאן הוא כמו: תובלו, מלשון תבלין. 36 טבולו: אפשר שכאן הוא לשון טבילה במים, כלומר הושקו. מטר: נראה שכתב תחילה 'מסל' ותיקן. יבלי ים: כמו 'בלי מים' (ישעיהו מד, ד ועוד), והשינוי לשם השרשור. 37 ים: גם כאן משמעו מים. מתהום רובצת תחת: דברים לג, יג. ישלח... יבול: מוסב כאן על כל אחד מן הצמחים, אך הצירוף 'עלי יבול' קשה, ונראה שצריך להיות: 'עלי יבול, על פי ירמיהו יז, ח: 'ועל יבול ישלח שרשיר'. 38 י...: אם נכונה הצעת התיקון לסוף הטור הקודם, צריך להיות גם כאן 'יובל'. גפן סוריקה: אפשר שהפייטן מכוון כאן לא רק ליבולי הכרם אלא גם לעם ישראל, על שום ישעיהו ה, א-ז; ירמיהו ב, כא, וכך נרמז גם בהמשך הטור. יוזל... ירום: על פי במדבר כד, ז. 39 ירום: כאן הוא כמו המרומם, כינוי להקב"ה. לידע... יום: הפייטן מעביר את עניין ההבחנה בין יום ללילה, שנזכר במקרא כחלק מבריאת האור ביום הראשון (בראשית א, ה), לבריאת המאורות ביום הרביעי. 40 יום... ופולח: היום ניתן לבני האדם לעבוד את אדמתם, וברקע הדברים עומדים פסוקי תהלים קד, כב-כג. והלשון 'בוקע ופולח' על פי תהלים קמא, ז. ולהפיק כוחו: ולהכין את הנצרך לו כדי מחייתו. 41 כוחו יחליף: הטור עוסק בלילה, שבו נח האדם מעמלו. נוֹתֵן לְיַעַף כּוֹחַ: הקב"ה, ישעיהו מ, כט. כא... כנין: ובעת שנת הלילה עומדים בני האדם לדון על עלילותיהם ומעשיהם במשך היום (השווה ירושלמי, ראש השנה א ג, נו ע"א ועוד: 'הקב"ה דן... את האומות בלילה'). 42 כדון: כראוי. חולל רוח: נבראו יצורים בעלי רוח חיים; ואולי יש לנקד: חולל רוח, ומוסב על הקב"ה. במים: על שום 'שרצו המים' (בראשית א, כ). כוננו: נבראו. 43 טיפסו: כנראה: החלו להתרומם ולרחף בעת הליכתם. כל... ממים כוננו: כאן מדגיש הפייטן שהעופות נבראו מן המים (כנראה מפשט הכתוב בבראשית א, כ), ולא כדעה שהעופות נבראו מן הרקע (כדי ליישב פסוק זה עם בראשית ב, ט; השווה למחלוקת בבבלי, חולין כז ע"ב, וראה פרקי דר' אליעזר, ט: 'בחמישי השרץ מן המים כל מין עוף וכו'). 44 כבדו: נבראו במלוא כוחם, ולא ברור אם הוא לשון כבוד או כבדות. לשוט: לנוע. לטוס: לעוף (השווה איוב ט, כו). 45-46 לטוס במים: לנוע במים. דג גדול... לחיים: הוא הדג שבלע את יונה. בוריה: יונה שברח מה' (יונה א, ג, י). לאוריה: ליונה שהיה כאורח במעי הדג. למלט...

לְחַיִּים < הוֹנֵס / וַיֵּצֵאוּ לְחַיִּים // לַיִּשְׂרָאֵל מֵאֵכֶל / סִנְפִּיר לְקִשְׁקֶשֶׁת
לְקִשְׁקֶשֶׁת < בְּמַיִם / נוֹצְרוּ לְטֹהֶרָה // לְתַעֲנוּג מְשַׁקְצִי / כָּל זֶר מֵאַרְץ

מֵאֲרָץ < יָצַר / נָפֵשׁ חַיָּה // מִטֶּעֶם לְחַיָּךְ / כִּהוּ עֵינָיו מֵרְאוֹת
מֵרְאוֹת < לַעֲיֵן כָּל / מַעֲשֵׂיו הַיְכִיֵּן // מִקְרִיב כְּבֶשׂ / לְאֵל מִיָּדוֹ 50
מִיָּדוֹ < רוֹחָה / נוֹתֵן לְכָל בֶּשֶׂר // מִיִּנְשַׁמֶּת חַי מִלְּכָלוֹ / לַעֲדָנוּ מִחֲדָד
מִחֲדָד < צָצוּ / פְּרִיצֵי חַיּוֹת // מִשְׁחָרֵי לְטָרֶף / מִקְרֶבָה בְּוֹלֵם נָצוּ

נִצְוּ < אֲרִיּוֹת / עִם זְאִיבֵי עֶרֶב // נוֹדַע כִּי כְּבָקָר / עֲבוֹתִים נִקְשׁוֹר
נִקְשׁוֹר < לְרְאוֹת / זָאֵב עִם טֹלָה // נִיכָר לְרִבּוּץ / יְחַדְּיוּ נִיחָה
נִיחָה < הוֹשׁ / לְפָרוֹת וְלִרְבוֹת // נוֹעֵץ לְהַחֲשִׁי / מוֹשֵׁל נֶאֱמָן 55
נֶאֱמָן < הַצְּמִיחַ צִיר / מְרוֹקֵם בְּצֶלֶם // נִתְּנוּ לְהַיּוֹת / לְכָל פְּעֻלוֹ שֵׁר

שֵׁר < בְּהַשְׁגִּיחוֹ / כִּי אֵין מִשְׁדָּד // סַח לְאִיד / לְרוֹנוֹת תְּלַמֵּי שְׂדֵה

לחיים: להציל את יונה מטביעה בים, וללשון השווה איוב לג, ל. 47 לחיים הונס: מוסב עדיין כנראה על יונה. ויצאו לחיים: הפייטן עובר לדבר על כלל הדגים שנבראו. ליישר... לקשקשת: הדגים הכשרים, בעלי הסנפיר והקשקשת (ראה ויקרא יא, ט-יב; דברים יד, ט-י) נוצרו כדי שיהיו לישראל למאכל. 48 לתענוג... מארץ: לגרום הנאה לישראל המשקצים כל מאכל זה, טמא, שיש בארץ. 49 מטעם... מראות: ומהבהמות שנבראו ביום החמישי הכינו מטעמים ליצחק שעניו כהו מראות (בראשית כד, א ואילך). 50 מראות לעין כל: כנראה משמעו: כדי שייראו לעין כול. מקריב... מיזו: לא ברור אם הכוונה לאירוע מסוים או למטרה נוספת של בריאת הבהמות, הקרבת הקרבנות; ויתכן לפרש: מי שמקריב כבש לאל, מיד האל הוא מקריב (השווה דברי הימים א' כט, יד; הצעת פרופ' ע' פליישר). 51 דווחה: מחיה, אוכל. נותן לכל בשד: השווה תהלים קלו, כה. מנישמת חי כילכלו: הקב"ה כלכל והאכיל את האדם ('כל בשד') מנשמת חי, כלומר התיר להם לאכול בעלי חיים. מחלד: ממה שמוציאה הארץ (כולל הבהמות). 52 מחלד: מן הארץ. פריצי חיות: חיות טרף, על פי ישעיהו לה, ט. משחרי לטרף: על פי איוב כד, ה. נצו: הנצו, הופיעו. 53 אריות עם זאיבי ערב: הלשון על פי צפניה ג, ג. נודע... נקשור: וידועה נבואת הנביא שהאריות סופם להיות כבקר, על שום ישעיהו יא, ז; סה, כה; ולענין הקשירה בעבותים השווה איוב לט, ג. 54 זאב עם טלה: על שום ישעיהו סה, כה. לרבוץ יחדיו: על פי ישעיהו ז, ז. ניהם: כמו: בנויהם, במקום המרעה (השווה יחזקאל לד, יד). 55 הוש: כך בכה"ל, ונראה שהתיבה לא הושלמה, ואולי צריך להיות 'הושבו' או 'הושטו'. נועץ: חשב, החליט. להחיש... נאמן: למד לברוא את האדם שמשול בכל הבריאה (השווה בראשית א, כח); ו'נועץ' אפשר לפרש גם: נמלך, נתייעץ באחרים; השווה בראשית רבה ח, ג-ד, עמ' 58-60: "ויאמר אלהים נעשה אדם" וגו' (בראשית א, כו), במי נמלך, ר' יהושע בן לוי אמר במלאכת שמים וארץ נמלך... ר' שמואל בן חנמן אמר במעשה כל יום יום נמלך... ר' אמי אמר בליבו נמלך... ר' חנינא לא אמר כן, אלא בשעה שבא לבראות את אדם הראשון נמלך במלאכי השרת'. 56 נאמן: כינוי להקב"ה. הצמיח: ברא. ציד: שליח, הוא אדם הראשון שנשלח לעולם. מרוקם בצלם: על שום תהלים קלט, טו; בראשית א, כו-כו. להיות לכל פעלו שד: להיות שר ומושל בכל הבריאה (ראה בטור הקודם). 57 שר: הקב"ה המושל בכול. בהשגיחו כי אין משדד: כאשר ראה שעדיין אדם

שְׂדָה > הוֹעֲנָקָה / עֵץ רַעֲנָן בּוּ // סְעִיפֵי עֵדֶן / נְהָר יוֹצֵא סוֹבֵב
 סוֹבֵב > לְהִשְׁקוֹת / צִימְחֵי הַגֶּן // שֵׁשׁ לְהִפְרֹד / לְאַרְבַּע סִיפּוֹת
 סוֹפּוֹת > כּוֹשׁ / חוּילָה וְאַשׁוּר // סִילְסָלוּ לְמוֹצֵיא / לְנִגְדָם עוֹמֵר 60

עֲמָר > לְהַפְרִיא מְיֻזַּע / לִיד וְשֵׁם // עֲתָקוּ וּגְבָרוּ / סִכְלוּ עֲבוֹדָה
 עֲבוֹדָה > רֵבָה / רַעְתָם בְּאַרְץ // עַד זֹרְמוּ מֵיִם / עֵבִים עָבְרוּ
 עָבְרוּ > גְבוּלָם / מְדוּדִים לְאַבְדָם / עֵשׂ תִּיבַת גּוֹפֵר / לְמַלֵּט עֲנִיִּים
 עֲנִיִּים > הוֹצֵפוּנוּ / אֵז מִימֵי זַעַם // עֵינֹת תְּהוֹם / וְאַרְבוֹבוֹת פּוֹתָחוּ

פְּתָחוּ > וְשָׁבוּ / עוֹד עַל מְקוֹמָם // פְּתוּחַ לְאַסְוִיָּים / לְצֵאת פְּתָאוֹם 65
 פְּתָאוֹם > צִצּוּ / חֲבוּאֵי מְסָגֵר // פָּרוּ וּמְלָאוּ / גִּיא וְכָל פְּתֻחָה
 פְּתֻחָה > וּמְגִדָה / שֵׁשׁוּ בְּמֵי זַעַם // פָּצוּ בְּעַת מְגִדָל / עוֹד לְהַתִּיךְ פֶּחַד
 פְּחַד > הִיבְהִילָם / וּפְרָצוּ כַּמֵּים // פָּנֵי מְגִדָל עוֹז / מִבֵּין קוֹצִים צֵץ

אין לעבד את האדמה' (בראשית ב, ה). סח... שדה: העלה אד מן הארץ להשקות את האדמה (שם ו). 59-58 שדה... בו: והקב"ה העניק לארץ עצים רעננים, והכוונה לנטיעת גן עדן. סעיפי: ענפי, והכוונה: אילנות. נהר יוצא וסובב... לארבע סיפות: על שום בראשית ב, י. סיפות: כאן משמעו מקומות, קצוות. 60 ספות... ואשור: קצווי כוש, חוילה ואשור, הם המקומות שהנהרות הגיעו אליהם (שם יא-ד). סילסלו: רוממו ושיבחו. למוציא לנגדם עומר: להקב"ה המוציא להם את שיבולי התבואה ('עומר') מן הארץ. 61 עומר להפריא מגוע: מטפורה לבני האדם שפרו ורבו מגזעו של אדם הראשון. ליד ושם: והיה עליהם לצמוח לתפארת, והלשון על פי ישעיהו נ, ה. עתקו וגברו: גדלו ועצמו, והלשון על פי איוב כא, ז (והפרק נדרש על דור המבול). סיכלו עבודה: נמנעו מעבודת ה'. 62 עבודה... בארץ: כאן משמעו: ואילו עבודתם ומעשיהם היו רק עשיית רעה רבה בארץ, על פי בראשית ו, ה. רעתם: בכה"י נראה: דעתם, ותיקנתי על פי הפסוק והעניין. עד זורמו מים: עד שמי המבול זרמו ושטפום, וללשון השווה תהלים עז, יח. עבים עברו: וענני המבול עברו והמטיר עליהם; ולשון 'עבים' בהשפעת 'עבות' שבתהלים שם, ו'עברו' משום חבוק ג, י. 63 עברו גבולם מדודים: המים ('מדודים', על שום ישעיהו מ, יב) עברו את גבולם והציפו את העולם. עש תיבת גופר: נראה מוסב על הקב"ה שציוה את נח לעשות תיבת עצי גופר (בראשית ו, יד). למלט עניים: להציל מהמבול את הצדיקים, נח ומשפחתו. 64 מימי זעם: ממי המבול השוטפים בעז. עינות... פותחו: על פי בראשית ז, יא. 65 פתחו ושב... על מקומם: אחרי שנפתחו שבו המים למקומם עם תום זמן המבול. פתחו... לצאת: כדי לפתוח את התיבה ולאפשר ללואים בה לצאת ממנה. פתאום: נראה שזו מילת מילואים לצורך השרשו והאקרוסטיכון, וכן בראש הטור הבא. 66 חבואי מסגור: נח ובניו שהיו צפונים וסגורים בתיבה. גיא: את הארץ. וכל פתחיה: וכל המקומות שבה. 67 פתחיה: לא ברור מה משמעו כאן. ומגדיה: והצמחים שבארץ. ששו במי זעם: כנראה: שמחו בשפע מי המבול, שכן משפסק יכלו לצמוח בשפע; אך תוכן הדברים אר. פצו בעת מגדל: הפייטן עובר לעניין דור הפלגה ודבריהם בעת בניין מגדל בבל. עוד להתיך פחד: קשה, ונראה שצריך להיות: עוד להתיך פחד, כלומר לסלק את הפחד, לבנות מגדל שיגן על העולם מפחד מבול נוסף; השווה בראשית רבה לז, ו, עמ' 356: 'אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט, אלא בואו נעשה לנו סמוכות'. 68 פחד היבהילם: פחד ובהלה אחזו בהם (כאשר ה' כלל את שפתם). ופרצו כמים: ונתפזרו לכל עבר כמים המתפרצים.

- צָּ <אִישׁ פֶּץ / יוֹקחַ נָא מֵעֵט מַיִם // צָדֵק נִחְלִי מַיִם / כְּעֶרְבִים צָמַח
 70 צָמַח <נָטְעוּ / שׁוֹרֵשׁ מִטְעוּ // צִוִּי חֶמֶת מַיִם / לִנְיָן שִׁפְחָה צָק
 צָק <בְּרָכָה / לְזֹרַע מֵאָה שְׁעָרִים // צִינְפּוֹ בְּאֵר מַיִם / בְּרִינָה צְהֵלָה
 צְהֵלָה <לְהוֹסִיף / לְגַל אֶבֶן מִבְּאֵר // צָק מִקְלוֹת בְּרֵהֲטֵי מַיִם / לְיַחֵם קָרָא
- קָרָא <לְאֲחִיו / נִסַּע סוֹכְתָה // קָנֹת מִרְעָה לְצֹאן / בְּמֵאָה קִשִּׁיטָה
 קִשִּׁיטָה <וְשָׁלַל / הַזֶּבֶד לְרוֹב // קָחְתוּ לְשִׁלַּח / בֶּן זְקוּנִים קִידָם
 75 קָדָם <לְלָקֹחַ / לְרוּעֵי דוֹתָן // קָחוּהוּ וְהִשְׁלִיכוּהוּ / וּבִתּוֹף בּוֹד קִבְעוּהוּ
 קִבְעוּהוּ <בְּאֵין מַיִם / כִּי אִם עֶפֶר // קָשְׂרוּ לְמוֹכְרוֹ / וְעוֹדוּ בְּבוֹר רִיק
- רִיק <לֹא הָיָה / דְּבָרוֹ לְאֶדוֹן // רַד לְאֶרֶץ מַיִם / שִׁיעֲשׂוּעַ וְגַם רִד
 רִד <הִוְעִנֵּק חֵן / בְּגִיַּא תַּחֲפִנְחֵס // רֹאוֹת שָׁר מִן הַיָּאֹר / פְּרוֹת רְבוֹת

מבין קוצים צץ: כאן עובר הפייטן לאברהם אבינו, שמבין כל הרשעים הללו המשולים לקוצים צץ והופיע. 69 פץ: שאמר... יוקח... מיים: בראשית ית, ד. צדק: כמו: בצדק, והוא רמו לאברהם, על שום ישעיהו מא, ב: 'מי העיר ממזרח צדק יקראוהו לרגלו', והפסוק נדרש על אברהם במקומות רבים (ראה בראשית רבה מב [מג], ג, עמ' 418 ועוד), ו'רמז צדק היה מאיר לו' (בראשית רבה שם). נחלי... צמת: ואברהם צמח ועלה 'כערבים על יבלי מים' (ישעיהו מד, ד). 70 צמת... מטעו: והיה לאברהם זרע, הוא יצחק. ציו... צק: ועל פי צווי ה' הוא שילח מפני יצחק את ישמעאל (צץ שפחה, בן הגר), ויצק ומילא לו חמת מים (בראשית כא, יד). 71 צק: יצק הקב"ה. לזרע מאה שערים: ליצחק שזרע ומצא מאה שערים (בראשית כו, יב). צינפו: עיטרו, נתן לו לגדולתו. באו מים: ראה בראשית כו, יט-לב. 72 לגל אבן מבאר: ליעקב, על שום בראשית כט, י. צק: כמו צג, הציג. מקלות... קרא: על פי בראשית ל, לז-לט. 73 קרא לאחיו: יעקב שלח מלאכים אל עשו אחיו (בראשית לב, ד). נסע סוכתה: על פי בראשית לג, יז. קנות... קשיטה: וכשהגיע יעקב לשכם קנה חלקת שדה במאה קשיטה (בראשית לג, יט), והפייטן מוסיף שהוא קנה חלקה זו כדי לרעות בה את צאנו, ולא מצאתי לכך מקור. 74 קשיטה ושלל: ממון ורכוש. הוזבד: ניתן לו. קחתנו... קידם: והוא לקח את בן זקוניו, יוסף (בראשית לו, ג), לשלחו אל אחיו. ו'קחתו' לא בידיים אלא בדברים. 75 קדם: מיהר יוסף. לרועי דותן: אל אחיו שרעו בדותן (שם יז). קחוהו... קבעוהו: על פי בראשית לו, כד. קחוהו: לקחוהו. קבעוהו: השאירוהו. 76 באין מים: בבור שהיה ירק, אין בו מים (שם); וקריאת תיבת 'באין' קשה (בכה"י נראה 'באין' או 'באו'). כי אם עפר: לקביעה זו לא מצאתי מקור, והיא מנוגדת למובא בבראשית רבה פד, טז, עמ' 1020, ש'מים לא היה בו, נחשים ועקרבים היה בו'. קשאו: קשרו קשר, זממו. ועודו בבור ריק: ובשעה שאחיו ביקשו למכרו עדיין היה יוסף בבור הריק. ריק: 'תלויה. 77 ריק... לאדון: ודבר זה, עניין מכירת יוסף, לא היה לחינם (דיק') מאת ה' (לאדון); השווה תנחומא וישב, ד: 'היה הקב"ה מבקש לקיים גזירת ידוע תדע, והביא עלילה לכל דברים אלו כדי שיאהב יעקב את יוסף וישנאוהו אחיו ומכרו אותו לישמעאלים וירידוהו למצרים וישמע יעקב שיוסף חי במצרים וירד עם השבטים וישתעבדו שם'. רד: ירד, ותיבה זו תוקנה מ'דיק' או 'רד'. לארץ מים: כינוי לארץ מצרים, אולי על שום הנילוס הזורם בה. שיעשועו וגם רד: יוסף שהיה צעיר (רד') וילד שעשועיו של אביו. 78 רד הונעק חן: ליוסף ניתן חן, על פי בראשית לט, כא. כגיא תחפנחס: בארץ מצרים (תחפנחס', השווה ירמיהו מג, ז ועוד). דאות... רבות: וכדי להושיע את יוסף מבית הסוהר ראה פרעה (שר', המושל) את הפרות שבחלום; ו'שר' אפשר לנקד

רבות > מחשבות בלב איש / ועצת אל תקום // ראש פיתח דבריו / שלמו
רבים

80 <רבים> ועץ צר / ללכותם במים // רמז מואסם בסוף / במים שטף

שטף / ועבר / וגע עד צואר // שיכל מימי יאור / ימים שבעה
שבעה > שמרו / מימי נדה // שודדו כרנע / ולחי עולם שיבחו
שבחו > בתוך ים / עוברי בתוך מים // שירות במים / לשמו שינגו
שנגו > למטריף / צידה ליציר // שומר מטר בעתו / לרוות תילם

85 <תלם> תילם / תרווה מעליותיך // תפקוד בני חלד / ורבת תעשרנה

תעשרנה > בהמון / פלגי מים // תמוגג רגביה / כי כן תכיניה
תכיניה > באמת / ותצלח לקמצים // תצבור כחול ים / בר תלפיות
תלפיות > יכון / מגדל דויד // תוכו תשכון / כמטר על גז

ככתוב > בדברי <קדש> ירד כמטר על גז <כרביבים זרזיף ארץ> (תהלים עב, ו)

'שר', כלומר ראה, אך כך נוצרת כפילות עם 'דאות'. 'רבות' הוא משום מספרן (ארבע-עשרה), או שמשמעו גדולות, בריאות, והכוונה לשבע הפרות הטובות. 79 רבות... תקום: על פי משלי ט, כא, ונראה שהפייטן שב ורומז כאן למדרש שהובא לעיל, לטור 77. ראש פיתח דבריו: הרכבה של תהלים קיט, פסוקים קס, קל, והכוונה: עם ביצוע דבריו ותכניתו של הקב"ה. שלמו רבים: כנראה: שלמה תכניתו בבני האדם הרבים. 80 רבים: את ישראל שהתרבו במצרים (שמות א, ז). צר: פרעה. ללכותם במים: להטביע ביאור את ילדיהם. רמז: מילת מילואים, ומשמעה כאן: במעשי פרעה נרמזה גם פורענותו. מואסם: את פרעה שמאס בישראל. בסוף: כשהגיע סופו; וייתכן לנקד גם: בסוף, בים סוף. במים שטף: הטביע בים סוף. 81 שטף... צואר: לא ברור במי מדובר, ואולי מוסב על ים סוף בעת טביעת המצרים, אך בהמשך הטור חוזר הפייטן למכת דם שאירעה קודם לכן; וללשון השווה ישעיהו ח, ח. שיכל: היכה, הפך לדם. ימים שבעה: על פי שמות ז, כה. 82 שבעה... נדה: הפייטן מנמק כאן את משך מכת הדם ומשווה אותה לשבעת ימי טומאת הנידה, ולא מצאתי זאת במקורות. שודדו כרנע: נראה שהכוונה למכת בכורות שפרצה בהם ברגע אחד, ולעניינה נדרש הפסוק 'רגע ימותו' (איוב לד, כ, והשווה שמות רבה יח, ד ועוד). ולחי עולם שיבחו: מוסב על ישראל שהודו לה' עם גאולתם. 83 שבחו בחזק ים: הכוונה כנראה: שרו כשעלו מן הים. עוברי בתוך מים: ישראל שעברו את הים ביבשה. שירות במים: את שירת הים. 84 למטריף צידה ליציר: להקב"ה הנותן טרף ומזון ('צידה') לכל יצוריו. שומר מטר בעתו: ושומר את עת המטר להורידו בזמנו (השווה דברים יא, יד; ירמיהו ח, כד). לרוות תילם: על שום תהלים סה, יא. 85-86 תלם תילם: כל תלם ותלם; אך אפשר שהתיבה נכפלה בטעות. מעליותיך: מן השמים (השווה תהלים קד, ג). ורבת תעשרנה... כי כן תכיניה: על פי תהלים סה, י-יא. 87 לקמצים: בעת איסוף היבולים (השווה בראשית מא, מז). תצבור... בר: השווה שם מט. תלפיות: לשון ריבוי. 88 תלפיות: המקדש, משום שיר השירים ד, ד שנדרש בשיר השירים רבה: 'תלפיות, תל שמתפללים בו כל פיות'. כמטר על גז: על פי הפסוק הסמוך.

ג ארץ תעטר / בפרה ורנה // בעבור בני ציון / גילו במלכם

ככתוב <על יד נביאך וּבני ציון גילו ושמחו > ביי אלהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון <יואל ב, כג>

בראשון תעטר / בני אב ראשון // גבורת עב קטנה / למו גילה

ככתוב <על יד נביאך ויהי בשביעית ויאמר הגה עב קטנה ככף איש עלה מים ויאמר עלה אמר אל אחאב אסר ורד ולא יעצרה הגשם > (מלכים א' יח, מד)

גשם טוב תריק / ובל יהי לריק // דשן מביאי מעטר / וברכה בלי די

ככתוב <על יד נביאך הביאו את כל המעטר אל בית האוצר ויהי טרף בביתו ובחנוני נא בזאת אמר יי צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די > (מלאכי ג, י)

דיי ואין מספר / ידרכו יקבים // היזכר נם / השענו תחת העץ

ככתוב <בתו >רתך יוקח נא מעט מים >ורחצו רגליכם והשענו תחת העץ > (בראשית ית, ד)

5 העץ סרק / יתן פרו // ומים בעיתו / יורה ומלקוש

ככתוב <בתו >רתך ונתתי מטר ארצכם >בעתו יורה ומלקוש ואספת זגנך ותישרך ויצהרך > (דברים יא, יד)

ג 1 בפריה ורביה: ייתכן שהכוונה כאן לריבוי יבולים המאפשר גם לבני האדם לרבות. בני ציון... במלכם: כל טור בפיוט זה רומז לפסוק שאחריו, אך כאן עושה זאת הפייטן תוך שימוש בלשון הכתוב בתהלים קמט, ב. 2 בראשון: התיבה באה משום השרשור, ומשמעה לכאורה: בתודש ניסן, אך משמע זה קשה בפיוט הנאמר בתשרי, ואפשר שכונת הפייטן: כבראשונה. תעטר: תגדל ותרום. בני אב ראשון: את ישראל, שהם בני אברהם. גבורת עב: את גבורתך בהורדת הגשמים. וקריאת עב' מסופקת (בכה"י נראה עב'), אך היא מחויבת על פי הפסוק הסמוך. 3 מביאי מעטר: כינוי לישראל. מעטר: ש' תלויה על גבי ס'. וברכה בלי די: ותן להם ברכה הראויה לבוא בזכות המעשרות, על פי הפסוק הסמוך. 4 דיי: קיצור של עד בלי די. ידרכו יקבים: יימלאו היקבים בעת דריכתם. נם... העץ: אברהם, על פי הפסוק הסמוך. 5 פרו... פרו: השווה ספרא בחוקותי א,

וַיִּצְהַרְיָךְ / וַיַּעֲצֵם לַמָּאד // זֹבֶדְךָ מֵיִם מְצוֹר / לְעֵינֵי זְקֵינִים

כנ<תוב> בתו<רתך> הנני עומד לפניך שם <על הצור בחרב והכית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם ויעש כן משה לעיני זקני ישראל> (שמות יז, ו)

זְקֵינֵי יִשְׂרָאֵל / יִשְׁנֶנּוּ פְּלִאִיד // חֲסִדִים יִצְמַח / מִמְצַמִּיחַ הָרִים חֲצִיר

כנ<תוב> בד<ברי> ק<דשך> המכסה שמים בעבים <המכין לארץ מטר המצמיח הרים חציר> (תהלים קמו, ח)

חֲצִיר לְבִהְמָה / יִרְבֶּה בְּשָׂדֶה // טַל וּמָטָר יִשָּׂאב / אִזְ אַגְלֵי טַל

כנ<תוב> בד<ברי> ק<דשך> היש למטר אב <או מי הוליד אגלי טל> (איוב לח, כח)

טַל וּמָטָר יִרְוִיחוּ / הָרִים וּגְבָעוֹת // יִרְדּוּ בְּעֵתָם / וַיִּבְרַכְהָ יְהוָה

כנ<תוב> ע<ל> י<ד> נ<ביאך> ונתתי אתם וסביבות <גבעתי ברכה והורדתי הגשם בעתו גשמי ברכה יהיו> (יחזקאל לד, כו)

10 יִהְיוּ עֲמֻקִּים / עֲטוּפִים בְּךָ לְרֹב // כֵּן גֶשֶׁם נְדֹבוֹת / תִּנִּיף בְּנוֹאֲמָךְ

כנ<תוב> בד<ברי> ק<דשך> גשם נדבות תניף <אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה> (תהלים סח, י)

כּוֹנְנָתָה קָדָם / לְיֹדְעֶךָ מִקֵּדָם // לְזֹרַע תֵּן זֶרַע / וְלֹאֲכֹל לֶחֶם

כנ<תוב> ע<ל> י<ד> נ<ביאך> כי כאשר ירד הגשם <והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזרע ולחם לאכל> (ישעיהו נה, י)

א: 'ומנין שאף אילני סדק עתידים להיות עושים פירות, תלמוד לומר "ועץ השדה יתן פריו" (ויקרא כו, ד).
6 זבדך: כשם שנתת. 7 ממצמיח הרים חציר: מאת הקב"ה, והכינוי על פי הפסוק הסמוך. 8 ישאב: בכה"י נראה במילה אחת, אך ייתכן שהוא: יש אב, על פי הפסוק הסמוך, ומשמע הדברים כנראה: כאשר לטל ולמטר יש אב (הוא הקב"ה המורידם), אז זוכים הבריות גם לאגלי טל. 10 עמקים... כך: נראה שצריך להיות 'כר' במקום 'כר', על פי תהלים סח, יד. 11 כוננתה: מוסב על 'נחלתך' שבפסוק הקודם. ליודעך מקדם: כמו 'ליודעך',

לאוכל תעדיף / למלאות בטנו // מים להשקות ארץ / ממטר שמים

ככ>תוב> בתו>רתך> והארץ אשר אתם >עבדים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר
השמים תשתה מים> (דברים יא, יא)

מים חיים / ישבעו חיים / נא תן מרעה / רעות פר נרחב

ככ>תוב> ע>ל> י>ד> נ>ביאך> ונתן מטר זרעך >אשר תזרע את האדמה ולחם תבואת
האדמה והיה דשן ושמן ידעה מקניך ביום ההוא כר נרחב> (ישעיהו ל, כג)

נרחב תכין / ברחבה ונסכה // סומך נופלים / בגאותו סלה

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> יהמו ויחמרו מימיו >ירעשו הרים בגאותו סלה> (תהלים
מו, ד)

15 סלה ירעפו / כל מגרשות // עת יערוף ליקחיו / כמטר עלי עשב

ככ>תוב> בתו>רתך> יערוף כמטר >לקחי תזל כטל אמרתי כשעירים עלי דשא וכרביבים
עלי עשב> (דברים לב, ב)

עשב לבהמה / ירבה בשדה // פנותך גשמים בעיתם / ועץ יתן פרוי

ככ>תוב> בתורתך> ונתתי גשמיכם >בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פרוי>
(ויקרא כו, ד)

פריו למעלה / ושרשיו יפריח // צוק מים על צמאים / וברכה על צאצאיו

ככ>תוב> ע>ל> י>ד> נ>ביאך> כי אצק מים >על צמא ונזלים על יבשה אצק רוחי על
זרעך וברכתי על צאצאיך> (ישעיהו מד, ג)

לישראל המכירים את שמך. 12 תעדיף: תרבה מים. למלאות: ל' שנייה תלויה. 13 ישבעו חיים: ישבעו כל
הבריות. 14 נוחב: כר נרחב, מקום מרעה טוב. ברחבה ונסכה: בירושלים, על פי יחזקאל מא, ז. סומך
נופלים: הקב"ה, לפי תהלים קמה, יד. 16 עשב לבהמה: השווה תהלים קד, יד. פנותך: כאשר תפנה להוריד.
17 פרוי למעלה: פרוי יעלה וירבה, והלשון על פי מלכים ב' יט, ל; ישעיהו לז, לא. צאצאיו: אולי צריך להיות:

צֶאֱצֵאִיךְ תִּשְׁכּוֹן / בְּטִבּוֹר הָאָרֶץ // קָדַם עֲשׂוֹתְךָ חוֹק / לַחֲזִיזוּ קוֹלוֹת

כַּכְּתוּב <בדבריך> קדשך בעשותו למטר חוק <ודרך לחזיז קלות> (איוב כח, כו)

קוֹלוֹת יִרְעִימוּ / לְנוֹתֵן קוֹלוֹ // רַעַם גְּבוּרוֹתָיו / עַל מַיִם רַבִּים

כַּכְּתוּב <בדבריך> קדשך קול ייי על המים <אל הכבוד הרעים יי על מים רבים>
(תהלים כט, ג)

20 רַבִּים מְפַלְלִים / לְהַזִּיל גִּשְׁמִיךְ // שֵׁית מַיִם לְאָרֶץ / בְּעֵבִי שְׁחִקִים

כַּכְּתוּב <בדבריך> קדשך ישית חושך סיתרו <סביבותיו סכתו חשכת מים עבי
שחקים> (תהלים יח, יב)

שְׁחִקִים יִצִּיצוּ / לְהַצְהִיר פְּנֵי חֶלְדַּי // תִּלְמִיָּה רוּחַ / וְצִמְחָה תִּבְרַךְ

כַּכְּתוּב <בדבריך> קדשך תלמיה רוח נחת <גדודיה ברביבים תמגנה צמחה תברך>
(תהלים סה, יא)

תִּבְרַךְ יִקְבִּים / תִּמְלֵא אֲסָמִים // תִּפְתַּח אוֹצֵר טוֹב / בְּבִרְכָּה תִּלְוֹאִים

כַּכְּתוּב <בתורתך> יפתח ייי לך <את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו
ולברך את כל מעשה ידך והלוית גוים רבים ואתה לא תלוה> (דברים כח,
יב)

צאצאיך (כסיום הפסוק הסמוך). 18 צאצאיך: את בניך, ישראל. תשכון: אולי צריך להיות: תשפין, תושיב. ועל פי הנוסח שבכתב היד אפשר לפרש: עם צאצאיך תשכון, תשרה שכינתך. בטבור הארץ: במקדש ובארץ ישראל; השווה תנחומא בובר, קדושים, י' עמ' 78: 'כשם שהטיבור הזה נתון באמצע האיש, כך ארץ ישראל טיבורה של עולם, שנאמר "יושבי על טבור הארץ" (יחזקאל לח יב), ארץ ישראל יושבת באמצעיתו של עולם'. קדם וכו': ישראל והמקדש קדמו לבריאת העולם ולחוקי הטבע; השווה בראשית רבה א, ד, עמ' 6: 'ששה דברים קדמו לבריית עולם, יש מהם שנבראו ויש מהם שעלו במחשבה להבראות... ישראל עלו במחשבה... בית המקדש עלה במחשבה'. 20 מפללים: מתפללים. שית: שים. 21 יציצו: נראה שמשמעו כאן: יתגלו לאחר ירידת הגשם. להצהיר: להאיר. 22 תלואים: אולי כמו 'תלויים', כלומר: תפתח את אוצרך לאלו שחיהם תלויים בברכתך; ואפשר שהנוסח צריך להיות: תלוה (כשם שבטורים הקודמים סיים הפייטן בלשון המילה האחרונה שבפסוק המתפייט), ומשמעו כאן: תלןה.

אלהינו ואלהי <אבותינו>

- ד אֲדָמָה תֵּאֲמַץ בְּגֶשֶׁם / בְּלוּיָה תִּבְרַךְ בְּגֶשֶׁם
 גֹּרְנוֹת תִּגְדִּישׁ בְּגֶשֶׁם / דָּגָן תִּדּוּבֵב בְּגֶשֶׁם
 הַרִים תִּהְדֵּר בְּגֶשֶׁם / וְרָדִים תּוֹעֵד בְּגֶשֶׁם
 זְרָעִים תִּזְהִיר בְּגֶשֶׁם / חֵיטִים תַּחֲנִיף בְּגֶשֶׁם
 5 טָרֶף תִּטְנִין בְּגֶשֶׁם / יִקְבִים יִשְׁקוּ בְּגֶשֶׁם
 כִּבְרִית תִּכְלָלֵינוּ בְּגֶשֶׁם / לַחְמֵינוּ תִּלְבְּבֵנוּ בְּגֶשֶׁם
 מְגִדִים תִּמּוֹגֵג בְּגֶשֶׁם / נְטִיעוֹת תִּנּוּבֵב בְּגֶשֶׁם
 שְׂדוֹת תִּשְׁבִּיעַ בְּגֶשֶׁם / עֲצִים תַּעֲנִיף בְּגֶשֶׁם
 פִּירוֹת תִּפְאֵר בְּגֶשֶׁם / צִמְחִים תְּצִיץ בְּגֶשֶׁם
 10 קִמּוֹת תִּקּוּמֵם בְּגֶשֶׁם / רְגָבִים תִּרְוּוּה בְּגֶשֶׁם
 שְׁלָחִים תִּשׁוּקֵק בְּגֶשֶׁם / תְּבוּאוֹת תִּתְנִיב בְּגֶשֶׁם

אלהינו

- ה אֲרָצָה תִּמְקוֹד בְּגֶשֶׁם / בָּר נְאֻסוֹף מְנָה בְּגֶשֶׁם
 גֹּרְנוֹת יַעֲדֵפוּ בְּגֶשֶׁם / דָּגָן יִנּוּבֵב בְּגֶשֶׁם
 הַשְּׂמִים יִרְעִיפוּ בְּגֶשֶׁם / וְנֹאכֵל וְנִשְׂבַּע מִטוֹב גֶּשֶׁם
 זְרָעִים תִּזְכּוֹר בְּגֶשֶׁם / חֵי מִמְעוֹנָךְ תֵּן גֶּשֶׁם
 5 טוֹבָה תִּבְיָא בְּגֶשֶׁם / יְצוּקִים תִּרְוּוּה בְּגֶשֶׁם

ד 1 בלויה: כינוי לארץ, על שום ישעיהו נא, ו (זהארץ כבוד תבלה). 2 תדובב: תזיל, תשקה (השווה ירושלמי, שקלים ב, ה, מז ע"א: 'מיד דובב', ובמקבילה בברכות ב א, ד ע"ב: 'שהוא זב'). 3 תועד: תזמן, תפריח. 4 תחניף: קשה, ואולי צריך להיות: תחניט (תוציא פירותיה). 5-6 טרף וכו': המעתיק דילג על טורי אותיות ט-כ, והוסיפם בין השיטין (ולשם כך מחק גם את טור האות ל וחזר וכתבו בין השיטין). 5 תטנין: כמו תטנין, תרבה לחות ועסים (השווה מכשירין ג, ד); והמעתיק 'תיקן' משום מה ל'תטנין', אך נוסח אחרון זה קשה. יקבים ישקו: השווה יואל ב, כד. 6 כבירות: נראה שצריך להיות 'כברת', כינוי לארץ על שום בראשית מח, ז, ואולי צ"ל גם 'תכלכל', אך אפשר שהטור מוסב על שם ישראל, ו'כברית' משמעו: כשם שהבטחת לנו בבריתך. לחמינו תלבבינו: כמו: בלחמנו תלבבנו, תראה לנו אהבתך כשתתן לנו לחם בשפע. ואולי 'תלבבינו' לשון האכלה במזון, השווה שמואל ב' יג, ו-ח. 7 תמוגג: תמוסס, וכאן משמעו: תגרום להם להיראות כנמסים מרוב גשם (השווה תהלים סה, יא). תנובב: תגדל כדי שיתנו תנוכה. 10 שלחים: ענפים, צמחים (השווה שיר השירים ד, יג). תשוקק: תשקה בשפע (השווה תהלים סה, י). תתניב: תרבה תנובתם.

ה 2 יעדפו: יימלאו בגודש. ינובב: ירבה תנובתו. 4 ממעונך: מן השמים (ראה דברים כו, טו). 5 יצוקים: את

כְּרָמִים יָרוּוּ מֵטוֹב גֶּשֶׁם < / לא נימצא בְּיָמֵי גֶשֶׁם >
 מִשְׁמַיִם תִּזְיַל גֶּשֶׁם < / נִשְׁאִינוּ בְּזִילַת גֶּשֶׁם >
 סְגוּלָה תִשְׁמַח בְּגֶשֶׁם < / עִמָּךְ תִּעוֹרֵד בְּגֶשֶׁם >
 פִּירוֹת הָאָרֶץ תִּפְרַח בְּגֶשֶׁם < / צְמַחִים יִצְמַחוּ בְּגֶשֶׁם >
 קִבְרוֹת תִּפְתַּח בְּגֶשֶׁם < / רְקוּבִים תִּעוֹרֵר בְּגֶשֶׁם >
 שַׁחַת תִּסְיֵר בְּגֶשֶׁם < / תְּקִים רְדוּמִים בְּגֶשֶׁם >

כי אתה אלהינו משיב הרוח ומוריד הגשם מימית ומחיה ומצמיח ישועה

ב>רוך...< מחיה >המתים<

1 גְּאוּלֵּיד תִּרְוֶה / מִגֶּשֶׁם יִרְהַ // כִּי בְּמוֹ תוֹעֵרֶץ / בְּסוּד מִקְהֹלוֹת קוֹדֵשׁ
 ככ>תוב< וקרא
 ב>רוך...< האל >הקדוש<

אתה בחרתה

2 כִּינִיתָה שְׁתוּלָה / כְּצִמְחֵי תְּמָרָה // וְנִתְאַוּת לְיוֹם חַג / עֲצַרְתָּ שְׁמִינִי
 יִשְׁנֶנּוּ פְּלֵאִיךְ / בְּפִתְחֵי רִבְתֵּי // וְיִשְׁיִשׁוּ בְּשַׁעֲשׁוּעַ / חֲתוּמֵי בָאוֹת שְׁמִינִי
 טִירַת הַכֶּסֶף / נִיכְסְפָה לְרִנְנֶךָ // בְּעוֹז וּבְהֶדְרַ / תִּנְצַח עַל הַשְּׁמִינִית
 חֲשַׁקְנוּ בְּמוֹעֲדֵי / מְשׁוֹשׁ אֶפְדִּינוּ // נוֹבְבֵינוּ בְּדָשָׁן / מֵטוֹב שְׁמִינִי
 5 זָכַר מִקְרָא קוֹדֵשׁ / נִירֵשׁ בְּחֻלְקֶךָ // תִּרְנִינָה שְׁפִתֵינוּ / בְּכַנּוֹר שְׁמִינִי

רגבי האדמה (השווה איוב לח, לח). 6 לא נימצא וכו': לכאורה זו בקשה שלא להיזקק בעת הגשמים (מעין תפילתם של הולכי דרכים), אך הפיוט כולו מוקדש לבקשה על הגשם ולא על מניעתו, וייתכן שצ"ל: לא ניצמא. 10 רקובים: את המתים. 11 שחת: כאן כינוי למוות. רדומים: את המתים.

ז 1 שתולה: את ישראל (השווה יחזקאל יז, ח-י). כצמחי תמרה: על שום שיר השירים ז, ח-ט. ונתאוות: והתאוות, ורצית; ואולי צריך להיות: ונתאוית. 2 ישננו פלאיך: יספרו נפלאותיך. רבתי: ירושלים (השווה איכה א, א). בשעשועו: בחורה, על שום משלי ח, ל; תהלים קיט, עו, צב. חתומי באות שמיני: ישראל החתומים בברית המילה הנערכת ביום השמיני. 3 טירת הכסף: ישראל או ירושלים, על פי שיר השירים ח, ט. תנצח על השמינית: תנגן בכלי בן שמונה מיתרים; על פי תהלים יב, א ועוד, וראה גם להלן, במובא לטור 5. 4 חשקנו... אפדינו: כנראה משמעו: אנו חפצים במועדי השמחה, ולכן 'אפדינו', קשט אותנו ורוממנו; אך בכל הפיוט מתחלקות הצלעיות היטב גם מבחינת תוכנו, והנוסח כאן חשוד; וייתכן לפרש 'אפדינו' כאהלנו, כינוי למקדש (השווה דניאל יא, מה), וכוונת הטור: אנו חפצים במועדי מקדשנו (הצעת פרופ' י' ברודי). נובבינו: הפרח אותנו (השווה זכריה ט, יז). מטוב שמיני: אולי: מן הטובה הנקצבת לישראל ביום שמיני עצרת. 5 זכר... בחלקך: נזכה לנחול ולקיים את מועדי ה'. תרנינה שפתינו: ללשון השווה תהלים עא, כג. בכנור שמיני: בכינור בן שמונה מיתרים; השווה בבלי,

ומשפך מְכוּנָךְ / נחת למְשׁוֹשֵׁינוּ // וְנָשִׁיר לְךָ הַגָּה / בְּמִשְׁמַרְת שְׁמִינִי
הָרְאִינוּ חֲדָרֶיךָ / והוֹרִינוּ דְרָכֶיךָ // וּשְׁבִיעֵי וּשְׁמִינִי / הַצְלִיחָה לְבַרְכָּתֵינוּ
דְּגָלֵינוּ יֵאָתֵינוּ / לְדִיר מְאֹוֵנוּ // וְיַחֲוֹגוּ בְּלִי יַגַע / בְּעֶצְרַת שְׁמִינִי

ככ>תוב> בתו>רתך> ביום השמיני עצרת >תהיה לכם כל מלאכת עבדה לא תעשו<
(במדבר כט, לה)

גוי מְיוֹמְנִים / מְיוֹחָדִים לְעַם // תָּנַם לְבָרְכָה / כְּשׁוֹלְחוּ בְיוֹם הַשְּׁמִינִי

ככ>תוב> ע<ל> י<ד> נ<ביאך> ביום השמיני שילח >את העם ויברכו את המלך וילכו
לאהליהם שמחים וטובי לב על כל הטובה אשר עשה יי לדוד עבדו ולישראל
עמו> (מלכים א' ח, טו)

10 בְּעֶרְבֵי כְלִיל / רָצָה לְמַעֲתִירֶיךָ // וְזָעַרְב לְךָ שִׁיחֵינוּ / בְּכִילוֹי שְׁמִינִי

ככ>תוב> ע<ל> י<ד> נ<ביאך> ויכלו את הימים >והיה ביום השמיני והלאה יעשו
הכהנים על המזבח את עולותיכם ואת שלמיכם ורצאתי אתכם נאם יי
אלהים> (יחזקאל מג, כז)

עָלֵי מִים תְּנַהֲלֵינוּ / בְּטוֹב דָּשֵׁן וְשֶׁמֶן // תְּבוֹאִינוּ בְרָכוֹת / כְּפֹעֵל פְּעוּלַתִּי
הַשְּׁמִינִי

ערכין יג ע"ב: 'כנור של מקדש של שבעת נימין היה... ושל ימות המשיח שמונה, שנאמר "למנצח על השמינית" (תהלים יב, א), על נימא שמינית'. 6 ומשפך מְכוּנָךְ: ניתן לנקד: וּמִשְׁפָּךְ מְכוּנָךְ, מברכת הגשם הנשפך מן השמים, מכון שבתו של הקב"ה (השווה מלכים א' ח, ט, לט ועוד), אך נראה יותר שצריך להיות: וּמִשְׁפָּךְ מְכוּנָךְ, כלומר מן השמים שנאמר בהם 'ברוחו שמים שפרה' (איוב כו, ג). נחת: הורד (השווה תהלים סה, יא). למשזשנו: לציון, 'משוש כל הארץ' (תהלים מח, ג). הגה: שירה, מלשון הגייה (השווה תהלים צב, ד). במשמרת שמיני: כנראה: בעת שמירת יום שמיני עצרת. 7 חדרריך: את המקדש, והוֹרִינוּ דְרָכֶיךָ: השווה תהלים כז, יא; פז, יא. ושביעי ושמיני: אולי: ואת שבעת ימי חג הסוכות ויום שמיני עצרת. 8 לדיד מאונו: למקדש, שהוא בית ה' (דיר), מלשון דירה) ואותו ה' 'אוה למושב לו' (תהלים קלב, ג). ויחוגנו... שמיני: וזכו ישראל לחוג את שמיני עצרת בלא גיעת מלאכה (משום 'כל מלאכת עבדה לא תעשו', ויקרא כג, לו). 9 גוי מיומנים: העם המזומן לעמוד לפני ה', ישראל. מיוחדים לעם: שרק הם נתייחדו להיות לעם לה'. כשולחו ביום השמיני: כמו חוגגי חנוכת בית המקדש הראשון ששולחו לבתיהם ביום השמיני 'שמחים וטובי לב' (על פי הפסוק הסמוך). 10 בערבי כליל: בקרבנות החג. למעתיריך: את ישראל המתפללים לפניך. בכילוי שמיני: כמו שנתרצית לישראל שנאמר בהם 'יכלו את הימים' וכו' (על פי הפסוק הסמוך). 11 עלי מים תנהלנו: השווה ישעיהו מט, י. דשן ושמן: המשך ציור ישראל כצאן הרועה ליד מקורות מים ובמדרע טוב, והלשון על פי ישעיהו ל, כג. כפועל... השמיני: כמו שבאו לפעולתי

ככ>תוב> בד>ברי> ק>דשך> עמיאל הששי >יששכר השביעי פגלתי השמיני כי ברכו
אלהים> (דברי הימים א' כו, ה)

אמץ דגלינו / בזכר סופר מהיר // ובשביעי ובשמיני / נקרא מקראי קודש

ככ>תוב> בד>ברי קדשך ויקרא בספר תורת >האלהים יום ביום מן היום הראשון עד
היום האחרון ויעשו חג שבעת ימים וביום השמיני עצרת כמשפט> (נחמיה
ח, יח)

ח ודרך מסלה תסליל / לבאי חציריך // וממעיני ישועה / מים ננסך לשי
ואתה ברחמים תרצינו
ב>רוך... שאותך<

ט לחזיז מים ניכספנו / במקור נפתח // ונשיר כחוללים / שיר לאל הודיות
ב>רוך... הטוב<

י קולות במים תתה / ואדר במרום שתה // משם תשקיף / לברך עדתך
נחן פורשי כפיים / בהן על כפיים // יחול עלינו / כנהר שלום
ב>רוך...< עושה >השלום<

שנוכר בפסוק הסמוך ו'רכו אלהים'; וקריאת 'כפועל' מסופקת, ואולי כתוב 'כפועל'. 12 בזכר סופר מהיר:
בזיכרון עזרא הסופר (עזרא ז, ו). ובשביעי ובשמיני: בשבת (או בשבעת ימי חג הסוכות) וביום שמיני עצרת.

ח דרך וכו': לפנינו סוף פסוק המסגרת 'בעשתו למטר חק ודרך לחזיז קלות' (איוב כח, כו). וממעיני ישועה: הלשון
על פי ישעיהו יב, ג. לשי: להעלות לה' (והוא לשון מעבר לברכת העבודה). ואת חציריך 'ואתה ברחמים תרצינו'
הוסיף המעתיק מתוך נוסח הקבע של ברכת העבודה; והוא שכיח בהקשרים ארץ ישראלים ופייטניים (השווה דרך
משל: ע' פלישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ ישראלים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 72; י' לוגר,
תפילות העמידה לחול על פי הגניזה הקהירית, ירושלים תשס"א, עמ' 175).

ט לחזיז: לענן. במקור נפתח: רמו למקור מים מצד אחד, ולמקדש מצד שני (השווה זכריה יג, א). ונשיר כחוללים:
על פי תהלים מז, ז. לאל הודיות: לאל שטוב להודות לו.

י קולות... שתה: על פי תהלים צג, ד, ומשמע הטור: הקולות שנתן ה' במים (הם משברי הים, ככפסוק, או
הרעמים המלווים את ירידת הגשם) מגלים שהקב"ה אדיר במרום. משם: מן המרום. 2 נחן פורשי כפיים:
קשה, ואולי צריך להיות: תחן, תחינתם של פורשי כפיים, הם המתפללים או הכהנים הנושאים כפיהם. בהן על
כפיים: בבקשתם לקיים את הבטחת הנביא 'הן על כפיים תתקין' (ישעיהו מט, טז); וקריאת 'בהן' מסופקת, ואולי
כתוב 'בחן' או 'בחין'. כנהר שלום: על פי ישעיהו סו, יב.

2. סדר פסוקים משבעת גשם עתיקה

אל משוך בטלה / לנפקדו בטלאים // גשם להחשיר למו / למלא אסמימו
 אסמ<מו> מלא / ומחה אסמימו // ותן נא גשמימו / ותפקוד ארצם
 ארצם<צם> בניסן / פקוד במלקושות // ומלקוש וגיזים / תמלא אפיקים
 אפיקים<ים> יפיקו / ועל חלד יפוצו // ומעמק בכא / נצור ליורשי ברכה

5 ברכה<ה> תגשים / במטירת זרם // וירדו בלא זעם / ושור ידרוך בפלס
 בפלס<ל> ידרוך שור / על תשורת חלד // ומנו בל יערוך / יבול פיסת בר
 בר בעמקים / יהי נא באייר // וארץ תתן יבול / עד ירח בול
 בול שית בכל גבול / עד תכונן זבול // ועץ לא יבול / בהמטירך גשם

גשם<ם> רצון לשפע / תרוה תמים // במזל תאומים / תרחיב גבולינו
 10 גבולנו<לנו> תגשים / וקמינו תאשים // ולנו ריח תשים / ברעף גשם גדול
 גדול<ל> וגורא / כמטר ערוף לקח // כמו בחלש סיון / האזינו גבורתיך
 גבורתך<ך> אדון / בכל דור נגידה // בעת לדת חק / ברעף גשמי דוק

1 משוך בטלה: נראה שצריך להיות: משוך כטלה, כרועה המושך ומקבץ טלאים (השווה ישעיהו מ, יא). לנפקדו בטלאים: את ישראל, על שום שמואל א' טו, ד. גשם להחשיר: להוריד חשרת גשמים. 3 במלקושות: בגשמי מלקוש. ומלקוש וגיזים: מלשון 'והנה לקש אחר גזי המלך' (עמוס ז, א), ומשמעו: תבואה הנגזזת לצורך מאכל הבהמות ותבואה אחרת הצומחת תחתיה. אפיקים: כאן משמעו כנראה שדות, אולי מלשון 'בכל אפיקי הארץ' (יחזקאל לא, יב). 4 אפיקים: כאן הוא מלשון אפיקי מים. יפיקו: יוציאו מימיהם. ומעמק בכא: מדינה של גיהנם, והלשון על שום תהלים פד, ז. ליורשי ברכה: את ישראל שירשו את ברכת האבות. 5 תגשים: לשון הורדת גשמים. במטירת זרם: בהמטרת זרמי מים. ושור ידרוך בפלס: והשוורים ידרכו וידושו תבואה מרובה; ר'בפלס' אולי נגפרש לפייטן 'ברגליו', מלשון 'פלס מעגל רגלך' (משל ד, כו). 6 תשורת חלד: מתנת הארץ, התבואה. ומנו... בר: נראה שמשמעו: ואל תחסר מאתנו 'מנו' התבואה ('יבול פיסת בר', על שום תהלים עב, טז), אך חיבת 'ערוף' קשה, ואולי צריך להיות: יעדר (או יעדור); ופליישר פירש: אל יהיה יקר יתר על המידה, משום מחסור. 7 ירח בול: חודש מרחשוון (מלכים א' ו, לח), שבו מסתיים איסוף היבולים המתחיל באייר. 8 בול: כאן משמעו: יבול, על שום 'כי בול הרים ישאו לו' (איוב מ, כ). שית: שים. בכל גבול: בכל מקום, בכל גבול ישראל. זבול: את המקדש, על פי מלכים א' ח, יג. 9 תמים: כניו-פנייה להקב"ה; ופליישר הציע לתקן: תלמים. 10 תגשים: תוריד גשם. וקמינו: את אויבינו. ריח תשים: ללשון השווה בראשית לב, טז. ברעף גשם: בירידת גשם. 11 גדול וגורא: הקב"ה. ערוף לקח: הטף את דברי תורתך, על שום דברים לב, ב. כמו בחלש... גבורתך: כמו שישאל האזינו לדברי התורה שנפלו בגורלם ('בחלש') בחודש סיון וניתנו בגבורת קולות וברקים. 12 בעת לדת חק: כאן משמעו כנראה: בעת מתן תורה, והלשון על שום צפניה ב, ב. ברעף גשמי דוק: בהזלת גשמי שמים ('דוק', על שום ישעיהו מ, כב); ולענין ירידת הגשמים בעת מתן תורה השווה שופטים ה, ד; תהלים סח, ט. ופליישר פירש 'בעת לדת חק': בהינתן לנו לחם חוקנו. 13 דק... רביצים: לכאורה: השמים ('דק')

דק <בצעד סרטן / תפיק רביבים // בעת תונס בעבים / שמי דירתך
 דירתך > אדון מעלה / וסובל כל מטה // יפוצו גשמיך / ויעלזו דגליך
 דג > ליד <תחופף / מקום הדום דגליך // וצרי לשבר תמוז / שית למען
 דביקך

ד > בקיך < תציל / מאנח מבכות // והרק ברכות / על ארץ והרים

הרים ירננו / וענפים יתנו קול // ועל נהמת אריה / תעלוז הארץ
 הארץ <רן > תגיל / בבנין אריאל // בכושר צדקת אב / תישר הדורים
 הדורים <ברפאך / מכאב אב // תת משמי עב / ברכות המזנינו
 המזנינו > יפוצו / בשלות יפה נוף // וירבו מתחת / גבים וביצות

ו > ביצות ... לים / בארץ נחלי מים // באלול יאושרו / עדרים ויוחמו
 ויוחמו ... ׁ / גלוש גלעדי // ותעדה ותופיע / בתולה ותחון

מסירו רביבי גשם בעת עליית מול סרטן, כלומר בתמוז; אך חודש תמוז איננו מימי הגשמים, ולכן ייתכן שהכוונה למילוי הארץ (בחורף) במים הנוחים להליכת הסרטן. **תוכס:** תכסה (בשינוי גזרת השורש). **שמי דירתך:** השמים שאתה דר בהם. 14 **דירתך:** כמו: מדירתך, מן השמים. **אדון... מטה:** הקב"ה השולט במרומים ונושא ('סובל') את כל התחתונים. **דגליך:** ישראל. 15 **דגליך תחופף:** על ישראל תשרה שכנתך, על שום דברים לג, יב. **מקום הדום דגליך:** מקום המקדש (השווה דברי הימים א' כח, ב ועוד). **וצרי:** ומרפא. **לשבר תמוז:** לאסון שבא על ישראל ב"ז בתמוז, כיבוש ירושלים על ידי האיובים. **שית:** שים. **דביקך:** ישראל. 16 **דביקך... מבכות:** הצל את ישראל מצרת הנשים המבכות את התמוז (השווה יחזקאל ת, יד). 17 **הרים ירננו:** תהלים צח, ח. **וענפים יתנו קול:** השווה תהלים קד, יב. **נהמת אריה:** ייתכן שהכוונה לקולו של הקב"ה הקורא לגאולת ישראל שנמשל לשאגת אריה; השווה הושע יא, י; יואל ד, טז ועוד. 18 **אריאל:** המקדש, על שום ישעיהו כט, א. **ככושר צדקת אב:** בזכות צדקתו של אברהם אבינו. **תישר הדורים:** תישר את דרכיהם העקלקלות של ישראל, והלשון על פי ישעיהו מה, ב. 19 **הדורים:** עיקולים, הטאים; אך אפשר לפרשו גם מלשון הדר ותפארת, ככינוי לישראל. **מכאב אב:** מאסון חורבן המקדש בחודש אב. **משמי עב:** מן השמים המעוננים. **ברכות המזנינו:** גשמי ברכה לישראל. 20 **יפוצו:** ירבו. **יפה נוף:** ירושלים, על שום תהלים מח, ג. **מתחת:** בארץ. 21 **בארץ נחלי מים:** בארץ ישראל, על פי דברים ת, ז. **באלול... ויוחמו:** באלול יתחזקו עזרי הצאן וימלטו ולדות (מלשון 'יוחמו הצאן', בראשית ל, לט); ולענין ההמלטה באלול השווה למשנת ראש השנה א, א: 'באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה', וראה גם בכורות ט, ה: 'בן עזאי אומר, האלוילין מתעשרין בפני עצמן'. 22 **גלוש גלעדי:** על שום 'עדר העזים שגלשו מהר גלעד' (שיר השירים ד, א). **ותעדה... ותחון:** וכנסת ישראל ('בתולה', השווה ירמיהו לא, ג ועוד) תעדה שוב תכשיטיה (או תופיה, ראה שם), תופיע בארצה ותרוחם; אך הפועל 'ותחון' קשה, ואולי כל הפעלים באים כאן בנוכח ולא בנסתרת, והמשורר פונה אל הקב"ה שישוב לקשט את עם ישראל, להביאם אל אדמתם ('ותופיע', כפועל יוצא) ולחוננם. 23 **ותחון... מכלאותיך:** לענין ריבוי הצאן

ותחון באלול / צאן מכלאותיך // ועשתרות אלפיך / יפרו ויועצמו
ויעצמו ואין חקר / בצדק שמע בעקב // ועוד יבורך זרע / כי קרא זרע

25 זרע וגם זרע / על כף מאזנים // ותכריע למו צדק / ותט למו זכות

זכות תפלט / לעם כולו צדקה // ועל מאזני צדק / תכריע לעם זו

זו עם יצרתה / בתשרי תצדק // ותארים יצהיל / וחופף זרעם

זרעם תרבה / וגזעם תפרה // ודין בתשרי צדק / יצא באות חסד

חסד תגדיל / עשות בחשרת גשמים // ומעיקוין עקרב / תפלט חוסידך

30 חוסידך תתאר / למעלה עקרבים // בהזילך גשם / לרוות פני חלדך

חלדך בחשרת מים / פקוד במרחשון // לתת מורה בצדקה / ורב חסדך

חסדך להטות לנו / להמטיר ארצנו // לשכנינו בארצנו / במציאת טרף

טף מלומדי קשת / תנה באמרי קושט // תת בענן קשת / וגשם בעבי

טוהר

באלול השווה לביאור לטור 21. ועשתרות אלפיך: ובקרך הרב; השווה דברים ז, יג ועוד. 24 בצדק שמע בעקב: בזכות אברהם שנאמר בו 'עקב אשר שמע אברהם בקלי' (בראשית כו, ה); והניקוד 'שמע' על פי כתב היד, אך אולי צריך להיות 'שמע'. יבורך זרע: יבורכו הזרעים שבשדות. כי קרא זרע: כי הקב"ה בחר בישראל, זרעו של אברהם, ואמר לו 'כי ביצחק יקרא לך זרע' (בראשית כא, יב). 25 זרע... מאזנים: עתה, בחג הסוכות ובשמיני עצרת, נידונים הזרעים על הצלחת תבואתם וכאילו שקולים במאזנים, משום ש'בחג נידונין על המים' (משנת ראש השנה א, ב). ותט: ותטה. 26 תפלט: כנראה משמעו: תשקול בפלס ובמאזנים. לעם כולו צדקה: לישראל שנאמר בהם 'ועמך כלם צדיקים' (ישעיהו ס, כא). ועל מאזני צדק... לעם זו: ללשון השווה ויקרא יט, לו, והכוונה: דון את ישראל (עם זו, על שום ישעיהו מג, כא ועוד) לצדקה. 27 זו עם יצרתה: כמו: עם זו יצרת (ראה בביאור הטור הקודם); והמעתיק סימן בטעות סימן קיצור אחרי 'זו'. ותארים יצהיל: ומראה פניהם יהיה שמח (ברדת הגשם); ואולי צריך להיות: יצהיר (יאיר). וחופף זרעם: וכסה בשכינתך את זרעם (לצורה 'חופף' השווה דברים לג, יב). 28 ודין... חסד: שיעורו: ודינם הנערך בתשרי יצא לצדק, ותניתן להם אות חסד ללמד שזכו בדינם; ונראה שאות החסד המבוקשת היא הגשמים, כמפורש בטור הבא. 29 בחשרת גשמים: בירידת הגשם בשפע. ומעיקוין עקרב: ומעקיצת עקרב, מטפורה לפורעניות בכלל או להתנכלות האויבים מפרט; ובחיבת 'ומעיקוין' כתב המעתיק תחילה ס' במקום ק' ותיקן. 30 חוסידך: את ישראל. תתאר: תסב, תוביל, משלשן 'תאר הגבול' (יהושע טו, ט ועוד) המתורגם: 'ויסחר' (=יסוב, ויפנה). למעלה עקרבם: לגבול ישראל; השווה במדבר לד, ד; יהושע טו, ג. 31 חלדך: את הארץ. בחשרת מים: בשפע גשם; והלשון על פי שמואל ב' כב, יב. לתת מורה... חסד: להוריד לישראל את גשמי היורה בצדקה וחסד שה' עושה עמם, והלשון על פי יואל ב, כג. 32 במציאת טרף: באופן שנוכל למצוא בארצנו את מזונותינו. 33 טרף מלומדי קשת: טרפם של ישראל ('מלומדי קשת', על שום שמואל ב' א, יח), והכוונה כנראה לתבואות הארץ, אך ייתכן שיש כאן גם רמז להשמדת האויבים, משום הכינוי 'מלומדי קשת' (השווה במדבר כד, ח ועוד). באמרי קושט:

ט>הר <עצם שמים / גם תרעיף גשם // להראות אות גשם / לירשי לקח
טוב

35 ט>וב <חונך מוסר / למחנכי נר // ויטיבו בכסליו / נר בטירת טוהר
ט>הר <גשמיהם / יזלו שחקים // ועל דבק רגבים / נוזלים ירעמו

יך <עפס > בכושר / קח שני גדיים // בשסעך כגדי / צרת יופי
יו <פי > יגיע גבול / עין גדי וים מלח // ועת רפאך מלח / הרבות ידירות
יך <ידות > קו... / תיפה בכדך // בהרעיף דוק בטבת / באות ישע
40 יש <ע > כיום / נלקחה הדסה למלכה // להצליחה למלכה / להרעיף תנוב
כל

כ <ל > מעינות מים / בניף גשם יפוצו // במלאך בדלי / עבים כנר
כ <נ > תנפץ לי / כמר מדלי // יזל מדליו / מי כפוריך

באמרי אמת; השווה משלי כב, כא. בעניי טוהר: בעננים הנראים על טוהר הרקיע. 34 טהר עצם שמים: על פי שמות כד, י. גם: מהם. תרעיף: תזיל. אות גשם: סימן ברכה בעת ירידת הגשמים, ואולי הכוונה לאות הקשת שנוכרה בטור הקודם. לירשי לקח טוב: לישראל שקיבלו את התורה ('לקח טוב', על שום משלי ד, ב). 35 טוב: כינוי פנייה להקב"ה. חנוך מוסר: חנך במוסר. למחנכי נר: לישראל המדליקים נרות בחנוכה. ויטיבו: מלשון הטבת הנרות. בטירת טוהר: בבית המקדש. 36 טהר גשמייהם: את גשמייהם הטוהרים. ועל דבק רגבים: ועל עפר הארץ, והלשון על פי איוב לח, לח; וניקוד 'דבק' על פי כתב היד. 37 בכושר: בזכות. קח שני גדיים: יעקב שלקח שני גדיי עזים (בראשית כז, ט). בשסעך כגדי: כאשר תשמיד לחלוטין, 'כסעג הגדי' (שופטים יד, ו). צרת יופי: את צרתה (אויבתה) של ירושלים, 'העיר כלילת יפי' (איכה ב, טו). 38 יופי: יופיה של ירושלים, ועל פי המשך הטור, הכוונה כאן כנראה למים שיצאו מן המקדש שבתוכה לעתיד לבוא (השווה יחזקאל מז, א-יב). יגיע... מלח: ומי הנחל יגיעו לעין גדי (שם י) ולים המלח (שם ח, ו'הימה המוצאים' משמעו כנראה: הים המזרחי, מלשון 'ממוצא וממערב' [תהלים עה, ז], ים המלח). ועת רפאך... ידירות: לכאורה מדובר כאן על ריפוי מי ים המלח (יחזקאל שם), אך הסמיכות 'מלח חרבות ידירות' משמעה: את שממת חרבות המקדש ('ידירות', על שום תהלים פד, ב, ומלח טמל לשממה). ונראה שצריך להיות: 'עת רפאך'. 39 ידירות: כינוי למקדש (ראה בביאור הטור הקודם), ואת התיבה הבאה לא השלים המעתיק והשאיר רווח, ואולי צריך להיות: 'קודש' או 'קודשך'. תיפה בכדך: על שום ישעיהו נד, יב. בהרעיף דוק: כאשר תזיל גשם מן השמים ('דוק', על שום ישעיהו מ, כב). באות ישע: כסימן לישועה (השווה ישעיהו מה, ח). 40 כיום... למלכה: כיום שבו נלקחה אסתר לבית אחשורוש 'בחדש העשירי הוא חדש טבת' (אסתר ב, טז). להצליחה למלכה: מוסב על ירושלים (שנוכרה קודם בכינוי 'ידירות'), והלשון על פי יחזקאל טז, יג. להרעיף: להרבות. תנוב כל: את תנובת כל הגידולים. 41 מים: קריאת האותיות 'ם' מסופקת. בניף גשם: בתנופת הגשמים, בירידתם. יפוצו: יתפשטו. במלאך... עבים: כאשר תמלא את העבים במים כמי שממלא דלי; ונראה שצריך להיות: כדלי, אך ייתכן שיש כאן מטפורה של מילוי העננים מן המים העליונים בעזרת דלי. כנר: בכמות מים גדולה, כהל או חומה גבוהה (השווה תהלים לג, ז ועוד); וייתכן שהפייטן פירש 'נר' כמו 'נאד' (ראה בביאור הטור הבא), והוא ממשיך את הציור של מילוי העננים ככלי קיבול. 42 כנר תנפץ: 'שבור' את העננים ככלי מלא נוזלים (מלשון

כַּפּוּרִיקָּ <תַּפְזֹר כַּאֲפֹר / בִּירַח שֶׁבֶט // תַּנְזֵלִם אֵל / יוֹצֵר כֹּל
כַּל> / לַקַּח יִרְעִיף / עֲנוֹת כְּמֶטֶר // בִּירַח עֲשֵׂתִי עֶשֶׂר / הוֹאִיל לְלַמְדָּנוּ

45 לְלַמְדָּנוּ <שֶׁקֶד / וְתוֹרָה שָׂאב // כְּדָגִים בְּתוֹךְ פֶּלַג / דֵּת הֶרְבֵּה לְמָאד
לְמֵאֲדָד <תְּדַגֵּי / בְּשָׂרֵי צֵת דָּגִים // בְּמַעֲמַד דְּוֹגִים / יַעֲלוּז לְבִינוּ
לְבִנְנוּ <תְּמַלֵּא / אֹרֶה וְשִׁמְחָה // כָּאֵז בִּירַח אֲדָר / עֲשֵׂתָה לְנִגְאָלִים
לְנִגְאָלִים <בְּפֹר / בִּירַח נֶעְתַּק צוּר // תַּצְמִיחַ חֲצִיר / בְּעוֹז מִסְתוֹרוֹתֶיךָ

מִסְתוֹרוֹתֶיךָ <חֵישׁ / וְתִבְרִיק חֲצִיף // וְיִלְכוּ חֲצִיף / בְּרַעַף חֲשֵׁרֵת מִיִּם
מִיִּם <צִרְתָּה בְּעֵבִים / לְטֹהַר מִכְתָּם רְאוּבֵן // לְכָל יַפְחֹז פְּמִים / לְנִקְיָנוּ
מִפֶּשַׁע

מִפֶּשַׁע <תַּצִּיל / שְׁמַעוֹן וּמַחְנִיָּהוּ // לַעֲת תִּזְרַק מִיִּם / לְטֹהַר מַמְלְכוֹת
מִמְלְכוֹת <טַע בְּאֵי / וְתַנְצוֹר מְחֻזָּק // וּכְדָבֵר מְחֻזָּק / תַּתֵּן גְּשָׁמֵינוּ

כַּכּ <וּב> בַּת <וּרְתָךְ וּנְתִי גַשְׁמִיכֶם בַּעֲתֶם > וּנְתַנָּה הָאָרֶץ יִבֹּלָה וְעַץ הַשֵּׁדָה יִתֵּן <פְּרִי
(וּיקרא כו, ד)

וּנְבִלֵיהֶם יִנְצוּ, יִרְמִיָהוּ מַח, יֵב) הַמְגִיר אֶת מִימֵיו בַּהֲתַנְפְּצוֹ. כְּמֹר מְדַלֵּי: יִשְׁעִיחֹ מ, טו, וּמִשְׁמַעוֹ: כְּטִיפַת מִיִּם
מְדִלִי (תַּרְגוּם יוֹנָתָן: ל'כַּמֶּר' - 'כְּטַפֵּא'). יִזַּל מְדִלֵּי: עַל פִּי בַמְדַבֵּר כְּד, ז. מִי כְּפּוּרִיקָּ: מִי הַגְּשָׁמִים הַמְעוֹרְבִים
בְּבֵרַד וּבְכַפּוֹר (הַשׁוּוֹה אִיּוֹב ט, ל; כְּד, יט). 43 כְּפּוּרִיקָּ... כַּאֲפֹר: עַל שׁוֹם תְּהִלִּים קְמוּ, טז. תַּנְזֵלִם: תְּזִילִם.
44 כֹּל... לְלַמְדָּנוּ: שִׁיעוֹר הַטּוֹר: מִשֶּׁה הוֹאִיל לְלַמַּד אֶת יִשְׂרָאֵל בַּחֹדֶשׁ הָאַחֲרָעֶשֶׂר, הוּא חֹדֶשׁ שֶׁבֶט (רֵאֵה דְבָרִים
א, ג-ה), אֶת לַקַּח דְּבָרָיו שֶׁנִּזְלוּ כְּמֶטֶר (הַשׁוּוֹה דְבָרִים לֵב, ב) כְּשֶׁהָרִים קוֹלוּ, עֵנָה וְאִמְרָם. 45 לְלַמְדָּנוּ... לְמָאד:
מוֹסֵב עַל מִשֶּׁה, כַּהַמְשָׁךְ לְטוֹר הַקּוֹדֶם; וְהִדְמִיּוּ לְדָגִים מִסְמֵל רִיבּוּי. 46 תְּדַגֵּי בְּשָׂרֵי צֵת דָּגִים: תִּרְבֵּה אֶת
יִשְׂרָאֵל כְּדָגִים. בְּמַעֲמַד דְּוֹגִים: בַּעֲת קִיּוֹם נְבוֹאֵת יַחְזַקָּאֵל (מז, י) עַל הַדּוּוּגִים (דִּיִּיגִים) שִׁיעַמְדוּ עַל הַנְּחַל שִׁיִּצֵּא
מִבֵּית ה' בַּעֲת הַגְּאֹלָה. 47 אֹרֶה וְשִׁמְחָה: עַל שׁוֹם אֶסְתֵּר ה, טז. כָּאֵז: כְּמוֹ בַּעֲת נֹס פּוֹרִים בְּשׁוֹשׁן הַבִּירָה.
עֲשֵׂתָה: עֲשִׂיתָ. לְנִגְאָלִים: לְיִשְׂרָאֵל שֶׁנִּיצְלוּ מֵהַמֶּן. 48 בְּפּוֹר: בְּפּוֹרִים. בִּירַח נֶעְתַּק צוּר: הַלְשׁוֹן עַל פִּי אִיּוֹב יד,
יח, אָךְ נִרְאֶה שֶׁכָּאן מִשְׁמַעוֹ: בַּחֹדֶשׁ שֶׁבֶט נִתְרוֹמַם וְגַדל ('נֶעְתַּק' כְּמוֹ 'עֲתַק') הַקֶּב"ה ('צוּר') כְּשֶׁהוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל
מֵהַמֶּן. מִסְתוֹרוֹתֶיךָ: הַנִּיקוּד עַל פִּי כֹתֵב הַיָּד, וְכוּוֹנָנוּ כִּנְרָאָה: דְּרִכִּי הַנְּסֻתוֹת. 49 מִסְתוֹרוֹתֶיךָ חֵישׁ: אוֹלֵי
הַכוּוֹנָה כָּאן לְיוֹם הַגְּאֹלָה שֶׁזְּמַנו נִסְתֵּר, אָךְ אֲפֶשֶׁר שֶׁמְדוּבֵר בְּמִי הַגְּשָׁמִים הַגְּנוּזִים בְּאוֹצְרוֹתֵינוּ הַנְּסֻתִים שֶׁל
הַקֶּב"ה. וְתִבְרִיק חֲצִיף: לְעִנִּין הַגְּאֹלָה הַשׁוּוֹה לְזִכְרִיָּה ט, יד, וְלְעִנִּין הַגְּשָׁמִים נִרְמַז כָּאן הַבְּרִיק הַמְדוּמָה לְחִצְיוֹ
שֶׁל הַקֶּב"ה (הַשׁוּוֹה שְׁמוֹאֵל ב' כב, טו; תְּהִלִּים יח, טו; קְמוּ, ו וְעוֹד). וְיִלְכוּ חֲצִיף: עַל פִּי תְּהִלִּים עז, יח, וְהוּא
מְעַנִּין הַגְּשָׁמִים וְהַבְּרִיקִים. בְּרַעַף: בִּירִידָת. חֲשֵׁרֵת מִיִּם: הַשׁוּוֹה לְעִיל, טוֹר 31. 50 מִיִּם... בְּעֵבִים: עַל פִּי אִיּוֹב
כ, ח; 'צוּר מִיִּם בְּעֵבִי'. לְטֹהַר מִכְתָּם רְאוּבֵן: לְטֹהַר אֶת רְאוּבֵן מִחֲסָאוֹ (הַשׁוּוֹה בְּרֵאשִׁית לָה, כב; מִט, ד), וְרֵאוּבֵן
מִסְמֵל כָּאן אֶת עַם יִשְׂרָאֵל כּוֹל. לְכָל יַפְחֹז כְּמִים: כְּדִי שֶׁלֹּא יַחֲטֵא עוֹד, וְהַלְשׁוֹן עַל פִּי בְּרֵאשִׁית מִט, ד. לְנִקְיָנוּ:
לְקוֹתָנוּ. 51 שְׁמַעוֹן וּמַחְנִיָּהוּ: אֶת שֶׁבֶט שְׁמַעוֹן עִם כָּל מַחְנֵה יִשְׂרָאֵל. לַעֲת... מַמְלְכוֹת: כַּאֲשֶׁר תְּקִיִּים אֶת
נְבוֹאֵת 'זִרְקִיתִי עֲלֵיכֶם מִיִּם טְהוֹרִים' וְגו' (יַחְזַקָּאֵל לו, כה); וּמַמְלְכוֹת' כָּאן כִּינּוּי לְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל. 52 מַמְלְכוֹת

[פריז] נשָׁפְעָה / וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמָעָה // וְלוֹי יִכְהֶן / בְּמַכְלָל בּוֹנֵינוּ
 נוֹיֵנוּ תִיָּסֵד / וְלוֹצְצֵינוּ תִיָּסַח // וְאִישׁ חֲסִידֶיךָ / יוֹחֵן בְּעִיר נִכְבְּדוֹת
 נִכְבְּדוֹת / לְהִיָּתֶה כְּמִדְבָּר // וּמְנוֹפֹת מִדְבָּר / יְהוּדָה נַחַל 55
 נַחַל בְּתַעֲוָה / דְּגָלֵי יְהוּדָה // וְיָרְעוּ בְּמִרְחָב / כְּכֶבֶשׂ בְּכָר נִרְחַב

ככ>תוב> על יד נביא<ך ונתן מטר זרעך אש>ר< תזרע את האד<מה> ולחם תבואת
 האדם (!) והיה דשן ושמן ירעה מקניך ביום ההוא כד (!) נרחב (ישעיהו ל, כג)

נִרְחַב שְׁבָעֵינוּ / וְתִירוֹשׁ סְמִכֵינוּ // כִּישָׁשְׁכָר בּוֹנֵינוּ / וְגִילָה סוֹבְבֵינוּ
 סוֹבְבֵינוּ בְּצִילֶךָ / כְּנֵט שְׁכָם לְסָבּוֹל // כְּמֵץ טַל מִגֹּז / מֵיָם מֵלָא סָפַל
 סָפַל כְּבָל מְנוּרָה / יוֹתָן בְּמָה נוֹרָא // לִתֵּת לְמוֹרָא / אֶת עֵם שְׂרִיד
 שְׂרִיד נְשָׂאֲרָנוּ / וְעִלְיָה נִשְׁעֲנֵנוּ // לְכֹן לָךְ עֵין נְשָׂאֲנוּ / בְּגֶשֶׁם מְטָרוֹת עוֹז 60

טע באוי: את שבטי ישראל הושב בירושלים ובמקדש, ו'אוי' על שם תהלים קלב, יג-יד (ובכה"י מנוקד באוי).
 ותנצור מחוקק: אולי מבקש הפייטן מהקב"ה לשמור ולהביא את המשיח, ו'מחוקק' על שום מעמדו בראש העם
 ומוצאו משבט יהודה (השווה בראשית מט, י; תהלים ס, ט; קת, ט). וכדבר מחוקק: וכבטחתו של
 משה (בפסוק הסמוך), והכינוי על שום דברים לג, כא. 53 וקול התור נשמעה: על פי שיר השירים ב, יב,
 וראה מדרשו על הגאולה העתידה בשיר השירים רבה ב, ד: "וקול התור נשמע בארצנו", איזה זה, זה קולו
 של מלך המשיח. ולוי יכהן: והכהנים משבט לוי ישובו לכהן. במכלול נוינו: בבית המקדש הבנוי ב'ציון מכלל
 יפ' (תהלים ג, ב). 54 נווינו: את המקדש. ולוצצינו: ואת אויביו. חיסח: תכרית. ואיש חסידך: כינוי ללויים
 (או לכהנים בני לוי) על שום דברים לג, ח. יוחן: יזכה לחינה (או: יחנה). בעיר נכבדות: בירושלים שנאמר בה
 'נכבדות מְדָבָר בך עיר האלהים' (תהלים פז, ג). 55 נכבדות: הצלעית נראית חסרה מילה אחת, אך המעתיק
 לא השאיר רווח; ואולי צריך להיות: נכבדות תדבר. להייתה כמדובר: לציון, על שום ישעיהו סד, ט. ומנופת
 מדבר: כנראה (על פי הטור הבא): ואת דברי התורה ה'מתוקים מדבש ונפת צופים' (תהלים יט, יא) וניתנו
 לישראל במדבר. יהודה נחל: הנחל לעם ישראל, והלשון על פי זכריה ב, טז. 56 בתעודה: בתורה. דגלי: יו"ד
 תלויה בכה"י. וירעו במרחב ככבש: על פי הושע ד, טז. בכר נרחב: על פי הפסוק הסמוך; ובפסוק הושלמו
 המילים מ'את האדמה' ואילך בשוליים העליונים, וצריך להיות 'תבואת האדמה, 'כר נרחב'. 57 נרחב: כד
 נרחב, כלומר שפע תבואה. ותירוש סמכינו: וסעד אותנו בין; וללשון השווה בראשית כז, לו. כיששכר בונינו:
 על שום 'זמבני יששכר יודעי בינה לעתים' (דברי הימים א' יב, לג). וגילה: ובשמחה. 58 סובבינו: כאן משמעו
 כמו: שכנו (לשון מסובין). בצל שכנתך, בנחלתך. כנט שכם לסבול: כשכב יששכר שנאמר בו 'יורא
 מנוחה כי טוב... ויט שכמו לסבל' (בראשית מט, טו). כמץ... ספל: כמו גדעון שנאמר בו 'ימץ טל מן הגזה
 מלוא הספל מים' (שופטים ו, לח), וכונת הפייטן: הושיענו כשם שהושעת את גדעון. וללשון 'זו' השווה גם
 תהלים עב, ו. 59 ספל... נורא: הפייטן מבקש על בניין המקדש (מה נורא, על שום בראשית כח, יז), והחזרת
 המנורות שהיו בו והספלים שבראשיהן; השווה משנה, סוכה ה, ב: 'מנורות של זהב היו שם וארבעה ספלים
 של זהב בראשיהן'. לתת... שריד: ובעת הגאולה יובילו את ישראל (עם שריד, על שום ירמיהו לא, א) כשי
 למורא' (תהלים עז, יב); ולענין השווה ישעיהו יח, ז. 60 ועליך נשענו: על פי דברי הימים ב' יד, י. בגשם
 מטרות עוז: לבקש על ירידת הגשמים; והלשון על פי הפסוק הסמוך. 61 בחלש לב עטינו: קשה, וכנראה

ככ>תוב> בד>ברי< ק>דשך< כי לשלג יאמר הוא ארץ וגשם מטר וגשם מטרות עוזו
(איוב לז, ו)

עזו סיפּרנו / ועליך סיבּרנו // ישועה בשׁרנו / בחלש לב עטינו
[עטינו] תמלא / שפע כזבולון // כסוחר צידון / סובינו עטרת
[עטרת] שית בעצרת / עלות לנו עתרת // בגשם ולא בבצורת / חון תמידת
עין

עין ולב תשית / בנ[... ..] // וחסור נטפי מים / ל[... ..]אים

ככ>תוב> והארץ אשר אתם עבריים >שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים
תשתה מים< (דברים יא, יא)

65 [מים] פיך לנו / ממפתן בית // [מיד...] ר זית / ומהר פדו[תינו]
פודיתנו תחיש / כנצר בן איש // בקרית בן איש / תאסוף [פזורינו]
פזורינו תגביר / כדן עבר כרגל // שואף על אורח ונושך / [פ]תן
פתן יהי לשעשע / וינק לנצח // ושחק תוכס בעבים / ויתנו [רבי]בים

ככ>תוב> ע>ל< י>ד< נ>ביאך< היש בהבלי הגויים מגשימים ואם השמ>ים< [יתנו]
רביבים הלא אנתה הוא] יי אל>ה<נו ונקוה [לך] אתה עשית א>ת< כל
אלה [ירמיהו יד, כב]

משמעו: כאשר מרוב צרות נחלשו לבנו ועטינו (סמל לריבוי ולפריון). 62 עטינו: כאן הוא סמל לאוצרות שופעים. שפע כזבולון: שנאמר בו 'כי שפע ימים ינקו' (דברים לג, יט). כסוחר צידון: כינוי לזבולון, על שום בראשית מט, יג. סובינו עטרת: הקיפנו בעטרה, סמל לרוממות. 63 עטרת שית בעצרת: עטרה חשים ותחן לנו ביום שמיני עצרת. עלות לנו עתרת: ועתרתנו ותפילתנו תעלה לפניך. תמידת עין: את ארץ ישראל שתמיד עיני ה' אלהיך בה' (דברים יא, יב). 64 וחשור: והורד בשפע; והטור לקוי מכדי לפרשו. 65 פיך... בית: הוצא את המים שינבעו ממפתן בית המקדש (ראה יחזקאל מז, א) כמו מפי הפך; השווה תוספתא, סוכה ג, ג (מהדורת ליברמן, עמ' 266): 'ו' ליעור בן יעקב אומ' בו מים מפכין, מלמד שמפככין ויוצאין כמי הפך הזה, ועתידין להיות יוצאין מתחת מפתן הבית' (וראה גם ירושלמי, שקלים ו ב, נ ע"א; בבלי, יומא עז ע"ב). 66 כנצר בן איש: כינוי למלך המשיח, שהוא מזרע דוד שהיה 'בן איש אפרתי' (שמואל א' י, יב) ונאמר בו 'ונצר משרשיו יפרה' (ישעיהו יא, א); ואולי צריך להיות: כנצר בן איש, בביאת המשיח. בקרית בן איש: בעירו של דוד, בירושלים. 67 תגביר: תחזק; ואולי יש לנקד: תגביר. כדן עבר בדגל: רמז לשמשון או לשבט דן כולו, אך 'עבר בדגל' קשה, ואולי כוונתו (על פי המשך הטור): עבר כנחש להביש את רגלי אויביו. שואף: כאן משמעו כמו: שף, מלשון 'אתה תשופנו עקב' שנאמר בנחש (בראשית ג, טו). על אנדח ונושך: על שום 'יהי דן... שפיפן עלי ארח הנשך' וגו' (בראשית מט, יז). 68 פתן... וינק: על שום 'ושעשע וינק על קר פתן' (ישעיהו יא, ח). תוכס: התכסה (השווה לעיל, טור 13). 69 אלה: התיבה בין השיטין, ומשמעה כנראה:

אלה צהלי / בתלמי שדה // תת נפתלי / בשפר נופת צופים
 70 צופים יכלכלוהו / על מפרציו // תת באסמיו / אתנו צדקות
 צדקה אהבתה / וגם נעלייתה // גברינו כאיילת / ותרחיב צעדינו
 צעדינו תרחיב / [...]ירש כנרת // ותכין מטר ארץ / וחציר דשאי ארץ

ככתוב >בדבריך <קדשך >המכסה שמים בעבים >המכין לארץ מטר המצמיח הרים
 חציר <תהלים קמז, ח>

חציר קומ[ם] / [וגבל יבול דש[א]] // וירעיף מעגל דשא / ברוממך קרנינו
 קרנינו [...] / [ר]חישת קרבינו // וירום גדוד גד / בצבאות קהלינו
 75 קהלינו תנשא / כמו טרף זרוע // וניחת קשת זרוע / בהנחת קמי[נו]
 קמינו יבושו / וירעדו [...] // בתתך גשם לארץ / להשיל [...] ..

<ככתוב בתורתך ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה >ומלקוש ואספת דגנך ותילשך ויצהרדך <
 (דברים יא, יד)

[ויצהרדך רחף / בנועם ריח שמניך // ואשר ירדך / שמ[ם]... רגל]
 רגל מנעלי / פימי דבאם // לדכות מכ[ם]... / ... רצון]

על אלה, על דביבי הגשם. צהלי: קריאה אל כנסת ישראל. בתלמי שדה: ללשון השווה הושע י, ד; יב, יב. תת נפתלי בשפר: על שום בראשית מט, כא, וכאן הוא מוסב על 'שפר נופת צופים' שיינתנו לשבט נפתלי ועמו לכל ישראל. נופת צופים: תהלים יט, יא. 70 צופים: כנראה כמו: בצופים, בשפע פירות מתוקים. על מפרציו: הלשון נאמר דווקא באשר (שופטים ה, יז), ולא ברור מדוע הובא בעת העיסוק בנפתלי. אתנו צדקות: מתנות הניתנות בחסד (או בזכות מעשיו הטובים). 71 צדקה: צריך להיות: צדקות (על פי השרשור, וגם הפועל 'בס' מותאם ללשון רבים); השווה תהלים יא, ז. גברינו... צעדינו: חזק את כוחנו ותרחיב את צעדינו כצעדיה הקלים של האיילה (השווה תהלים יח, לד, לו ועוד). והדימוי לאיילה משום הקשר לשבט נפתלי, על שום בראשית מט, כא. כאיילת: המעתיק כתב 'כאיילות' ותיקן. 71 [...]ירש כנרת: הקריאה מסופקת, וניתן להשלים 'זירש כנרת' או 'כירש כנרת' (כלומר כמו שבט נפתלי, על שום דברים לג, כג). ותכין מטר ארץ: על פי הפסוק הסמוך. וחציר דשאי ארץ: ותכין על ידי המטר את עשבי הארץ וגידוליה. 73 קומם: גדל. וירעיף מעגל דשא: נראה ש'דשא' משובש, וצריך להיות 'דשן', על שום 'ומעגליך ירעפון דשן' (תהלים סה, יב). 74 רחישת קרבינו: כינוי לחפילה, אך ההקשר לקוי. גדוד גד: על שום בראשית מט, יט, וכאן הוא סמל להשבת הכוח לצבאות ישראל. 75 כמו טרף זרוע: כמו שנישאת את שבט גד שנאמר בו 'זרעך זרוע אף קדקד' (דברים לג, כ). וניחת קשת זרוע: על פי שמואל ב' כב, לה, ופירושו (על פי תרגום יונתן): ומחזק בקשת את זרועי. בהנחת קמינו: כנראה: כאשר יניח ה' לנו מצרינו. 76 להשיב: ניקדתי מלשון נשיבת רוח, אך ההקשר לקוי, ואולי הוא להשיב (להחזיר). 77 רחף: כנראה: רחף והגן עלינו (השווה דברים לב, יא). בנועם ריח שמניך: על פי שיר השירים א, ג. ואשר וכו': הטור לקוי, אך ברור שגנרמות כאן ברכת אשר זוטבל בשמן רגלי (דברים לג, כד). 78 רגל... דבאם: על שום הפסוק הסמוך: 'ברזל ונחשת מנעליך וכימיך דבאך' (שם כה); והמשך הטור לקוי, ואולי כתוב 'לזכות' ולא

רצון תפיק / בעוזו מעינות תהום // ב[... / ... / ... רזיה]
 80 רזיה מגן / לערבתה בגן // תשית [...] / ... / ...

כנכתוב <על > יד <נביאך > שאלו מיי מןטר בעת מלקוש] יי עושה חזיזים ומטר
 גשם] יתן להם לאיש עשב בשדה] [זכריה י, א)

[בשדה / ... / ...] ת בשדה // ו[... ש אין] ... / ... / ...] ש ארית
 ש ארית < יוסף / מח[... חם // בעת י[... / ל[... שלמים
 של <מים > רבים / טע [...] // ועד יום מותם] / תנה [שאלתם
 ש אלתם < תעש / ותעביר כל [...] // [...] מים תשלח לארץ / על פני חוצות

כנכתוב < בדברי > קדש < הנותן מטר על פני [ארץ] [ושוליה מים] על פני חוצות
 (איוב ה, י)

85 חוצות < תכנתה / ותכלית תבל // זרזיף גשמים / וחק תשובותיה
 [תשובותיה] תיפה / ודרי נאותיה // ויפיקו רצון / בטוב תנובותיה
 תנובותיה < תשביע / [...] יה תשפיע // ובארץ בנימין / תבשרם תשועות
 תשועות < תבשר / לשוכני [סלעים] // ואוצר טוב תפתח / בפתחך ארובות

כנכתוב < בתורתך > יפתח יי לך א <ת אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארץ בעת
 ולברך את כל מעשה ידך והלית גוים רבים ואתה לא תלוה > (דברים כח, יב)

אלה <ינו ואלהי אבותינו [...] >

שאתה הוא יי אל <הינו > משיב <הרוח > ומוריד <הגשם >

ברוך <... מחיה >

לדכות'. 79 בעוזו מעינות תהום: נראה שצריך להיות 'בעוזו מעינות תהום', על פי משלי ח, כח. 80 מגן:
 תן (מלשון 'אשר מגן צריך', בראשית יד, כ; ובכ"י מנוקד מגן). לערבתה בגן: נראה שצריך להיות 'בגן', והוא
 כינוי לציון על שום ישעיהו נא, ג. 82 שארית יוסף: עמוס ה, טו, אך ההקשר לקוי. 83 שלמים ורבים: כינוי
 לישראל, על שום נחום א, יב. 84 תשלח... חוצות: על פי הפסוק הסמוך. 85 חוצות... תבל: שיעורו: אתה
 ה' הכנת ובראת (תכנתה) את חוצות הארץ ואת כלל כל בראיה (תכלית תבל). זרזיף גשמים: וכן את טיפות
 הגשם, ולשון 'זרזיף' על פי תהלים עב, ו. וחק תשובותיה: אולי: ואת סדר עונות השנה השבות ומתחדשות.
 86 תשובותיה: על פי ביאורו לטור הקודם אולי הוא: עונותיה. ודרי נאותיה: ואת הגרים כנאות הדשא שבה.
 87 ובארץ בנימין: כאן סמל לארץ ישראל כולה. 88 לשוכני סלעים: לישראל שנאמר בהם 'רגו ישיבי סלע'
 (ישעיהו מב, יא). ואוצר טוב: את השמים, על פי הפסוק הסמוך. בפתחך ארובות: כאשר תפתח את ארובות
 השמים להוריד גשם (השווה בראשית ז, יא).